

อธิกั, โสเต วายุ, ฆาเน ปจวี, ชิวหาย
 อาโป, กาเย สพฺเพปี สสมา"ติ. จกฺขาทิสฺ
 เตชาทือธิกตา นาม ตนฺนีสฺสยภูตานิ
 ตทธิกตยาติ ทสฺเสนโต "เตชาธิกานํ ภูตานิ
ปสาโท จกฺขู"ติอาทิมาท. กาโย สพฺเพสนฺติ
 โโก เอตฺถ วิเสโส, นนุ เตชาทือธิกานนฺจ
 ภูตานิ ปสาทา สพฺเพสฺเวยวาติ ? สจฺจเมตฺ,
 อิทมฺปน "สพฺเพสนฺ"ติ วจฺนํ สมนานนฺติ
 อิมมตฺถํ ทึเปติ อนุวตฺตมานสฺส เอกเทสาธิก-
 ภาวสฺส นินวารณวเสน วุตฺตตฺตา.

ก็บรรดาอาจารย์บางพวกเหล่านั้น ท่าน
 อาจารย์ชื่อว่า วสุธรรม กล่าวไว้อย่างนี้ว่า
 "ในจักขุเตโชมีมาก, ในโสตะ วาโยมีมาก,
 ในฆาเนะ ปฐวีมีมาก, ในชีวหา อาโปมีมาก,
 ในกาย ภูตรูปทั้งหมดเท่า ๆ กัน". ท่าน
 อาจารย์วสุธรรม เมื่อจะแสดงว่า ที่ชื่อว่า
 ภาวะที่ภูตรูปมีเตโชเป็นต้น มีอยู่มากในรูป
 มีจักขุเป็นต้น เพราะความที่ภูตรูป อันเป็นที่
 อาศัยของจักขุนั้นมีเตโชเป็นต้นมาก จึง
 กล่าวคำว่า "ความใสแห่งภูตรูปที่มากไป
ด้วยเตโชเป็นจักขุ" ดังนี้เป็นต้น. ในคำว่า
กาโย สพฺเพสนฺ นี้ ความใสของภูตรูปทั้งหมด
 เป็นกาย จะมีความต่างอะไร, ก็ความใส
 ของภูตรูปที่มากไปด้วยเตโชเป็นต้น เป็น
 ของภูตรูปทั้งหมดนั้นเองมิใช่หรือ ? ข้อนี้
 จริง, แต่คำว่า "สพฺเพสนฺ" (ของภูตรูป
 ทั้งหมด) นี้ แสดงความหมายนี้ว่า สมานานํ
 (แปลว่าเท่า ๆ กัน) เพราะท่านกล่าวไว้
 ด้วยอำนาจการห้ามภาวะที่มากไป โดย
 เอกเทศที่เป็นไปอยู่.

คุณสมจิตต์ อักษรานุเคราะห์

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

เตชาที่นณฺหิ ปจฺเจกํ อธิกาเว วีย ทฺวินฺนํ,
 ติณฺณํ วา อธิกาเวปิ ยถาวุตฺตาทิกภาเวเนว
 เอกกาทิวเสน ลพฺภมานาย โอมตฺตตายนฺปิ
 กายปฺปสาโท น โทตีติ ปากโณยมตฺโต. ตสฺมา
 จตฺนมนฺปิ ภูตानํ สมภาเวน กายปฺปสาโท
 โทตีติ สพฺพสทฺโท อธิ สมภาวทีปโก
 ทญฺจพฺโพ. เตชาที่นฺนติ ปทีปสงฺฆาตสฺส เตชสฺส
 โอภาสฺรูปเณ, วายุสฺส สทฺเทณ, ปจฺวียา
 กนฺธเณ, เชพฺสงฺฆาตสฺส อุตฺกสฺส รเสนาคี
 ปุริมวาเท, ปจฺฉิมวาเท จ ยถาโยคํ
 ตนฺตํภูตคฺคณฺเหที อนุคฺคยฺหภาวโต, รูปาทีคฺคทณฺเ
 อูปการิตพฺพโตติ อตฺโต.

ก็แม้เมื่อภาวะที่ภูตรูป ๒ หรือ ๓ มีมากไป
 เหมือนอย่างในภาวะที่เตโชเป็นต้นมีมากไป
 แต่ละอย่าง แม้เมื่อภูตรูปมีหย่อนไป ที่ได้อยู่
 ด้วยอำนาจภูตรูปหมวดเดียวเป็นต้น โดย
 ภาวะที่มีมากไป ตามที่กล่าวไว้แล้วนั้น เทียว
 กายประสาทก็มีไม่ได้ เพราะฉะนั้น ความ
 ชัดเจนแล้ว. เหตุนี้กายประสาทจะมี
 ได้ก็โดยภาวะทั้ง ๔ มีเท่ากัน เพราะฉะนั้น
 สัพพัตถ์ ในบทว่า สพฺพสฺส นี้ พึงเห็นว่า
 แสดงถึงภาวะที่มีเท่ากัน. บทว่า เตชาที่น
 ความว่า เพราะภาวะที่ภูตรูปทั้งหลาย มี
 เตโชเป็นต้น อันโคจรรูปทั้งหลายมีรูป
 เป็นต้น อันเป็นคุณของภูตรูปนั้น ๆ คือ รูป
 คือแสงสว่าง อันเป็นคุณของเตโชกล่าวคือ
 ประทีป เสียงอันเป็นคุณของวาโย กลิ่นอัน
 เป็นคุณของปฐวี รสอันเป็นคุณของน้ำกล่าว
 คือเชพะ อนุเคราะห์ที่อยู่ตามสมควร ใน
 วาเตะแรกและในวาเตะหลัง อธิบายว่า
 เพราะพึงช่วยเหลือในการรับอารมณ์ มีรูป
 เป็นต้น.

คุณปาริชาต อักษรานุเคราะห์

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

อาโลกาธิสทการการณสทิตานันเยว จกขาทินัน ลัทธิของอาจารย์เหล่านั้นว่า ความที่
 รูปาทิวภาสนสมตฤตา วิวรสุส จ ปสาทรูปมีจักขุเป็นต้น อันประกอบด้วยเหตุ
 โสทวิญญาณูปนิสสุยภาโว กุโณติ เตส ลทธิ. ที่กระทำร่วมกัน มีแสงสว่างเป็นต้นนั้นเอง
 เตชาทินัน วิย ปน วิวรสุส ภูทภาวาทโต เป็นธรรมชาติสามารถที่จะส่องอารมณ์ มีรูป
 ยถาโยคคฤคณัน. อถวา รูปาทโย วิย วิวรภูมิ เป็นต้น และภาวะที่ช่องว่างเป็นอุปนิสัยแห่ง
 ภูทคุโณติ ปราธิปายเย "เตชสุส อาโลก- โสทวิญญาณชื่อว่า เป็นคุณ. ก็ท่านใช้ศัพท์ว่า
 รูปน, อาภาสสงขาทสุส วิวรสุส สทเทน, ตามควร เพราะช่องว่างไม่มีความเป็น
 วายสุส กนุเชน, อุกสุส รเสน, ปจวียา ภูทรูปเหมือนเตโซเป็นต้น. อีกอย่างหนึ่ง
 โผฏฐพเพนา'ติ เอวิ ยถาโยคิ ทนคฤค- แม้ช่องว่างก็เป็นคุณของภูทรูป เหมือนอย่าง
 คุณเท'ติ โยชนา. รูปเป็นต้น เพราะฉะนั้น ในความประสงค์
 อย่างอื่น จึงมีคำประกอบว่า "อันรูปเป็นต้น
 ซึ่งเป็นคุณของภูทรูปนั้น ๆ อย่างนี้คือรูป คือ
 แสงสว่างอันเป็นคุณของเตโซ, เสียงอัน
 เป็นคุณของช่องว่างกล่าวคืออากาศ, กลิ่น
 อันเป็นคุณของวาโย, รสอันเป็นคุณของน้ำ,
 โผฏฐัพพะอันเป็นคุณของปฐวี อนุเคราะห์ที่อยู่
 ตามควร".

รูปาทินัน อธิภาวทสุสนโตติ อคฤคิมหิ

คำว่า เพราะแสงถึงความเป็นธรรม

รูปสุส ปภสุสรสุส, วายุมหิ สททสุส สภาเวน
 สยุมมานสุส, ปจวียา สุรภีอาทโน กนุชสุส,

มีรูปเป็นต้นมีอยู่มาก ความว่า ท่านอาจารย์
 มีวาทะแรกกล่าวว่า "ธรรมทั้งหลายมีรูป

คุณปาริชาต อักษรานูเคราะห์

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

อาเป จ รสสุส มธฺรสฺสาติ อิมส์ เป็นต้น เป็นคุณของภูตรูป มีเตโชเป็นต้น
 วิเสสยฺตุคานํ ทสฺสนโต "รูปาทโย เตสฺ เหล่านั้น" เพราะแสดงถึงรูปเหล่านี้ ซึ่ง
 คุณา"ติ ปจฺมวาทิ อาหาคิ. ตสฺเสว ประกอบด้วยความต่างกัน คือแสงสว่างแห่ง
 "อิจฺเจยฺยามา"ติอาทินา อุตฺตรมาท. อิมินาว รูปอยู่ในไฟ, เสียงอยู่ในลม จึงได้ยินได้
 อฺปาเยน หุติยวาทินปิ นิคฺคโท โทคิตฺติ. อถวา โดยสภาวะ, กลิ่นมีกลิ่นหอมเป็นต้นอยู่ในดิน
 รูปาทิวิเสสคุณฺเหติ เตชอากาศปจฺวึอาปวายุหิ และรสอร่อย เป็นรสอยู่ในน้ำดังนี้. พระ-
 จกฺขาทินิ กตานิติ วทนฺตสฺส กณฺหาทสฺส วาทิ^๑ อาจารย์กล่าวให้ยิ่งขึ้นไปด้วยคำว่า "พวก
 อฺหุทฺธิทฺวา ตํ นิคฺคเหตฺ "อถาปิ วเทยฺยฺน"ติ- เราพึงปรารภนา" ดังนี้ เป็นต้น แก่ท่าน
 อาทิ วุตฺตุนฺติ ทฏฺฐพฺพ. อาสเว อฺปลพฺภมาโนปิ อาจารย์ผู้มีวาทะแรกนั้นนั่นแหละ. ด้วย
 คนฺธโร ปจฺวียา อาโปสฺยฺตุคตฺยา กปฺปาสโต อฺบายันนี้แหละ ย่อมเป็นอันข่มอาจารย์แม้ผู้มี
 วิสทิสายาติ^๒ น กปฺปาสคนฺธสฺส อธิกภาวา- วาทะที่ ๒ ดังนี้. อีกอย่างหนึ่ง พึงเห็นว่า
 ปตฺตฺติ เจ ? น, อนภิกฺขุตฺตฺตา. อาสเว หิ เพื่อจะยกเอาวาทะของท่านกณฺหาท^๑ผู้กล่าว
 อฺทกสฺยฺตุคตฺตา ปจฺวึ อฺทเกน อภิกฺขุตา, น อยู่ว่า จักขุเป็นต้น อันเตโช อากาศ ปฐฺวี
 กปฺปาสปจฺวิตฺติ ตสฺส เอว คนฺธเณ อธิเกน อาโป และวาโย อันมีความต่างแห่งธรรม
 ภวิตพฺพ. อฺโนหฺทกสฺยฺตุคโต จ อคฺคิ มีรูปเป็นต้น เป็นคุณแต่งขึ้นแล้วข่มอาจารย์
 อฺปลพฺภนํโย มหนฺโตติ กตฺวา ตสฺส ผสฺโส ผู้มีวาทะที่ ๒ นั้น ท่านอาจารย์จึงได้กล่าว
 วย วณฺโณปิ ปภสฺสโร อฺปลพฺภยฺยาติ คำว่า "อถาปิ วเทยฺยฺน" ดังนี้ เป็นต้น. หาก

^๑ ก. การณทสฺสนวาทํ, ม. การณวาทิสฺส วาทํ.

^๑ ท่านกณฺหาทะ เป็นอาจารย์สอนปรัชญา อินเตยร่วมรุ่นกับอาจารย์กปิละ.

^๒ ส. วิสทิสตฺายาติ.

คุณปาริชาต อักษรานุเคราะห์
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

อุโณททเก วณฺณโต^๑ อคฺคินา อนภิสฺมพฺนุสฺส
สฺสโตทกสฺส วณฺณ ปรีหาเยถ.

จะมีคำถามว่า กลิ่นแม่ที่ไค้อยู่ในของคอง มี
อยู่ในคินที่ผสมกับน้ำซึ่งต่างจากฝ้าย เพราะ
ฉะนั้น กลิ่นของฝ้ายก็จะต้องเป็นกลิ่นที่ฉุน
มากกว่านะซี ? ตอบว่า ไม่ใช่, เพราะ
กลิ่นของฝ้ายไม่ถูกน้ำครอบงำ. จริงอยู่ ใน
ของคอง คินที่ผสมกับน้ำชื่อว่าถูกน้ำครอบงำ
แล้ว, ไม่ใช่คินผสมกับฝ้าย เพราะฉะนั้น
กลิ่นของฝ้ายนั้นแหละจะต้องฉุนมาก. และ
เพราะทำอธิบายว่า ไฟที่ผสมกับน้ำร้อนที่ไค้
อยู่เป็นของใหญ่ แม่สีของไฟนั้นก็ฟุ้งไค้สี
ผูกผ่องเหมือนฝ้ายสะ เพราะฉะนั้น สีของน้ำ
นั้นที่มีไค้ถูกไฟมาเกี่ยวข้องด้วย ก็จะมียิ่งกว่า
สีในน้ำร้อน.

ตฺสฺมาติ เอตสฺส อุกฺยสฺส อภาวา. ตทภาเวน
หิ ฐปาทีนํ เตชาทีวิเสสคฺคตา นีวตฺติตา.
ตฺนฺนีวตฺตเนน "เตชาทีนํ คฺคเนหิ ฐปาทีหิ
อนุกฺคยฺภาวโต"ติ อิทํ การณํ นีวตฺติตนฺติ
เอวํ ปรมฺพฺราย อุกฺยาภาโว วิเสสปริกขุปนฺ-

บทว่า ตฺสฺมา แปลว่าเพราะทั้ง ๒ นั้นไม่มี.
ก็ด้วยควมไม่มีทั้ง ๒ อย่างนั้น ท่านจึง
ปฏิเสธความที่รูปเป็นต้น เป็นคุดต่างกัน
แห่งกฎรูปมีเตโชเป็นต้น ด้วยการปฏิเสธ
ภาวะนั้น. ท่านจึงปฏิเสธเหตุข้อนี้ว่า

^๑ ก. อุณโหนททวณฺณโต.

ปทานัสส การณ โทตีติ อาท "ตสฺมา
ปทาเยตน"^๑ติอาที^๑ เอกกลาเปปี รูปรสาทโย
 วิสทิสสา, โโก ปน วาโท นานากลาเป
 จกฺขาทโย ภูตวิเสสาภาเวตี ทสฺเสตุ
 รูปรสาทินิทสฺสนิ วุคฺคิ.

"เพราะความที่ภูตรูปทั้งหลาย มีเตโชเป็น-
 ต้น อัญกรรมทั้งหลายมีรูปเป็นต้น ซึ่งเป็น
 ครอบงำอยู่" เพราะฉะนั้น ความไม่มี
 ทั้ง ๒ อย่าง โดยต่อ ๆ กันมาดังกล่าวมานี้
 ย่อมเป็นเหตุ แห่งการละถึงความคิดข้อ
 แยกต่างกัน เหตุนี้ท่านอาจารย์จึงกล่าว
 คำว่า "เพราะฉะนั้น จงละความคิดถึง
ความแตกต่างนี้เสีย" ดังนี้เป็นต้น. เพื่อ
 จะแสดงว่า รูปและรสเป็นต้น แม้ในกลาป
 เดียวกันก็ยังคงต่างกัน, ก็จะป่วยกล่าวไปใย
 ถึงจักขุเป็นต้น ในกลาปต่าง ๆ กัน แม้ใน
 เพราะความไม่มีความต่างแห่งภูตรูป ท่าน
 อาจารย์จึงกล่าวตัวอย่าง มีรูปและรส
 เป็นต้นไว้.

ยที ภูตวิเสโส นคฺคิ, กิมฺปน จกฺขาทิ-
 วิเสสสฺส การณนฺติ ตํ ทสฺเสตุ "ยํ
อณฺณมณฺณสฺสา"^๑ติอาที วุคฺคิ. เอกมฺปิ กมฺมํ
 ปญฺจายตนิคฺคตภาวภวปฺตุนานิปฺพนํ จกฺขาทิ-

ถ้าความต่างกันของภูตรูปไม่มี ก็อะไร
 เล่าจะเป็นเหตุแห่งความต่างของจักขุเป็น-
 ต้น เพราะฉะนั้น เพื่อจะแสดงเหตุนี้ ท่าน
 อาจารย์จึงกล่าวคำว่า "ธรรมชาติเป็นเหตุ

^๑ ส. ม. ตสฺมา ปทาเยเถตี.

วิเสสเหตุตาย อณฺณมณฺณสฺส อสาธาณฺณติ
 จ กมฺมวิเสโสติ จ วุตฺตฺตฺติ ทฎฺฐพฺพ. น หิ ตํ
 เยน วิเสเสน จกฺขุสฺส ปจฺจโย, เตนเว
 โสตฺสส ปจฺจโย โทติ อินฺทฺริยนฺตรภาว-
 ปตฺตฺติโต. "ปฏิสนฺธิกฺขณฺเ มหคฺคตา เจตนา
 กฏฺฏตารูปานํ กมฺมปจฺจเณ ปจฺจโย"^๑
 วจเนน ปฏิสนฺธิกฺขณฺเ วิชฺชมานานํ สพฺเพสํ
 กฏฺฏตารูปานํ เอกา เจตนา กมฺมปจฺจโย
 โทตีติ วิณฺณายติ. นานาเจตนาย หิ ตทา
 อินฺทฺริยฺปตฺตฺติยํ สติ ปรีตฺเตน จ มหคฺคเตน
 จ กมฺมฺนา นีพฺพตฺตฺติ กฏฺฏตารูปํ
 อาปชฺเชยฺยติ. น เจกา ปฏิสนฺธิ อเนกกมฺม-
 นีพฺพตฺตา โทตีติ สิทฺธเมเกน กมฺเมน
 อเนกอินฺทฺริยฺปตฺตฺติ โทตีติ.

ไม่ทั่วไปของกันและกัน" ดังนี้เป็นต้น.กรรม
 แม้อย่างเดียว ที่สำเร็จด้วยความปรารถนา
 ภาพ อันมีอรรถภาพประกอบด้วยอายตนะ ๕ พึง
 เห็นว่า ท่านกล่าวว่า เป็นเหตุไม่ทั่วไปของ
 กันและกัน เพราะความเป็นเหตุแห่งความ
 ต่างกันของจักขุเป็นต้น และพึงเห็นว่า ท่าน
 กล่าวว่า เป็นความต่างแห่งกรรม. จริงอยู่
 กรรมนั้นเป็นปัจจัยแก่จักขุ ด้วยความต่าง
 อันใดจะเป็นปัจจัยแก่โสตะ ด้วยความต่าง
 อันนั้นเห็นก็หาไม่ เพราะถึงความไม่มี
 แห่งอินทรีย์อื่น. เจตนาดวงเดียวกันย่อมให้รู้
 ว่าเป็นกรรมปัจจัย แก่กฏฏตารูปทั้งหมด
 ที่มีอยู่ในปฏิสนธิขณะ โดยพระบาลีว่า
 "เจตนาฝ่ายมหัคตะในปฏิสนธิขณะเป็นปัจจัย
 โดยกรรมปัจจัยแก่กฏฏตารูปทั้งหลาย". ก็
 เมื่อความเกิดขึ้นแห่งอินทรีย์ ในเวลานั้น
 ด้วยเจตนาต่าง ๆ ก็จะต้องเป็นกฏฏตารูป
 อันกรรมฝ่ายกามาจร และฝ่ายมหัคตะให้

^๑ อภี. ป. ๔๑/๔๔๒.

บังเกิดแล้ว ดังนี้. ก็ปฏิสนธิเดียว จะเป็น
 ธรรมชาติ เกิดแต่กรรมหลายอย่างหาไม่ได้
 เพราะฉะนั้น จึงสำเร็จความเข้าใจว่า
 การเกิดขึ้นแห่งอินทรีย์หลายอย่าง ย่อมมีได้
 ด้วยกรรมอย่างเดียว.

๔๓๕. อนลฺลัน นิสฺสโย เอตฺสฺสาติ
อนลลันนิสฺสโย, รูปสทฺทสงฺขาโต วิสโย.
 คนฺธรสํ นิสฺสยา ฆานชิวฺหํ นิสฺสเย
 อลฺลียนฺตฺติ เต นิสฺสยวเสน อลฺลينا.
 โผฏฺจพฺพํ สยํ กายนิสฺสยอลฺลันํ ภูตฺตฺตา.^๑
 อปโร นโย : จกฺขุโสทานิ อปฺปตฺต-
 วิสยคฺคาหกานิ สานฺตเร, อธิเก จ วิสเย
 วิญฺญาณูปฺปตฺติเหตุภาวโต. โสตมฺปิ สมฺปตฺต-
 วิสยคฺคาหิตฺติ เกจิ. ยถิ โสคํ สมฺปตฺตคฺคาหิ,
 จิตฺตโช สทฺโท โสทวิญฺญาณสฺส อารมฺมณํ น
 สียา. น หิ พหิทฺธา จิตฺตสมฺภูจฺจานานํ อปฺปตฺติ
 อตฺถิ. ปาฬียณจ^๒ อวิเสเสน สทฺทอารมฺมณสฺส

๔๓๕. ที่อาศัยไม่ติดกันมีอยู่แก่อารมณ์
 นี้ เหตุนั้น อารมณ์นี้ชื่อว่า อนลลันนิสฺสโย
 แปลว่ามีที่อาศัยไม่ติดกัน, ได้แก่อารมณ์คือ
 รูปและเสียง. ที่อาศัยของกลิ่นและรส ติด
 กับที่อาศัยของฆานะและชีวหา เพราะฉะนั้น
 กลิ่นและรสเหล่านั้น จึงชื่อว่าติดกันด้วย
 อำนาจที่อาศัย. โผฏฐัพพะก็ติดกับที่อาศัย
 ของกาย ด้วยตนเองเพราะเป็นภูตฺรูป. อีก
 หนึ่ง : จักขุและโสตะรับอารมณ์ที่ไม่ถึง
 ตัวได้ เพราะเป็นเหตุเกิดขึ้นแห่งวิญฺญาณ
 ได้ในอารมณ์ที่มีระหว่างและที่ยิ่ง. อาจารย์
 บางพวกกล่าวว่า แม้โสตะก็รับอารมณ์ที่

^๑ ส. ภูตฺตฺตยตฺตา.

^๒ อภ. ส. ๓๔/๑๓๐-๑๓๐.

โสตวิญญานารมมณภาโว วุตโต. กิณฺจ ถึงตัว. ถ้าโสตระับอารมณ์ที่ถึงตัว, เสียงที่
 ทิสาทเสวฏฺฐานณฺจ สทฺทสฺส น สียา, เกิดแต่จิตก็ไม่พึงเป็นอารมณ์ของโสตวิญญาน
 อตฺตโน วิสยิปฺปเทสฺส เอว กเหตุพฺพโต นะซี. เพราะรูปมีจิตเป็นสมุฏฐาน ไม่มี
 กนฺโธ วีย. ตสฺมา ยตฺถ อุพฺปนฺโน สทฺโท, ความเกิดขึ้นในภายนอก. และในพระบาลี
 ตตฺถเว จิตฺ. สเจ โสตฺปนฺนํ อปาถมากจฺจติ, ก็ตรัสถึงภาวะที่สหทวารณ์เป็นอารมณ์ ของ
 นนฺ ทูเร จิตฺเท รชกาทิสฺสทา จิเรน โสตวิญญานไว้โดยไม่ต่างกัน. ยิ่งอีกหน่อย
 สยฺยนฺตฺติ ? น ทูราสนฺนํ ยถาปากญฺเ กการกำหนดทิศและสถานที่ ก็จะไม่พึงมีแก่
 สทฺเท กถณวิเสสโต. ยถา ทิ ทูราสนฺนํ เสียงเหมือนกับกลิ่น เพราะควรจะถือเอา
 วจนสทฺเท ยถาปากญฺเ กถณวิเสสโต อากา- เฉพาะแหล่งอินทรีย์ของคนเท่านั้น. เพราะ
 วิเสสานํ^๑ อุกฺกถณฺ, กถณณฺจ โทติ, เอิ เหตุนั้น เสียงเกิดขึ้นในที่ใด, ก็อยู่ในที่นั้น
 รชกาทิสฺสเทปิ อาสนฺนสฺส อาทิโต ปญฺติ ยาว นั้นแหละ. ท้วงว่า ถ้าเสียงมาสู่คลองใน
 อวसानา กเมน ปากญฺเฏ, ทูรสฺส จ โสตทวารไชรั, เสียงของข้างย้อมเป็นคัน
 อวसानเ, มชฺเณ วา ปินฺทวเสน ปวตฺติ- ผู้ที่อยู่ไกลย้อมได้ยินได้ซำมิใช่หรือ? ตอบว่า
 ปากญฺเฏ นิจฺจยคฺกถณานํ โสตวิญญานวิธียา ไม่ใช่ เพราะคนที่อยู่ไกลและอยู่ใกล้ รับ-
 ปโรโต ปวตฺตานํ วิเสสโต ลหุกํ สโต "จิเรน เสียงตามที่ปรากฏได้ต่างกัน. เปรียบ
 สโต"ติ อธิมานฺ โทติ. โส ปน สทฺโท ยตฺถ เหมือนอย่างว่า ความต่างแห่งอาการ โดย
 อุพฺปนฺโน, ตนฺนีสฺสโตว อตฺตโน วิชฺชมานกฺขณเ ความต่างแห่งการรับเสียงของคำพูด ตามที่
 โสตฺสฺส อปาถมากจฺจติ. ยทิ สทฺทสฺส ปรากฏสำหรับคนไกลรับไม่ได้ แต่คนอยู่ใกล้

^๑ ส. อุกฺขรวิเสสานํ.

๔๓๖. ปุพเพ ลกฺขณาทิโต^๑ วิภาวิตมฺปิ
 จกฺขุ จิตฺตฺจนาทิตฺโต วิภาเวตุ "จกฺขุ-
 เจตฺตา"ติอาทิ อารทฺธ. ตตฺถ จกฺขุ
 สาธยมาณํ ติฏฺฐตีติ สมฺพนฺโธ. จ-กาโร
 พยฺยติเรกฺกุโจ, เตนฺสฺส วุจฺจมานเมว วิเสสํ
 โชเตติ. เอตฺตาติ เอเตสฺส ยถานิทฺติฏฺเฐสฺส
 ปณฺจสฺส อฺปาหารูเปสฺส. "สฺรียสฺสณฺจนาปฺปตฺติ-
 เทเส"ติ เอเตน อวเสสํ กณฺหมณฺทลํ
 ปฏิกฺขิปปติ. เสนฺหมิว สฺตต อกฺขิปปฺกลานิ
พฺยาเปตฺวา จิตาเหว อตฺตโน นิสฺสยภูตาทิ
จฺจฺหิ ธฺาตฺหิ กฺตฺตฺปการํ ตนฺนินฺสฺสึเตเหว
 อายฺวณฺณาทิหิ อนฺุपालิตํ ปรีวาริตํ คิสนฺตฺติ-
 รูปสมฺภูจฺาปเกหิ อฺตฺตฺจิตฺตาหาเรหิ อฺปฺตฺตณฺมภिय-
มานํ ติฏฺฐตี. สฺตตฺตอกฺขิปปฺกลพฺยาปนฺวจเนเนว
 จกฺขุสฺส อเนกกลาปคตภาวํ ทสฺเสติ. ปฺมาณโต
อฺกาสีรมตฺตนฺติ โอกาสีรมตฺเต ปเทเส
 ปวตฺตนฺโต วุตฺตํ. จกฺขุวิญฺญาณสฺส วตฺตฺตภาวํ
 นิสฺสยภาวโต อวชฺชนสมฺปฏฺิจฺจนาทินิ ตทา-

๔๓๖. จกฺขุเมไ้ได้อธิบายไว้แล้ว โดย
 ปกติกะมีลักษณะเป็นต้นในก่อน ท่านอาจารย์
 เริ่มคำว่า "จกฺขุเจตฺตา" เป็นต้น เพื่อจะ
 อธิบายโดยปกติกะมีสถานที่ตั้งเป็นต้น. ใน
 คำนั้น สัมพันธ์ความบาลีว่า จกฺขุ สาธยมาณํ
 ติฏฺฐตี แปลว่า จกฺขุยังความเป็นวัตถุและ
 ทวารให้สำเร็จตั้งอยู่. จ-อักษรเมื่อรรดเป็น
 พยฺยติเรก, ด้วย จ-อักษรนั้น ท่านอาจารย์
 ย่อมยังความต่างกัน ที่กำลังกล่าวอยู่นั้นเอง
 ของจกฺขุนั้นให้กระจ่าง. บทว่า เอตฺต
 เท่ากับ เอเตสฺส ยถานิทฺติฏฺเฐสฺส ปณฺจสฺส
 อฺปาหารูเปสฺส แปลว่าในบรรดาอุปาทายรูป ๕
 ตามที่ได้แสดงไขไว้แล้วนี้. ด้วยคำว่า "ใน
 แล่งที่เกิดสฺรียสฺสณฺจนา" นั้น ท่านอาจารย์
 ห้ามวงศาคำที่เหลือ. อันธฺาตฺตฺหัง ๔ ซึ่งเป็น
 ที่อาศัยของคณอันชิมชาบเยื่อตา ๗ ชั้นเหมือน
 ยางเหนียวตั้งอยู่นั้นแหละ กระทำอุปการะ
แล้ว อันอายุวรรณะเป็นต้น ซึ่งอาศัยธฺาตฺ

^๑ ฉ. ลกฺขณาทินา.

ลมนาวสานานัน ทวารภาว^๑ สมวสรภูจันโต^๑
 จ. ตมฺปนเนตํ จกฺขุ อธิฏฺฐจันนเกทโต, ตตฺถาปี^๒
 ปจฺเจกํ อเนกกลาปคตภาวโต อเนกมฺปิ สมานัน
 สามณฺณนิตฺเตเสน อาวชฺชนาย เอกตฺตา,
 เอกสฺมี ขณฺเ เอกสฺเสว จ กิจฺจกรตฺตา เอก
 กตฺวา วุตฺตํ.

ทั้ง ๔ นั้นแหละตามรักษาแวดล้อมแล้ว อัน
 อุตฺต จิต และอาหาร ซึ่งยังสันตติรูป ๓ ให้
 ตั้งขึ้น อุปถัมภ์ไว้ย่อมตั้งอยู่. ด้วยการกล่าว
 ถึงการชิมซาบเยื่อตา ๑ ชั้นนั่นเอง ท่าน
 แสดงว่า จักขุถึงความ เป็นกลาปหลายกลาป
 ไว้. คำว่า โดยประมาณเท่าสี่ระยะเส้น
 ท่านกล่าวไว้ เพราะเกิดในแหล่งเท่าสี่ระยะ
 เส้น. ท่านกล่าวว่าจักขุวิญญาณ เป็นที่อยู่
 โดยเป็นที่อาศัย และว่าที่สุดทาลัมพะณะซึ่ง
 เป็นอ่าวชนะและสัมปฏิจฉณะ เป็นทวาร
 เพราะเป็นที่หยั่งลงเสมอกัน. ก็จักขุนั้น
 แม้เป็นธรรมชาติมีหลายอย่าง โดยความ
 ต่างแห่งที่ตั้งอาศัย, โดยแม้ในความต่างที่
 ตั้งอาศัยนั้นแต่ละอย่างก็จัดเป็นกลาปได้มิใช่
 น้อย ท่านก็กล่าวรวมไว้เป็นอันเดียวเพราะ
 เป็นอันเดียวกันกับอ่าวชนะวิถิ โดยแสดงถึง
 ความเสมอกัน และเพราะจักขุเดียวกันนั้น
 แลจะทำหน้าที่ได้ในขณะเดียวกัน.

^๑ ลี. สมวสรทานโต, ม. ปเวสภูจันโต.

^๒ ก. ตถาปี.

คุณหญิงพัฒนา อุไรรัตน์ และคณะ, ญาติมิตร
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

เอวมฺปิ พหูสู กถิเมกสุเสว กิจฺจกรตฺตํ. ยํ ในบรรดาจักขุหลายอย่างแม้อย่างนี้ ความที่
 ตตฺถ วิสํ ทฺตฺวา รูปาภิมิตฺตารํ, ตํ จักขุอันเดี่ยวนั้นเอง เป็นธรรมชาติทำหน้าที่
 วิญฺญาณสู นิสฺสโย โทตีติ กเหตุพฺพํ. อย่างไร. ในบรรดาจักขุหลายอย่างนั้น
 โผฏฺฐพฺพิเสโส วีย กายวิญฺญาณสู จักขุใดเป็นธรรมชาติ บริสุทธิ์ควรกระทบรูป
 อารมฺมณภาเว. ได้, จักขุนั้นควรถือเอาว่าเป็นที่อาศัยแห่ง
 วิญฺญาณ. เหมือนโผฏฐัพพะชนิดหนึ่งในความ
 เป็นอารมณ์ของกายวิญฺญาณ.

มนุสฺสตีติ ม-กาโร ปทสนฺธิกโร,
 อถวา มฺนุติ มจฺใจ.

ม-อักษรว่า มนุสฺสตี กระทำปท-
 สนธิ, อีกอย่างหนึ่ง มฺนุ เท่ากับ มจฺใจ
 แปลว่า สัตว์มีอันจะพึงตายเป็นสภาวะ.

องฺคุลีเวธกํ องฺคุลีวลยกํ^๒

องฺคุลีเวธกํ แปลว่า วงแหวน.

วิสมชฺฌาสยตาย จกฺขุ วมฺมิกจิตฺทา-
 ภิตตสฺสโป วีย, พิลชฺฌาสยตาย โสคํ
 อุกทพิลาภิตกฺกมฺภิโล วีย, อากาสชฺฌาสยตาย
 ฆานํ อชฺฌากาสาภิตกฺกชฺชี วีย, คามชฺฌา-
 สยตาย ชิวฺหา คามภิตกฺกกุโร วีย,

ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า จักขุ
 พึงเห็นเหมือนงูที่ชอบรูดมปลวก เพราะ
 ความเป็นธรรมชาติ พอใจรูปที่ไม่เรียบ,
 โสตะพึงเห็นเหมือนจระเข้ที่ชอบโพรงในน้ำ
 เพราะเป็นธรรมชาติพอใจช่อง, ฆานะพึง

^๑ ม. กตเมกสุเสว.

^๒ ฉ. ม. องฺคุลียก.

อุปาทินุกชฺฌาสยตาย กาโย อามกสุสานา-
 ภิตตสิงคาโล วีย ปสฺสิตพฺโพติ ทสฺเสนโต
 "วมฺมิ ฯเปฯ ทฺฐจฺพฺพา"ติ อาท. วิสมชฺฌา-
 สยตา จ จกฺขุสฺส วิสมชฺฌาสยํ วีย โหตีติ
 กตฺวา วุตฺตา, จกฺขุมโต วา บุคฺคสฺส
 อชฺฌาสยวเสน จกฺขุ วิสมชฺฌาสยํ ทฺฐจฺพฺ.
 เอเสว นโย เสเสสฺปิ. สพฺโพปิ จ ยถาวุตฺโต
 ปปญฺโจ โสตาทีสฺปิ ยถารหํ เวทิตพฺโพ.

เห็น เปรียบเหมือนนกที่ยืนคี่ในอชฺฎากาส
 เพราะเป็นธรรมชาติพอใจอากาศ, ชิวหา
 ฟังเห็น เปรียบเหมือนสุนัขข้านที่ชอบบ้าน
 เพราะเป็นธรรมชาติพอใจบ้าน, กายฟัง
 เห็นเปรียบเหมือนสุนัขจิ้งจอกที่พอใจป่าช้า
 ผีดิบ เพราะเป็นธรรมชาติพอใจรูปที่มี
 วิญญาณครอง จึงกล่าวว่า วมฺมิ ฯเปฯ
ทฺฐจฺพฺพา ดังนี้. ก็ความที่จักขุเป็นธรรมชาติ
 ครอบรูปไม่สม่ำเสมอ ท่านกล่าวไว้เพราะ
 อธิบายว่า เป็นเหมือนครอบรูปไม่สม่ำเสมอ,
 อีกนัยหนึ่ง ฟังเห็นจักขุว่า มีความ
 ครอบรูปไม่สม่ำเสมอ ด้วยอำนาจอหยาตัย
 ของบุคคลผู้มีจักขุ. แม้นในโสตะเป็นต้นที่
 เหลือก็นัยนี้เหมือนกัน. ส่วนความพิสดาร
 ตามที่กล่าวไว้แล้วทั้งหมด ฟังทราบตาม
 ควรแม้นในโสตะเป็นต้น.

๔๓๗. จกฺขุมฺหิ, จกฺขุสฺส วา ปฏิหนนํ
 จกฺขุปฏิหนนํ, ตํ ลกฺขณํ เอตสฺสชาติ จกฺขุ-
ปฏิหนนลกฺขณํ. ปฏิหนนณฺเจตฺถ ยถาวุตฺโต
 อภิฆาโตว. วิสยภาโว อารมฺมณปจฺยตา.

๔๓๗. การกระทบที่จักขุชื่อว่า จกฺขุ-
 ปฏิหนนํ, อีกอย่างหนึ่ง การกระทบซึ่งจักขุ
 ชื่อว่าจกฺขุปฏิหนนํ ซึ่งแปลว่า การกระทบ
 จักขุ, การกระทบจักขุนั้นเป็นลักษณะของรูป

คุณปราโมทย์ สัชฌกร และครอบครัว
 อุตฺตสวณฺกุสลให้ นายกนก-นางละเอียด สัชฌกร

กามิ์ ส่า เหว โคจรตา, ตถาปี วิสัยโคจรานั
 อยั วิเสโส : อนณตฤภาโว, ตพพหุลจาริตา
 จ จกขุวิญญาณสฺส. วิสัยภาเว จสฺส ยั
 วตตพพั, ตั ปรัต อาวีวิสฺสตี. ยตถ ปน
 กายวิญญาตติอาทีเก.

นั้น เหตุนี้รูปนี้จึงชื่อว่า จกขุปฏิทนนลกขณั
 แปลว่ามีการกระทบจักขุเป็นลักษณะ. ก็การ
 กระทบในที่นี้ได้แก่อภิมาตะ ซึ่งแปลว่าการ
 กระทบเหมือนกันตามที่กล่าวแล้ว. ความ
เป็นวิสัย ได้แก่ความเป็นอารมณ์ปัจจัย.
 ความเป็นอารมณ์ปัจจัยนั้นแหละ ก็คือความ
 เป็นโคจรโดยแท้, แม้ถึงอย่างนั้น วิสัยและ
 โคจรก็มีความต่างกันดังนี้ : คือภาวะที่
 จักขุวิญญาณไม่อยู่ในอารมณ์อื่น, และภาวะที่
 จักขุวิญญาณเป็นธรรมชาติ เทียบไปอยู่มาก
 ในรูปารมณันั้น. ก็คำที่ควรกล่าวในภาวะที่รูป
 นั้นเป็นวิสัย จักมีแจ้งข้างหน้า. ก็ ยตถ
 โยค กายวิญญาตติอาทีเก.

๔๓๘. อิตฺติยา ภาโว, "อิตฺติภาโว
 อิตฺติ"ติ วา ภวติ เอเตน จิตฺตํ, อภิธานณจาติ
 อิตฺติภาโว, ตั ลกฺขณั เอตสฺสชาติ อิตฺติภาว-
ลกฺขณั. ตโต เหว "อิตฺติ"ติ ตัสมิํ สันตานิ
 ปกาเสนตํ วิย โหตีติ วุตตํ "อิตฺติ-

๔๓๘. ชื่อว่าอิตติภาวะ ด้วยอรรถว่า
 ภาวะของหญิง หรือด้วยอรรถว่า "สภาพอัน
 เป็นเหตุมีความคิด และมีชื่อว่าเป็นหญิง",
 อิตติภาวะทั้ง ๒ วิเคราะห์นั้นเป็นลักษณะ
 ของอิตตินทรีย์นี้ เพราะเหตุนี้ อินทรีย์นี้

๑ ฉ. สทฺโทยํ น ทิสฺสตี.

ปกาสนรสน^๑ติ. ฏฐิตตา อวิสหตฺตปาทาตีตา ชื่อว่ามิตถิภาวะเป็นลักษณะ. เพราะ
 จ อิตถิลิงค. ฌนมีสาวิสหตา, นิมมสุสฺสทาธิตา^๑ อิตถินทริยมีอิตถิภาวะเป็นลักษณะนั้นนั้นแหละ
 เกสพฺพนฺ, วตฺตคฺคทณฺณจ "อิตถิ"ติ อิตถินทริย จึงยอมเป็นเหมือนคังประกาศ
 สลฺขานนสฺส ปจฺจยภาวโต อิตถินิมิตต. สันคาน อันประกอบด้วยอิตถิภาวะนั้นว่า
 ทหฺรกาเลปี สฺบปฺกมุสลทาทีหิ กีฬา, "เป็นหญิง" เพราะเหตุนั้น ท่านอาจารย์จึง
 มตฺตทิกทกฺเคน สุตฺตกนฺตนาที จ อิตถิกุตต, กล่าวว่ "มีการประกาศว่าเป็นหญิงเป็น
อิตถิกิริยาตี อตฺโถ. อวิสหฏฺจฺจานคมนาทีโก รส". ความเป็นผู้มีไหล่กลมกลึง และความ
 อากาโร อิตถากปโป. อปโร นโย : อิตถินั เป็นผู้มีมือและเท้าไม่องอาจเป็นต้น ชื่อว่า
มุตฺตกรณั อิตถิลิงค สฺราธิปฺปายา อิตถินิมิตต. อิตถิลิงคะ. ความเป็นผู้มีเนื้ออันนูน, ความ
 อวิสหฏฺจฺจานคมนนีสชฺชาทาหนโกชนาทีกั อิตถิ- เป็นผู้มีไม่มีหนวดเครา, การผูกผม, และ
กุตต. อิตถิสฺสณฺจัน อิตถากปโป. อิมานี จ การใช้ผ้าชื่อว่าอิตถินิมิต เพราะเป็นปัจจัย
 อิตถิลิงคาทีนึ ยถาสกั กมฺมาทีนา ปจฺจเยน แก่การรู้จักว่า "เป็นหญิง". การเล่นด้วย
 อูปฺชชฺชมานานิปิ เยภฺยเยน อิตถินทฺริยสฺหิตเต กระจกและสากเป็นต้น การกรอด้ายด้วย
 เอว สนฺตฺนาเน ตนฺตทาการานี หุตฺวา ดินเหนียวและเปรียง แม้ในเวลาที่เป็นเด็ก
 อูปฺชชฺชนฺตตีติ อิตถินทฺริยั เตสั การณฺตติ ชื่อว่าอิตถิกุตตะ, อธิบายว่ากิริยาของหญิง.
 กตฺวา วุตฺต "อิตถิลิงคินิมิตตกุตฺตาทกปฺปานั อาการมีการยื่นและการเดินเป็นต้น ไม่
กรณภาวปจฺจปฏฺจฺจานน"ติ. ^๓ องอาจชื่อว่าอิตถิอากปปะ. อีกนัยหนึ่ง :

^๑ ฉ. นิมมสุสฺสทาธิตา.
^๒ ม. ...โกชนาทิกกา.
^๓ ม. การณ...

คุณปราโมทย์ สัชฌกร และครอบครัว
 อุทิศส่วนกุศลให้ นายกนก-นางละเอียด สัชฌกร

ช่องปัสสาวะของหญิงชื่อว่า อิตถीलึงคะ. ชื่อว่า อิตถีนิมิต เพราะประสงค์เอาเสียง. กิริยามีการยื่น การเดิน การนั่ง การเคี้ยวและ การบริโภคนั้นเป็นต้นที่ไม่องอาจ ชื่อว่า อิตถีกุตตะ. ทรวดทรงของหญิงชื่อว่า อิตถีกุตตะ. ท่านอาจารย์กล่าวว่า "มีความเป็นเหตุแห่งอิตถीलึงคะ อิตถีนิมิต อิตถีกุตตะ และอิตถีกุตตะเป็นปัจจุปัฏฐาน" เพราะอธิบายว่า ก็อิตถीलึงคะเป็นต้นเหล่านี้ แม้เมื่อเกิดขึ้นด้วยปัจจัยมีกรรมเป็นต้น ตามสมควรแก่ตน ก็ย่อมเป็นอาการแห่งอิตถीलึงคะเป็นต้นนั้น ๆ เกิดขึ้นในสันดาน อันประกอบด้วยอิตถินทรีย์นั่นเอง โดยมาก เพราะฉะนั้น อิตถินทรีย์จึงเป็นเหตุแห่งอิตถीलึงคะเป็นต้นเหล่านั้น.

อิตถीलึงคะที่สุ เอว จ การณภาวสงฺขาเตน ก็ท่านกล่าวว่า อิตถินทรีย์นั้น เป็นอินทรีย์
 อธิปติภาเวน ตสฺส อินฺทฺริยตา วุตฺตา, โดยภาวะที่เป็นอธิบดี กล่าวคือความเป็น
 อิตถินฺทฺริยสฺหิต๑ สันตानอ อิตถीलึงคะ- เหตุ ในอิตถीलึงคะเป็นต้นนั่นเอง, เพราะ

๑ ฉ. อินฺทฺริยสฺหิต.

อาการรูปปัจจัยอัน อณฺณตา อนุปฺปาทโนโต, อดฺธิกฺกทณฺสฺส จ เตสํ รูปานํ ปัจจยภาวโนโต.

ไม่ยังปัจจัยแห่งรูป อันอาการแห่งอดธิลึงคะ เป็นต้น ให้เกิดขึ้นโดยประการอื่น ใน สันดานอันประกอบด้วยอดดินทรีย์ และ เพราะการถือว่าเป็นหญิง เป็นปัจจัยแก่รูป เหล่านั้น.

ยสฺมา ปน ภาวทสเกปิ รูปานํ อดฺดินฺทริยํ น ชนํ, นาปิ อนุปาลกํ, อฺปคฺคตมฺภกํ วา, น จ อณฺณเตสํ กลาปรูปานํ, ตสฺมา ตํ ชีวิตินฺทริยํ วย สกกลาปรูปานํ อาหาโร วย วา กลาปนฺตรรูปานณฺจ "อินฺทริยอฺตฺติอฺวิกตฺปัจจัย"ติ ปาฬิยํ น วุคฺคํ. ยสฺมา จ ปัจจยนฺตรธาณานิ ลิงฺกาทีนํ, ตสฺมา ยคฺคตฺสฺส อาธิปฺจํ, ตํสฺทิสฺเสสฺ มตฺติจฺคฺคตฺตรูเปสฺสปี ตํสฺนฺจานตา ทิสฺสตี. เอส นโย ปุริสฺสินฺทริเยปิ. ยมฺปนเนตฺถ วิสฺทิสฺ, ตํ วุคฺคตฺนยานุสาเรน เวทิตฺพฺพํ. ตยิทํ ทวยํ ยสฺมา เอกสฺมี สนฺตนาเน สท น ปวคฺคตฺติ "ยสฺส อดฺดินฺทริยํ อฺปฺปชฺชตฺติ, ตสฺส ปุริสฺสินฺทริยํ อฺปฺปชฺชตฺติ ? โน"^๒ติอาทิ-

ก็เพราะอดดินทรีย์มิได้ยังรูป แม้ใน ภาวทสกะให้เกิด ทั้งมิได้ตามรักษาหรือ คอยอุปถัมภ์ และไม่ยังรูปกลาปเหล่าอื่นให้ เกิด เพราะฉะนั้น อดดินทรีย์นั้นจึงมิได้ตรัส ไว้ในพระบาลีว่า "เป็นอินทรีย์ปัจจัย อดธิ- ปัจจัยและอวิกตปัจจัย" เหมือนอย่าง ชีวิตินทรีย์ ซึ่งเป็นปัจจัยแก่รูปกลาปของตน หรือเหมือนอาหารเป็นปัจจัยแก่รูปกลาปอื่น. ก็เพราะเหตุที่ลึงค์เป็นต้น อาศัยปัจจัยอื่น ฉะนั้น ความเป็นใหญ่จึงมิได้ในลึงค์เป็นต้น ใด, แม้ในรูปที่ทำให้วิจิตรของคนที่ยายแล้ว ซึ่งเหมือนกับลึงค์เป็นต้นนั้น ก็เห็นได้ว่า มีสัณฐานเหมือนลึงค์เป็นต้นนั้น. แม้ใน

^๑ ฉ. สกลาปรูปานํ.

^๒ อภ. ย. ๓๘/๑๘๑.

วจนโต, ตสฺมา อุกโตพยัญชนกสฺสาปิ เอกสฺมี
 ขณะ เอกเมว โทคฺคิตี เวทิตพฺพํ. เย ปน
 "สรฺเรกเทศวฺตฺติ ภาวรูปนฺ"ติ วทนฺติ, เตสฺมปิ
 ตํ มิจฺฉาติ ทสฺเสตฺตํ "ตทฺทฺมยฺมปิ ฯเปฯ
พฺยาปกเมว"ติ วตฺวา ยถิ เอวํ กายปฺปสาเทน
 สฺงฺกโร สียาติ อาสฺงฺกํ นีวตฺเตนฺโต "น จ
กายปฺปสาเทนา"ติอาทิมท. ตสฺสฺตฺโต : ยถิปี
 สกฺลสรฺเรพฺยาปีตาย กายปฺปสาเทน อฏฺฐจฺโตะ-
 กาสฺเส จิตฺนฺติ วตฺตพฺพตฺตํ นاپชฺชติ, เตน ปน
 ภินฺนนิสฺสยตฺตา จิตฺกาสฺเส จิตฺนฺติปี วตฺตพฺพตฺตํ
 นاپชฺชติติ อยเมว เจตฺถ นีปฺปรียายกถา.
 "รฺปรสาทโย วียา"ติ เอเตน สฺมานนิสฺสเยสฺปิ
 นาม สฺงฺกโร นตฺถิ ลกฺขณภทฺโต, กิมฺงฺคํ ปน
 ภินฺนนิสฺสยสฺภาเวสฺสุติ ทสฺเสตฺติ.

ปฺริสินฺทริยฺกัมนฺนํ. ส่วนในอธิการนี้ ข้อใดที่
 ต่างกัน, ข้อนั้นก็พึงทราบตามแนวแห่งนัยที่
 ได้กล่าวไว้แล้ว อินฺทริยฺทั้ง ๒ นั้นเพราะ
 ไม่เกิดรวมอยู่ในสันดานเดียวกัน โดย
 พระบาลีว่า ภาวํว "อิตฺถินฺทริยฺเกิดขึ้นแก่
 สัตว์ใด ปฺริสินฺทริยฺย่อมเกิดขึ้นแก่สัตว์นั้น
 หรือ ? ตอบว่า ห้ามมิได้" ดังนี้เป็นต้น,
 ฉะนั้นจึงพึงทราบว่า แม้อุกโตพยัญชนกจะก็
 ย่อมมีอินฺทริยฺเดียวเท่านั้นในขณะเดียว. ส่วน
 อาจารย์เหล่าใดกล่าวว่า "ความเป็นไป
 โดยเอกเทศแห่งสรฺเรเป็นภาวรูป", เพื่อ
 จะแสดงว่า คำนั้นของท่านอาจารย์ แม้
 เหล่านั้นผิด ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า
 "อินฺทริยฺทั้ง ๒ อย่างนั้นซึมซาบไปตลอด
สรฺเรนั้นสิ้นเหมือนกายปสาท" เมื่อจะห้าม
 เสียซึ่งความสงสัยว่า ถ้าเป็นอย่างนั้น
 ความระคนกัน ด้วยกายปสาทก็จะพึงมีนะซี
 จึงกล่าวคำว่า "แต่ไม่ถึงภาวะที่จะกล่าวได้
ว่า ตั้งอยู่ในโอกาสที่กายปสาทตั้งอยู่" ดังนี้
 เป็นต้น. คำของท่านอาจารย์นั้นมีอธิบาย

คุณเครือทิพย์ ธรรมมงคล

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ว่า : ไม่ถึงภาวะที่ควรจะกล่าวว่ ตั้งอยู่
 ในโอกาสที่กายปสาทมิได้ตั้งอยู่ เพราะเป็น
 ธรรมชาติซึ่มซาบไปตลอดสรีระทั้งสิ้น แม้
 โดยแท้, ถึงกระนั้นก็ไม่ถึงภาวะที่ควรจะ
 กล่าว แม้ว่าตั้งอยู่ในโอกาสที่กายปสาท
 ตั้งอยู่ เพราะมีที่อาศัยต่างกัน ก็คำดั่งที่
 กล่าวมานี้ เป็นคำที่กล่าวโดยตรงในข้อนี้.
 ด้วยคำว่า "เหมือนกับรูปและรส" เป็นต้นนี้
 ท่านอาจารย์ยอมแสดงว่าความระคนกันยอม
ไม่มี แม้ในรูปที่มีที่อาศัยเสมอกัน เพราะ
 ลักษณะต่างกัน, จะป่วยกล่าวไปไยถึง
 สภาวะแห่งรูปที่มีที่อาศัยต่างกันเล่า.

๔๓๙. สหชรูปานุปาลนลกขณฺติ อคฺตนา
 สหชาตฺรูปานํ อนุปาลนลกขณฺ. ชีวิตินฺทฺริยสฺส
 เอกนตฺกมฺมชตฺตา สหชคฺคฺทเณเนว อนุปาเล-
 ตพฺพานมฺปิ กมฺมชภาโว สีทฺโธติ กมฺมชคฺคฺทณฺ
 น กตฺ. ยถาสกํ ขณมคฺคฺทญฺจายโนปิ
 กมฺมชรูปสฺส ปวตฺติเหตุภาเวน ตํ อนุपालกํ,
 ตสฺมา สหชรูปานุปาลนลกขณฺ. น ทิ

๔๓๙. คำว่า มีการตามรักษาสหชรูป
เป็นลักษณะ คือมีการตามรักษารูปที่เกิดร่วม
 กับตนทั้งหลายเป็นลักษณะ. เพราะชีวิ-
 ดินทรีย์เป็นกัมมชรูปโดยส่วนเดียว แม้รูป
 ทั้งหลายที่ชีวดินทรีย์ตามรักษาก็สำเร็จความ
 เป็นกัมมชรูป โดยศัพท์ว่า สหชะนั้นเอง
 เพราะฉะนั้น ท่านจึงไม่ใช่ศัพท์ว่า กัมมชะ.

คุณ เครือทิพย์ ธรรมมงคล
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

กมฺมชานํ กมฺมเยว จิตฺตเหตุ ภาวํ อรหตี^๑
 อาหารชาทํ อาหาราหิ วิย. กิ การณา^๒ ?
 คํชณาภาวโต. เตสนฺติ สหชรูปานํ. ปวตฺตํ
 ยานํ. จปนํ จิตฺตเหตุตา. อตฺตนาอนุपालนวเสน
 ยาเปตพฺพานิ ปวตฺเตตพฺพานิ ภูตานิ เอตสฺส
 ปทฺฐจฺจานนฺติ ยาเปตพฺพภูตปทฺฐจฺจานํ. อนุपाल-
ลกฺขณาทิมฺหิติ อาหิ-สทฺเทน ปวตฺตนรสาทิมเว
 สงฺกณฺหาติ. อตฺติกฺขณฺเยวาติ อนุปาเลตพฺพานํ
 อตฺติกฺขณฺเยว. อสฺติ อนุปาเลตพฺเพ
อุปฺปลาทิมฺหิ กิ อุทกํ อนุปาเลชฺช. ยหิ
 กมฺมชานํ จิตฺตเหตุมนฺตเรน จิตฺตํ น โหติ,
 ชีวิตินฺทริยสฺส โภ จิตฺตเหตุติ อาห "สฺยน-"ติ-
อาหิ.

ชีวิตินฺทริยํนั้น ชื่อว่าตามรักษาโดยความเป็น
 เหตุเป็นไป ของกัมมชรูป แม้ซึ่งตั้งอยู่ชั่ว-
 ขณะตามสมควรแก่ตน, เพราะฉะนั้น จึง
 ชื่อว่ามีการตามรักษาสหชรูปเป็นลักษณะ. ก็
 กรรมอย่างเดียวกันไม่พอจะเป็นเหตุตั้งอยู่ของ
 กัมมชรูปทั้งหลาย เหมือนอาหารเป็นต้น ไม่
 พอจะเป็นเหตุตั้งอยู่ของอาหารชรูปเป็นต้น.
 เพราะเหตุไร ? เพราะไม่มีอยู่ในขณะนั้น.
 บทว่า เตสํ โยค สหชรูปานํ. ปวตฺตํ
 แปลว่า การให้เป็นไป. จปนํ แปลว่าความ
 เป็นเหตุตั้งอยู่. ภูตรูปทั้งหลายอันตน (คือ
 รูปชีวิตินฺทริย) พึงให้เป็นไป คือพึงให้
 ดำเนินไป ด้วยอำนาจตามรักษาเป็น
 ปทัฏฐฐานของรูปชีวิตินฺทริยนี้ เหตุนี้รูป-
 ชีวิตินฺทริยนี้ ชื่อว่า ยาเปตพฺพภูตปทฺฐจฺจานํ
 แปลว่า มีภูตรูปที่ตนพึงให้เป็นไปเป็น
 ปทัฏฐฐาน. ด้วยอาหิ-คัพฺทว่า อนุपाल-

^๑ ก. อรหตีติ.

^๒ ก. การณํ.

^๓ ม. ฉ. ส. ยาปยิตพฺพภูต...

ลกขณาทมทิ ท่านอาจารย์ย่อมสงเคราะห์
 ปกิดกะ มีชีวิตินทรีย์อันมีการยังสหชาตรูป
 เหล่านั้น ให้เป็นไปเป็นรสเป็นต้นนั้นเทียว.
 บทว่า อติถิกขณเวย แปลว่า ในขณะที่ยังมี
 สหชรูปที่ตนพึงตามรักษาอยู่นั้นเอง. เมื่อ
 ไม่น้ำมีอุบลเป็นต้น ที่น้ำพึงตามรักษาไม่มี
 น้ำจะพึงตามรักษาอะไรเล่า. ถ้ากัมมชรูป
 ะทั้งหลาย ไม่มีความตั้งอยู่โดยระหว่างเหตุ
 แห่งความตั้งอยู่, อะไรจักเป็นเหตุแห่ง
 ความตั้งอยู่ของชีวิตินทรีย์เล่า เพราะฉะนั้น
 ท่านอาจารย์จึงกล่าววว่า "สย" เป็นต้น.

ยทิ กมฺมชานํ จานํ ชีวิตินฺทฺริยปฏิพฺพธํ,
 อถ กสฺมา สพฺพกาลํ น จเปตฺติ อาท "น
ภฺจคฺโต"ติอาทิ. ตสฺส ตสฺส อนุपालนาทิกสฺส
สาธนโต. ตํ สาธนํ จ ชีวฺมานตาวิเสสสฺส
 ปจฺจยภาวโต. อินฺทฺริยพฺพธฺรฺูปสฺส ทิ มตฺรฺูปโต
 กมฺมชสฺส ตทฺนพฺนธฺฏตสฺส จ อุตฺ-
 สมฺภูจนาทิตฺโต ชีวิตินฺทฺริยกโต วิเสโส, น
 เกวลํ ขณฺฏจิตฺติยา เอว, ปพฺนธฺานุปจฺเจทสฺสาปิ
 ชีวิตินฺทฺริยํ การณนฺติ ทฺฏจพฺพํ, อิตฺรธา

ถ้าฐานะของกัมมชรูปทั้งหลาย เนื่องด้วย
 ชีวิตินทรีย์ไซ้, เมื่อเป็นเช่นนั้น เหตุไร
 จึงไม่ตั้งอยู่ตลอดกาลเล่า เพราะฉะนั้น
 ท่านจึงกล่าวคำว่า "ไม่เป็นไปพ้นจากการ
แตกทำลายไป" ดังนี้ เป็นต้น. เพราะให้
สำเร็จกิจ มีการตามรักษาสหชาตรูปนั้น ๆ
 เป็นต้น. และการให้สำเร็จกิจนั้น ก็เพราะ
 ภาวะที่เป็นปัจจัยแก่ความพิเศษ คือภาวะที่
 เป็นอยู่. จริงอยู่ รูปที่เนื่องด้วยอินทรีย์

คุณเครื่องทิพย์ ธรรมมงคล

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

อายุกชยโต มรณํ น มุชเชยฺยชาติ,

มีความต่างที่ชีวิตินทรีย์ สร้างขึ้นจากรูปของ
คนตาย กัมมชรูปและรูปที่ผูกพันตามกัมมชรูป
นั้น ก็มีความต่างที่ชีวิตินทรีย์นั้นจากรูป มีรูป
ที่มีอุตุเป็นสมุฏฐานเป็นต้น, ฟังเห็นว่า
ชีวิตินทรีย์เป็นเหตุ แห่งความตั้งอยู่ชั่วขณะ
เท่านั้นยังไม่สิ้นเชิง, ยังเป็นเหตุแม้เข้าไป
ตัดความต่อเนื่องกันด้วย, เมื่อถือเอาความ
โดยประการนอกจากนี้ ความตายเพราะ
สิ้นอายุก็ไม่ควรยุดิไค้ชะชิ.

๔๔๐. มโนธาตุมโนวิญญาณธาตุนี้

นิสฺสยลक्षणํ หทยวตฺตติ กถเมตํ
วิญญาตพฺพนฺติ ? อากมโต ยุตฺติโต จ. "ยํ
รูปํ นิสฺสาย มโนธาตุํ จ มโนวิญญาตธาตุํ จ
ปวตฺตนฺติ, ตํ รูปํ มโนธาตุุยา จ มโน-
วิญญาตธาตุุยา จ ตํสมฺปยุตฺตกาณณจ ธมฺมานํ
นิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย"ติ^๑ เอวมาที อากโม.
ยที เอวํ กสฺมา รูปกณฺเฑ ตํ น วุตฺตนฺติ ?
ตตฺถ อวจฺนํ อณฺณการณํ. กิมฺปน ตนฺติ ?

๔๔๐. ถาว่า ว่าว่า หทยวตฺตติ

ความเป็นที่อาศัยของมโนธาตุ และมโน-
วิญญาตธาตุเป็นลักษณะ นี้ จะฟังรู้ได้อย่างไร-
ไร ? ตอบว่า ฟังรู้โดยพระบาลีอันเป็นที่มา
และโดยความถูกต้อง. พระบาลีอันเป็นที่มา
มีอาทิอย่างนี้ว่า "มโนธาตุและมโนวิญญาต-
ธาตุ อาศัยรูปใดเป็นไป รูปนั้นเป็นปัจจัย
โดยนิตยปัจจัยแก่มโนธาตุ แก่มโนวิญญาต-
ธาตุ และแก่ธรรมที่สัมปยุตด้วยธาตุทั้ง ๒

^๑ อภี. ป. ๔๐/๑๑.

เทศนาเกโท. ยถา ทิ จกฺขุวิญญาณาทีนินิ
 เอกนฺตโต จกฺขาทินิสฺสยานิ, น เหว
 มโนวิญญาณํ เอกนฺเตน ททยวตฺตุนิสฺสยํ.
 นิสฺสิตวเสน จ วตฺตุนุททาเทเสนา ปวตฺตา
 "อตฺถิ รูปํ จกฺขุวิญญาณสฺส วตฺตุนุ, อตฺถิ
 รูปํ จกฺขุวิญญาณสฺส น วตฺตุนุ"ติอาทีนา.
 ยมฺปิ เอกนฺตโต ททยวตฺตุนิสฺสยํ, ตสฺส วเสน
 "อตฺถิ รูปํ มโนวิญญาณสฺส วตฺตุนุ"ติอาทีนา
 ทุกาทีสุ วุจฺจมานेषฺปิ น ตทนุคฺคณา อารมฺมณ-
 ทุกาทยิ สมฺภวนฺติ. น ทิ "อตฺถิ รูปํ
 มโนวิญญาณสฺสสารมฺมณํ, อตฺถิ รูปํ น
 มโนวิญญาณสฺสสารมฺมณนุ"ติ สกฺกา วตฺตุนฺติ
 วตฺตารมฺมณทูกา ภินฺนคตฺติกา สियฺนฺติ เอกรสฺสา
 เทเสนา น ภเวยฺย. เอกรสฺสจฺ เทสนํ เทเสตฺ
 อธิ สตฺตุนุ อชฺฌาสาทยิ. ตสฺมา ตตฺถ ททยวตฺตุนุ
 น วตฺตุนุ, น อลพฺภมานตฺตาทิ ทฏฺจพฺพ.

นั้น". ถาว่า ถ้าอย่างนั้นเพราะเหตุไรใน
 รูปกัณฑ์จึงไม่ได้ตรัสหทัยวัตถุนั้นไว้? ตอบว่า
 ที่ไม่ได้ตรัสไว้ในรูปกัณฑ์นั้น มีเหตุอย่างอื่น.
 ถาว่า ก็เหตุอย่างอื่นนั้นคืออะไร ? คือ
 ความต่างแห่งเทศนา. เหมือนอย่างว่า
 จกฺขุวิญญาณเป็นต้น มีจกฺขุเป็นต้น เป็นที่
 อาศัยโดยส่วนเดียวฉันใด, มโนวิญญาณมี
 หทัยวัตถุเป็นที่อาศัย โดยส่วนเดียวฉันนั้น
 ก็หามิได้. ก็เทศนาว่าด้วยทุกวัตถุเป็นต้น
 เป็นไปด้วยอำนาจนิสิตโวหาร โดยนัยมีอาทิ
 ว่า "รูปเป็นวัตถุ (เป็นที่อาศัย) ของ
 จกฺขุวิญญาณก็มี, รูปไม่เป็นวัตถุของจกฺขุ-
 วิญญาณก็มี". แม้เมื่อกล่าวถึงทุกะเป็นต้น
 โดยนัยมีอาทิว่า "รูปเป็นวัตถุของมโน-
 วิญญาณก็มี" ด้วยอำนาจแม่แห่งมโนวิญญาณ
 อันมีหทัยวัตถุเป็นที่อาศัย โดยส่วนเดียว ก็
 ย่อมจะไม่มีทุกะทั้งหลาย มีอาร์มณทุกะ
 เป็นต้น ซึ่งมีคุณอันสมควรแก่มโนวิญญาณนั้น.
 เพราะไม่อาจกล่าวได้ว่า "รูปเป็นอาร์มณ

๑ อภิ. ส. ๓๔/๑๘๕.

ของมโนวิญญาณก็มี, รูปไม่เป็นอารมณ์ของ
มโนวิญญาณก็มี" ฉะนั้นทุกะอันกำหนดด้วย
วัตถุและอารมณ์จะพึงเป็นทุกะ มีคติต่างกัน
ฉะนั้นเทศนาที่มีรสเป็นอันเดียวกันจะไม่พึงมี.
ก็การแสดงเทศนาอันมีรสเป็นอันเดียวกัน เป็น
อรรถาจารย์ของพระศาสดาในอธิการนี้. เพราะ
ฉะนั้น พึงเห็นว่าไม่ได้ตรัสหทัยวัตถุไว้ใน
รูปกัณฑ์, เพราะไม่มีอยู่ก็หาไม่ได้.

ยุดติ ปน เอว เวทิตพพา : นิพฺพน-
อุปาทายรูปนิสฺสยํ ธาตุหุยมํ ปณฺจโวการภเว.
ตตฺถ รูปายตนาทึนํ โอสาย จ อินฺทฺริยพฺพชฺโศ
พหิปี ปวตฺตติทสฺสนโต น ตนฺนินิสฺสยตา ยุชฺชติ,
อิตฺถิปุริสฺสินฺทฺริยานมฺปิ ตพฺภยรหิเตปี สนฺตนาเน
ธาตุหุยทสฺสนโต น ตนฺนินิสฺสยตา ยุชฺชติ,
ชีวิตินฺทฺริยสฺสาปี อณฺณํ กิจฺจํ วิชฺชตฺตีติ น
ตนฺนินิสฺสยตา ยุชฺชติ เอวาติ ปริเสสโต
ททยวตฺตฺถ เตสํ นิสฺสโยติ วิญฺญาติ. สกฺกา
หิ วตฺตํ นิพฺพนฺนอุปาทายรูปนิสฺสยํ ธาตุหุยมํ
ปณฺจโวการภเว รูปปฏฺิพฺพชฺชตฺติภาวโต. ยํ

ส่วนความถูกต้องพึงทราบอย่างนี้ :
ธาตุทั้ง ๒ มีอุปาทายรูป (หทัยวัตถุ) อัน
เป็นนิพผันรูปเป็นที่อาศัย มีอยู่ในปัญจ-
โวการภพ. ในปัญจโวการภพนั้น ความที่
อายตนะทั้งหลายมีรูปายตนะเป็นต้น และ
โอชาเป็นธรรมชาติมีอุปาทายรูป (หทัยวัตถุ)
อันเป็นนิพผันรูปนั้น เป็นที่อาศัยยังไม่ถูกต้อง
เพราะแสดงถึงความเป็นไป แม้ในภายนอก
จากอาการที่เนื่องด้วยอินทรีย์, ความที่แม้
อิตถินทรีย์และปุริสสินทรีย์มีอุปาทายรูป (หทัย-
วัตถุ) อันเป็นนิพผันรูปนั้นเป็นที่อาศัย ก็ไม่

คุณเครือทิพย์ ธรรมมงคล

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ยัม ๑ รูปปฏิพัทธวุตติ, ตัม ตัม นิพฺพन्न-
 อุปาทายรูปนิสฺสยัม ๒ ทิฏฺฐัง ๒ ยถา "จกฺขุ-
 วิญฺญาณธาทู"ติ.

ถูกต้อง เพราะแสดงถึงธาทูทั้ง ๒ มีอยู่ใน
 สันดาน แม้เว้นจากอินทรีย์ทั้ง ๒ นั้น, ความ
 ที่แม้ชีวิตินทรีย์มีอุปาทายรูป (หทัยวัตถุ) อัน
 เป็นนิพผันรูปนั้นเป็นที่อาศัย ก็ไม่ถูกต้อง
 เหมือนกัน เพราะยังมีกิจอย่างอื่น เพราะ
 ฉะนั้น ว่าโดยปริเสสนัย หทัยวัตถุจึงรู้ว่า
 เป็นที่อาศัยของมโนธาทูและมโนวิญญานธาทู
 ทั้ง ๒ นั้น. เพราะอาจกล่าวถึงธาทูทั้ง ๒
 อันมีอุปาทายรูป(หทัยวัตถุ) ซึ่งเป็นนิพผันรูป
 เป็นที่อาศัย โดยภาวะที่มีความเป็นไปเพื่อ
 เนื่องด้วยรูปในปัญจโวการภพ. ก็ธรรมชาติ
 ใด ๆ มีความเป็นไปเนื่องด้วยรูป, ธรรม-
 ชาตินั้น ๆ ก็เห็นได้ว่ามีอุปาทายรูป (หทัย-
 วัตถุ) อันเป็นนิพผันรูปเป็นที่อาศัย เหมือน
 คำว่า "จักขุวิญญานธาทู".

"ปัญจโวการภเว"ติ จ วิเสสนัม มโนวิญฺญาณ-
 ธาทูวเสน กตัม. มโนธาทู ปน จตุโวการภเว

ส่วนคำที่ทำให้ต่างออกไปว่า "ในปัญจ-
 โวการภพ" ท่านใช้ด้วยอำนาจมโนวิญญาน-

๑ ฉ. ยัม ยลฺลหิ.

๒ ส. นิตฺทิฏฺฐัง.

นตฺถเว. นนุ จ อินฺทฺริยนิสฺสยตฺยาปิ สาธฺนโต
 วิรุทฺโธ เหตุ อปชฺชตฺติ ? น ทิฏฺฐพาทฺนโต.
 ทิฏฺฐณฺเหตฺติ จกฺขุวิญญาณสฺส วิย ธาตุทฺวยสฺส
 วตฺถุโน มนุทฺติกฺขาทีอนนุวิธานํ. ตถา หิสฺส
 ปาฬิยํ อินฺทฺริยปจฺจยตา น วุตฺตา. เตน
 ตทฺนุวิธานสงฺฆาตา อินฺทฺริยนิสฺสยตา พาทฺยติ.
 โทศฺ ธาตุทฺวยนิสฺสโย ททฺยวตฺถุ อฺปาทาหารูปรู
 จ, เอตมฺปน กมฺมสมฺภูจฺจํ ปฏฺินิยตฺกิจฺจํ,
 ททฺยปฺปเทเส จิตฺเมวาติ กถํ วิญญาณตฺติ ?
 วุจฺจเต : วตฺถุรูปภาวโต กมฺมสมฺภูจฺจํ จกฺขุ
 วิย, ตโต เอว ปฏฺินิยตฺกิจฺจํ, วตฺถุรูปภาวโตติ
 จ วิญญาณสฺส นิสฺสยภาวโตติ^๑ อตฺถ.
 อฏฺฐิ กตฺวา มนสิ กตฺวา สพฺพํ เจตฺโส^๒
 สมฺนุนาหริตฺวา กิณฺจิจิ จินฺเตนตฺสสฺส ททฺยสฺส
 ชิขฺชนโต ตตฺถตมวฏฺฐิตฺนฺติ วิญญาณตฺติ.
ตาสฺสเยว ธาทฺนฺนฺติ มโนธาทฺมโนวิญญาณ-
 ธาทฺนฺนฺเยว. นิสฺสยภาวโต อฺปริ อโรเปตฺวา

ธาทฺ. ก็มโนธาทฺย่อมไม่มีอยู่นั้นเองใน
 จตฺตวอการภพ. ถาว่า เพราะให้สำเร็จ
 เป็นอินฺทฺริยปจฺจยและนิสฺสยปจฺจย ก็ต้องเป็น
 เหตุที่ผิดไปมิใช่หรือ ? ติบว่า ไม่ใช่
 เพราะมีความขัดข้องที่เห็นได้. ก็ความ
 ขัดข้องที่เห็นได้นี้ ได้แก่การที่ธาทฺทั้ง ๒ ไม่
 ทำตามกิจมื่ออ่อนและแข็งเป็นต้น ของวตฺถุ
 เหมือนจักขุวิญญาณ. จริงอย่างนั้น ใน
 พระบาลีท่านจึงไม่ได้ตรัสว่าธาทฺทั้ง ๒ นั้น
 เป็นอินฺทฺริยปจฺจย ย่อมขัดข้องความเป็น
 อินฺทฺริยปจฺจยและนิสฺสยปจฺจย กล่าวคือการ
 กระทำตามความอ่อน และความแข็งเป็นต้น
 นั้น. ที่อาศัยของธาทฺทั้ง ๒ ได้แก่หทัยวตฺถุ
 และอฺปาทาหารูปรูจกไว้, ก็หทัยวตฺถุจะรู้ได้
 อย่งไรว่า มีกรรมเป็นสมฺภูจฺจํมีกิจแน่นอน
 โดยเฉพา, ตั้งอยู่ในหทัยประเทศอย่าง-
 เดียว ? ข้าพเจ้าจะเฉลย : หทัยวตฺถุ

^๑ ฉ. วิญญาณนิสฺสย...

^๒ ม. อฏฺฐิ กตฺวา มนสิ กตฺวา สพฺพํ เจตฺโส.

วหนต์ วย ปจจุปติฏฐตีติ อพพทหนปจจุปฏฐาน^๑
เสสี เทฐฐา วุตตณยเมว.

ชื่อว่ามีการเป็นสมฐฐาน เพราะเป็น
วัตตุรูปเหมือนจักษุ, ชื่อว่ามีการแน่นอนโดย
เฉพาะ เพราะเป็นวัตตุรูปนั้นนั้นแหละ, ก็
คำว่าเพราะความเป็นวัตตุรูป มีความหมาย
ว่า เพราะความเป็นที่อาศัยของวิญญาน.
หทัยวัตตุนั้นชื่อว่าตั้งลงในหทัยวัตตุประเทศนั้น
เพราะเมื่อบุคคลคิดอะไร ๆ ประมวลมา
ด้วยใจทั้งหมด กระทำให้เป็นประโยชน์
กระทำไว้ในใจ หัวใจก็จะเหนื่อยย้อมรู้ได้
ดังกล่าวนั้น. คำว่า ของธาตุนั้น ๒ นั้น
นั้นแหละ ได้แก่ของมนธาตุนั้นและมน-
วิญญานธาตุนั้นแหละ. ชื่อว่ามีการเข้าไปเป็น
ปัจจุปฏฐาน เพราะอรรถว่า ย่อมปรากฏ
เหมือนกับยกไว้ข้างบนนำไปอยู่ เพราะ
ความเป็นที่อาศัย. คำที่เหลือได้กล่าวไว้
แล้วในหนหลังนั้นแหละ.

๔๔๑. อภิกุกโม อาที เยสี เต
อภิกุกมาที. อาที-สทฺเทน ปฏิกุกมสมฺมิตฺตชน-

๔๔๑. การก้าวไปข้างหน้าเป็นต้น
ของอาการเหล่านี้ อากการเหล่านี้ชื่อว่า

^๑ ม. ฉ. อพพทหนปจจุปฏฐาน.

ปสาธณอุกฺเขปนอเวกฺเขปนาทิกา สพฺพา กิริยา
 ปรีคฺคยฺหติ. เตสํ อภิกฺกมาทีนํ ปวตฺตกํ จิตฺตํ
 สมฺภูจฺจํ ยสฺสา สา อภิกฺกมาทีปวตฺตก-
จิตฺตสมฺภูจฺจนา, วาโยธาคฺ. ตสฺสา ยํ
 สหชรูปกายสฺส ฅมฺภนสนฺธารณจลนสงฺขาคํ
 กิจจํ, ตสฺส สหการีการณญฺโต อาการวิเสโส
 กายวิญญฺตฺติ นามาติ ทสฺเสนฺโต อาห
 "อภิกฺกมาที ๆเปฯ กายวิญญฺตฺติ"ติ.

อภิกฺกมาที แปลว่า มีการก้าวไปข้างหน้า
 เป็นต้น. ด้วยอาทิ-ศัพท์ ท่านกำหนดถือเอา
 กิริยาทั้งหมด มีการถอยกลับ การคู้เข้า
 การเหยียดออก การยกขึ้นและการยกลง
 เป็นต้น. จิตอันยังอาการมีการก้าวไป
 ข้างหน้า เป็นต้น เหล่านั้นให้เป็นไป เป็น
 สมฺภูจฺจนาของธาตุใด ธาตุนั้น ชื่อว่า จิตอัน
ยังอาการ มีการก้าวไปข้างหน้า เป็นต้น ให้
เป็นไปเป็นสมฺภูจฺจนา, ได้แก่วาโยธาคฺ.
 ท่านอาจารย์เมื่อแสดงว่า วาโยธาคฺนั้นมี
 หน้าที่คือการค้ำจุน การทรงไว้และการไหล
 ของรูปกายที่เกิดร่วมกันอันใด, ความต่าง
 แห่งอาการ ซึ่งเป็นเหตุกระทำร่วมกันของ
 หน้าที่นั้นชื่อว่ากายวิญญฺตฺติจึงกล่าววว่า "ความ
ต่างแห่งอาการ ซึ่งเป็นปัจจัยแก่การค้ำจุน
การทรงไว้ และการไหลของรูปกายที่เกิด
ร่วมกัน แห่งวาโยธาคฺซึ่งมีจิตอันยังอาการ
มีการก้าวไปข้างหน้า เป็นต้น ให้เป็นไปเป็น
สมฺภูจฺจนาชื่อว่ากายวิญญฺตฺติ" ดังนี้.

พลตำรวจโทอุทัย ศรีอรุณ

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

กสฺส ปน อากาโรวิกาโรติ ? สามตฺถิโยโต วาโยธาตฺถุอธิกานํ จิตฺตชมา-
 ภูตานํ. กิณฺตํ สามตฺถิโย ? จิตฺตชตา,
 อุปาทายรูปตา จ. อถวา วาโยธาตฺถุยา
 อากาโรวิกาโร สหช นฺเปฯ ปจฺจโยติ
 สมฺพนฺธิตฺถพฺพํ. ยถิ เอวํ วิณฺณตฺถิตฺถิยา อุปาทาย-
 รูปภาโว น ยุชฺชติ. น หิ อุปาทายรูป
 เอกภูตสนฺนิสฺสยํ อตฺถิ. "จตฺตุนํ มหาภูตานํ
 อุปาทาย รูปนฺ"ติ^๑ หิ วุตฺตํ, นายนํ โทโส
 จตฺตุนํ วิกาโร จตฺตฺส เอกสฺสสํปิ โหติ
 จตฺตฺสสารณฺณํ วิย. วาโยธาตฺถุอธิกตฺถาย จ
 กลาปสฺส "วาโยธาตฺถุยา"ติ วจฺนํ น วิรุชฺชนฺติ.
 เอวํ อธิกตา จ สามตฺถิโยโต, น ปมาณโต.
 อณฺณตา หิ อวินิพฺโปกวตฺติตฺถา น ยุชฺชเยย.
 วาโยธาตฺถุยา เอวาติ เกจฺ. เตสํ มเตน
 วิณฺณตฺถิตฺถิยา อุปาทายรูปตา ทุรูปฺปาทา^๒ น หิ
 เอกสฺส วิกาโร จตฺตุนํ โหติ. สํ ปนายํ
 ทตฺถจลนาทิสฺสุ ผนฺทมานวณฺณคฺคหณานนฺตรม-

ถามว่า ก็ความเปลี่ยนแปลงอาการ
 ของใคร ? ตอบว่า ของมหาภูตรูปอันเกิด
 แต่จิต ที่มากไปด้วยวาโยธาตุโดยความ
 สามารถ. ความสามารถนั้นได้แก่อะไร ?
 ได้แก่ ความเป็นธรรมชาติเกิดแต่จิตและ
 ความเป็นอุปาทายรูป. อีกอย่างหนึ่ง ฟัง
 เชื่อมความว่า ความเปลี่ยนแปลงอาการ
 ของวาโยธาตุเป็นปัจจัยแก่การกำจุน การ
 ทรงไว้ และการไหลรูปกายที่เกิดร่วมกัน.
 ถ้าอย่างนั้น ความที่วิณฺณตฺถิตฺถิเป็นอุปาทายรูปก็
 ไม่ถูกนะซี. เพราะอุปาทายรูปมีภูตรูป
 อย่างเดียวเป็นที่อาศัย ห้ามอยู่ไม่. ข้อนี้
 สมด้วยพระบาลีที่ตรัสไว้ว่า "จตฺตุนํ มหา-
 ภูตานํ อุปาทาย รูป" แปลว่า รูปอาศัย
 มหาภูตรูปทั้ง ๔ ดังนี้, ข้อนี้ไม่ผิด ความ
 เปลี่ยนแปลง ของมหาภูตรูปทั้ง ๔ ย่อมมี
 แม้แก่มหาภูตรูปเดียว ในบรรดามหาภูตรูป
 ทั้ง ๔ เหมือนทรัพย์ที่ทั่วไปแก่คน ๔ คน.

^๑ อภ. ล. ๓๔/๑๘๔.

^๒ ม. ฉ. ทุรูปปาทา, ล. ทุรูปปาทา.

วิญญายมานนุคเรน มโนทวารชวเนน คยหติ.
 อนุทมานวณฺณวินิมุตโต โภจิ วิกาโร อตฺถิ.

ก็เพราะความที่กลาบ เป็นธรรมชาติมากไป
 ด้วยวาโยธาตุ คำว่า "วาโยธาตุยา" จึง
 ไม่ผิด. ความเป็นธรรมชาติมากไปอย่างนี้
 ก็โดยความสามารถ, ไม่ใช่โดยประมาณ.
 ก็เมื่อถือเอาเนื่อความโดยประการอย่างอื่น
 ความเป็นธรรมชาติดีมีความเป็นไป โดยไม่
 แยกกัน ไม่ควรจะถูกต้อง. อาจารย์บาง
 พวกกล่าวว่า วาโยธาตุยา เอว. ตามมติ
 ของอาจารย์บางพวกเหล่านั้น ความที่
 วิญญูติเป็นอุปาทายรูป เป็นกิริยาที่เกิดขึ้น
 ได้ยาก. เพราะการเปลี่ยนแปลงของ
 มหาภูตรูปอันเดียว จะมีแก้มหาภูตรูปทั้ง ๔
 ก็ห้ามมิได้. ก็วิญญูตินั้นยอมถือเอาได้ด้วย
 ชวเนนทางมโนทวาร ในลำดับการรับวาระ
 ที่ไหวอยู่ซึ่งรู้ได้ในเพราะการไหวมือเป็นต้น.
 จะมีความเปลี่ยนแปลงอะไรเล่า ที่พ้นจาก
 วาระที่ไหวอยู่.

ตสฺส จ ตกฺกทณานนุคฺรํ กทณํ โหตีติ กถเมตํ
 วิญญายตีติ อธิปายกฺกทณโต. น^๑ ติ

ถามว่า คำว่าการถือเอาความเปลี่ยนแปลง
 นั้น มีอยู่ในลำดับการถือเอาวาระที่ไหวอยู่

^๑ ส. (อวสาเน ตติเย วาเร).

คุณเชิด ไช้ไววิทย์

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

วิญญตฺตวิการรหิตฺตํ รุกฺขจลนาทิสฺส "อิทเมส
 กาวเรติ มณฺเฒ"ติ อธิปายคฺคหณํ ทิฏฺฐํ,
 หตฺตจลนาทิสฺส ปน ทิฏฺฐํ. ตสฺมา ผนฺทมาน-
 วณฺณวินิมฺตฺโต โกจิ วิกาโร อตฺถิ อธิปายสฺส
 ฌาปโกติ วิญญาตฺติ. ฌาปโก จ เหตุ
 ฌาเปตพฺพมตฺถํ สยํ คหิตฺโต เอว ฌาเปติ, น
 วิชฺชมานตามตฺเตนาติ วณฺณคฺคหณานนฺตรํ
 วิการคฺคหณมฺปิ อนฺุมานโต วิญญาตฺติ.

นั้น นี้จะรู้ได้อย่างไร. ตอบว่า รู้ได้โดย
 การจับเอาความประสงค์. เพราะในเมื่อ
 ต้นไม้เป็นต้นไหว ซึ่งเว้นจากความเปลี่ยน-
 แปลงของวิญญติ ก็จะไม่เห็นการถือเอา
 ความประสงค์ว่า "ต้นไม้นี้เห็นจะให้ทำสิ่ง
 นี้". แต่ในการที่ไหวมือเป็นต้นเห็นได้.
 เพราะเหตุนั้น จะมีความเปลี่ยนแปลงอะไร
 ที่พ้นไปจากวาระที่เคลื่อนไหวอยู่ ย่อม
 ให้เข้าใจได้ว่า ให้รู้ความประสงค์. ก็เหตุ
 ที่จะให้รู้ที่ถือเอาด้วยตนแล้วนั้นแหละ ย่อม
 ให้รู้เนื่อความที่จะพึงให้รู้, หาใช่โดยเพียง
 แต่ภาวะที่มีอยู่ไม่ เพราะฉะนั้น แม้การถือ
 เอาความเปลี่ยนแปลง ในลำดับแห่งการ
 ถือเอาวาระ ก็ย่อมให้รู้ได้โดยอนฺุมาน.

ตถา ทิ วทนฺติ :

สมจริงดังที่ท่านโบราณจารย์ทั้งหลายกล่าวไว้ว่า :

"วิสยตฺตมนานฺุณา
 สทฺทา เนวตฺถโพธกา
 น สตฺตา มตฺตโต อตฺถ
 เต อณฺเฎตา ปกาสะกา"ติ.

"เสียงทั้งหลาย ที่ยังไม่ถึงความเป็น
 อารมณ์ ไม่ทำให้รู้ความหมายได้เลย
 สัตว์ทั้งหลาย ไม่เข้าใจความหมาย
 โดยประมาณ ความหมายเหล่านั้น

คุณหญิงโมลี คอมนตร์
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ที่แจ่มชัด สัตว์ทั้งหลายจึงเข้าใจได้
ทั่วถึง".

ยทิ. วิจารณ์การคฤหเมว การณ์
อธิปายคฤหณสฺส, ตสฺมา^๑ อคฺคหิตสงฺเกตานํ
อธิปายคฤหณํ น โหตีติ ? น เกวลํ
วิจารณ์การคฤหเมว อธิปายคฤหณสฺส การณ์,
อณฺโช ปุริมสิทฺธสมฺปนฺนคฤหณณฺจ อิมสฺส
อุปนิสฺสโยติ ทฎฺฐพฺพํ. ฌมฺภนสนฺธารณฺจลนานิ
วิญญตฺติวิจารณ์การสํหิตาย วาโยธาคฺชยา โหนตีติ
วุตฺตํ. ก็ สพฺพาว วาโยธาคฺช สพฺพานิ ตานิ
กโรนตีติ ? นยิทเมว. สตฺตมชวณสมฺภุตา ทิ
วาโยธาคฺช ปุริมชวณสมฺภุตา วาโยธาคฺชโย
อุปตฺตมฺภกปจฺจเย ลภิตฺวา เทสนฺตรูปฺตติเหตุ-
ภาเวน จลยติ จิตฺตชรูป, น อิตฺรา. อิตฺรา
ปน สนฺตมฺภนสนฺธารณมตฺตํ กโรนตีโย ตสฺสา
อุปการาย โหนตี. เทสนฺตรูปฺตติ เอว
จลนนฺติ นิमितฺเตจ กตฺตภาโว สมารอบีโตติ
ทฎฺฐพฺพํ. อณฺณถา ฌมฺมานํ อพฺยาปารตา,

ถามว่า ถ้าการถือเอาความเปลี่ยนแปลง
เท่านั้น เป็นเหตุแห่งการถือเอาความ
ประสงค์ไซ้ไร, เหตุไร การถือเอาความ
ประสงค์ จึงจะไม่มีแก่ผู้ที่ยังถือเอาการ
กำหนดไม่ได้เล่า ? ตอบว่า พึงเห็นว่าการ
ถือเอาความเปลี่ยนแปลงอย่างเดียว เป็น
เหตุแห่งการถือเอาความประสงค์ ยังไม่
สิ้นเชิง, โดยที่แท้ การถือเอาที่สำเร็จที่แรก
และที่เกี่ยวข้องกัน เป็นอุปนิสัยแห่งการถือ
เอาความประสงค์นี้. ท่านกล่าวการค้ำจุน
การทรงไว้ การไหว มีแก่วาโยธาคฺชที่
ประกอบด้วย ความเปลี่ยนแปลงแห่งวิญญติ.
ถามว่า วาโยธาคฺชทั้งหมดกระทำกิจเหล่านั้น
ทั้งหมดหรือ ? ข้อนี้ไม่ควรเห็นอย่างนั้น.
เพราะวาโยธาคฺชอันเกิดแต่ชวณะที่ ๑ ได้
วาโยธาคฺชอันเกิดแต่ชวณะแรกๆ เป็นอุปถัม-

^๑ ม. กสฺมา.

คุณหญิงไมลี คอมนตร์

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ขณิกตา จ น สียา. สัตตติ ยุเกติ
 อากตฺตมิตพฺสภฏเมตฺถ อฏฺฐกถาย^๑ นิตฺสสึตฺ.
 จิตฺตชฺรูปเป ปน จลนฺเต ตํสมฺปนฺนตฺตาย
 อุตฺตมฺมาหารชฺรูปมฺปิ จลติ นทิสฺสเเต ปกฺขิตฺต-
 สุกฺขโกมยปฺนุทํ วยิ ผนฺทมานวณฺณคฺ-
 ทหนานนฺตรํ วิณฺณตฺตคฺคฺทหนสฺส วุตฺตตฺตตา. ก็
 จลนกรฺวา เอว วาโยธาตฺ วิณฺณตฺตติ-
 วิกฺการสฺหิตาติ ? นยิทเมวํ, ตถา จลยิตฺตม-
 สกฺกณฺณตฺติโยปิ ฅมฺภนสนฺธารณมตฺตกรฺวา ปจฺม-
 ชวนาทิสฺมฺภุตาปิ วาโยธาตฺติโย วิณฺณตฺตติวิกฺการ-
 สหิตา เอวาทิ คเหตุพฺพํ. เยน ทิสฺสาภาเคนายิ
 อภิกฺกมาทึ ปวตฺเตตฺตกาโม, ตทภิมฺขวิกฺการ-
 สพฺภาวโต.

ภกปัจจยัย ย่อมยังจิตตชรูปให้ไหว โดยภาวะ
 ที่เป็นเหตุเกิดขึ้นในส่วนอื่น, ธาตุนอกนี้ทำ
 เป็นอย่างนั้นไม่, ส่วนธาตุนอกนี้เมื่อกระทำ
 เพียงการค้ำจุนและการทรงไว้ ย่อมมีเพื่อ
 อุปการะแก่วาโยธาตุนั้น การเกิดในส่วนอื่น
 นั้นเองเป็นการไหว เพราะฉะนั้น พึงเห็น
 ว่า ก็ท่านยกความเป็นกรรตุการกไว้ใน
 นิมิต. เมื่อถือเอาความโดยประการอื่น
 ภาวะที่ธรรมทั้งหลาย ไม่มีความชวนชวาย
 และเป็นไปชั่วขณะก็จะไม่พึงมี. ในเรื่องนี้
 ท่านยกเอาเกวียนที่ลากมาด้วยแอก ๑ แอก
 เป็นตัวอย่างไว้ในอรรถกถา. ก็เมื่อจิตต-
 ชรูปไหวอยู่ แม้อุตฺตชรูป กัมมชรูป และ
 อาหารชรูปก็ย่อมไหวเพราะเป็นธรรมชาติที่
 เกี่ยวเนื่องกันกับจิตตชรูปนั้น เปรียบเหมือน
 ก้อนมูลโคแห้งที่ใส่ลงไปใ้ในกระแสน้ำเพราะ
 ศัพท์ว่าวิญญูติ ท่านกล่าวไว้ในลำดับของศัพท์
 ว่า วรรณะที่ไหวอยู่. ถามว่า วาโยธาตฺที่
 กระทำความไวนั้นเอง ประกอบด้วยความ

^๑ อฏฺฐสาลินี. ๑๖๐.

เปลี่ยนแปลงแห่งวิญญูติหรือ ? ตอบว่า ชื่อนี้
 ไม่ควรเห็นอย่างนั้น, พึงถือเอาว่า วาโย-
 ธาตุทั้งหลาย ไม่สามารถจะให้ไหวได้อย่าง
 นั้น ก็กระทำเพียงการกำจุน การทรงไว้
 แม้ที่เกิดแต่ชวณะที่ ๑ เป็นต้น ก็ประกอบ
 ด้วยความเปลี่ยนแปลง แห่งวิญญูติเท่านั้น.
 ความเปลี่ยนแปลงนี้ ใ้จะยังอาการมีการ
 ก้าวไปข้างหน้าเป็นต้น ให้เป็นไปโดยส่วน
 แห่งทิศใด, เพราะมีความเปลี่ยนแปลงที่
 มุ่งหน้าต่อส่วนแห่งทิศนั้น.

อธิปายสหภาวี หิ วิกาโร วิญญตฺติ. เอวณฺจ
 กตฺวา มโนทวาราวชฺชนสฺสาปึ วิญญตฺติ-
 สมฺภูจฺापกวจนึ สฺภูจฺ ุชฺชตฺติ. ยถาวตฺต-
 วิการคฺคหณฺมุเชน ตํสมฺภูจฺโน อธิปายโย
 วิญญายตฺตี วุตฺตํ "อธิปายปฺปกาสนรสา"ติ.

ด้วยว่า ความเปลี่ยนแปลง ที่มีพร้อมกับ
 ความประสงคฺจึงเป็นวิญญูติ. ก็เพราะ
 อธิบายอย่างนี้ การกล่าวว่แม่้โนทวาราว-
 วัชณะ ยังวิญญูติให้ตั้งขึ้นย่อมนุกต้องด้วยดี.
 ความประสงคฺของผู้มีความพร้อมเพรียงด้วย
 วิญญูตินั้น ย่อมรู้ได้ด้วยการถือเอาความ
 เปลี่ยนแปลง ตามที่กล่าวแล้วเป็นสำคัญ
 เพราะฉะนั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่
"กายวิญญูติมีการประกาศความประสงคฺเป็น
 รส".

คุณหญิง โยลี คอมนตร์
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

กายวิปฺพนฺทสนฺส เหตุภูตาย วาโย-
 ธาตุยา วิการภาวโต ปริยาเยน วิณฺณตฺติ
กายวิปฺพนฺทเหตุภาวปัจจุปฺปฏฺฐานา วุตฺตา.
จิตฺตสมฺภูฏานวาโยธาทปฏฺฐานาติ จ วาโย-
 ธาตุยา กิจฺจาธิกตฺตาย วุตฺตํ. กายวิปฺพนฺทเนน
อธิปฺปายวิณฺณปนเหตุตฺตฺตาติ กายวิปฺพนฺทเนน
 กรณฺภูเตน อธิปฺปายสนฺส วิณฺณปนเหตุภาวโต
 กายวิณฺณตฺตฺติ วุจฺจตฺติ สมนฺนุโธ. อยฺยเหตุถ
 อตฺถโถ : วิณฺณาเปตฺติ วิณฺณตฺติ. ก็
 วิณฺณาเปติ ? อธิปฺปายํ. เกน ? กาเยน.
 กิถิเสน ? วิปฺพนฺทมาเนนาติ. หุตฺติยนเย ปน
 ยถาวุตฺเตน กาเยน วิณฺณายตฺติ กายวิณฺณตฺติ.
 เสสํ วุตฺตฺนยเมว.

เพราะวาโยธาตุ ซึ่งเป็นเหตุแห่ง
 การไหว้กายเป็นความเปลี่ยนแปลง วิณฺณตฺติ
 ท่านจึงกล่าวว่า มีความเป็นเหตุแห่งความ
ไหว้กายเป็นปัจจุปฺปฏฺฐาน โดยปริยาย. ก็
 ท่านกล่าวว่า มีวาโยธาตุซึ่งมีจิตเป็น
สมฺภูฏานเป็นปฏฺฐาน เพราะวาโยธาตุเป็น
 ธาตุที่มากไปด้วยกิจ. คำว่า เพราะเป็น
เหตุให้รู้ความประสงค์ ด้วยการไหว้กาย
 เชื่อมความว่า กิริยานี้เรียกว่า กายวิณฺณตฺติ
 เพราะความเป็นเหตุให้รู้ความประสงค์ด้วย
 การไหว้กายอันเป็นตัวกระทำ. ก็ในอธิการ
 นี้มีเนื้อความดังนี้ : ชื่อว่าวิณฺณตฺติ ด้วยอรรถ
 ว่า ให้รู้. ให้รู้อะไร ? ให้รู้ความประสงค์.
 ด้วยอะไร ? ด้วยกาย. ด้วยกายเช่นไร ?
 ด้วยกายที่ไหว้อยู่ดังนี้. ส่วนในนัยที่ ๒
 ความว่า ชื่อว่ากายวิณฺณตฺติ ด้วยอรรถว่า
 รู้ได้ด้วยกาย ตามที่กล่าวแล้ว. คำที่เหลือ
 มีนัยได้กล่าวไว้แล้วนั่นเอง.

อตฺถดาวโพชนสมตฺถโถ วจฺวิเสโส วจฺภิเกโท.
 เตน วายุนปฺปติเนทฺธิโสสาถิ นีวตฺเตติ. ตสฺส

ความต่างของถ้อยคำ ที่สามารถจะ
 ให้เข้าใจเนื้อความ ชื่อว่าวจฺภิเกท. ด้วย

ปวตฺตกํ จิตฺตํ สมฺภูจฺจํ ยสฺสา สา วจฺเจทฺท-
ปวตฺตกจิตตสมฺภูจฺจนา, ปจฺจวฺธาตุ. ตสฺสา ยํ
 อฺปาทีนฺนสงฺขาตสฺส อกฺขรฺรูปตฺติฏฺฐานสฺส
 สมฺภูจนสฺสวณฺตี กิจฺจํ, ตสฺส สหการีการณฺภูโต
 อาการวิเสโส วจฺจวิณฺณตฺติ นามาตี ทสฺเสนฺโต
 อาท "วจฺเจท ฯเปฯ วจฺจวิณฺณตฺติ"ติ.

วจฺเจทฺทนั้น ย่อมห้ามเสียงพายุ เสียงของ
 ต้นไม้ เจ้าป่า และเสียงแม่น้ำเป็นต้น.
 จิตอันยังวจฺเจทฺทนั้นให้เป็นไป เป็นสมฺภูจฺจนา
 ของธาตฺตฺติ ธาตฺตฺตนั้นชื่อว่า มีจิตอันยังวจฺเจท
ให้เป็นไปเป็นสมฺภูจฺจนา, ได้แก่ปจฺจวฺธาตุ.
 ท่านอาจารย์เมื่อจะแสดงว่า ปจฺจวฺธาตฺตนั้น
 กิจที่หมายรู้กันว่าเป็นการกระทบ ฐานที่เกิด
 ของอักษระ กล่าวคืออฺปาทีนฺนรูปตฺติ, ความ
 ต่างแห่งอาการ ที่เป็นเหตุกระทำร่วมกัน
 ของกิจนั้น ชื่อว่าวจฺจวิณฺณตฺติ จึงกล่าวว่า
"ความเปลี่ยนแปลงแห่งอาการอันเป็นปัจจัย
แห่งการกระทบของอฺปาทีนฺนรูป แห่งปจฺจวฺธาตุ
ซึ่งมีจิตอันยังวจฺเจท ให้เป็นไปเป็นสมฺภูจฺจนา
ชื่อว่าวจฺจวิณฺณตฺติ" ดังนี้.

อิทานิ "กสฺส ปน อาการวิกาโร"ติ-
 อาที กายวิณฺณตฺติยํ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํ.
 อยมฺปน วิเสโส : ยถา ตตฺถ "พนฺทมาน-
 วณฺณคฺคหณานนฺตรนฺ"ติ วุตฺตํ, เอวมิต
 "สฺยฺยมานสทฺทสฺวานนฺตรนฺ"ติ โยเชตพฺพํ.
 อิต จ ฅมฺภานาทินิ อภาวโต "สฺตฺตมชฺวน-

คราวนี้ คำว่า "ก็ความเปลี่ยนแปลง
 แห่งอาการของใคร" ดังนี้เป็นต้น พึง
 ทราบตามนัยที่ได้กล่าวไว้แล้ว ในกายวิณฺณตฺติ
 นั้นแหละ. ส่วนความต่างกันมีดังนี้ : ใน
 กายวิณฺณตฺตินั้น ท่านอาจารย์กล่าวไว้ว่า "ใน
 ลำดับแห่งการถือเอาวรรณะที่ไหวอยู่"ฉันใด

คุณชุม วีราจฺจ

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

สมภูตา"คิอาทินโย น ลพฺภติ. ฆฺภูณน หิ
 สทฺธิ สทฺโท อุปฺปชฺชติ. ฆฺภูณนญ
 ปจฺมชฺวนาทีสุปี ลพฺภเตว. ฆฺภูณฺํ ปจฺจยวเสน
 ภูตฺกลาปํ อญฺณมญฺณํ อาสนฺนตรูปาโท.
 จลฺนํ เอกสฺสสํปี เทสนฺตรูปาทปรมฺปรตาคิ
 อยเมเตสํ วิเสโส. ยถา จ วาโยธาตุยา จลฺนํ
 กิจฺจํ, เหวํ ปจฺวีธาตุยา ฆฺภูณฺํ. เตเนวาท
 "ปจฺวีธาตุยา อุปาทินนฆฺภูณนสฺส ปจฺจโย"ติ.
 เสสํ วุตฺตณฺยเมว. ยถา หิ คิอาทิ กายวจี-
 วิญฺญตฺตํ อนุมานวเสน คเหตุพฺพภาววิภาวนํ.
 ยถา หิ อุสฺสาเปตฺวา พฺพทโคสฺสีสาทิจฺรูปานิ
 หิสฺวา ตทฺนตรูปวตฺตตาย อวิญฺญา-
 มานนฺตราย มโนทฺวารวិธิยา โคสฺสีสาทินิ
 อุทกสทฺหาริปฺปการสญฺญาณาการํ คเหตุวา
 อุทกคฺคทณฺ์ โทติ, เหวํ วิปฺสนฺทฺมานสมฺจฺจาริย-
 มานวญฺณสทฺเท คเหตุวา ตทฺนตรูปวตฺตตาย
 อวิญฺญา-
 มานนฺตราย มโนทฺวารวิธิยา ปุริม-
 สิทฺธสมฺพนฺธคฺคทณฺ์ปนิสฺสยสทิตาย สาธิปาย-
 วิการคฺคทณฺ์ โทติ.

ในวจีวิญญัตินี้ ก็พึงประกอบว่า "ในลำดับ
 แห่งการฟังเสียงที่ได้ยินอยู่" ฉะนั้น. ก็ใน
 วจีวิญญัตินี้ เพราะไม่มีหน้าที่มีการกำจุน
 เป็นต้น จึงไม่ได้ันยว่า "เกิดแต่ชวณะที่ ๑"
 เป็นต้น. ก็เสียงย่อมเกิดพร้อมกับการ
 กระทบ และการกระทบก็ย่อมได้แม้ในชวณะ
 ที่ ๑ เป็นต้นนั่นเอง. การกระทบ ได้แก่
 การที่กลาปของภูตรูปทั้งหลายเกิดขึ้นใกล้ชิด
 กันและกัน ด้วยอำนาจเป็นปัจจัย. การไหว
 ได้แก่ภาวะที่กลาปของภูตรูปอันเดียวเกิดขึ้น
 ต่อ ๆ กันไปในส่วนอื่น ที่กล่าวมานี้เป็น
 ความต่างกัน ของการกระทบและการไหว
 เหล่านี้. ก็การไหวเป็นหน้าที่ของวาโยธาตุ
 ฉนฺได, การกระทบก็เป็นหน้าที่ของปฐวีธาตุ
 ฉนฺนํ. ด้วยเหตุนี้แหละ ท่านอาจารย์จึง
 กล่าวว่า "เป็นปัจจัยแห่งการกระทบ
อุปาทินรูปของปฐวีธาตุ". คำที่เหลือ มีนัย
 ดังที่กล่าวมาแล้วนั้นแหละ. คำว่า เหมือน
อย่างไร...ฉนฺได เป็นต้น เป็นคำอธิบายถึง

*

คุณชุม วีรางกูร

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ภาวะที่กายวิญญูติและวจีวิญญูติ ที่จะพึงถือเอาได้ เกี่ยวกับการอนุমানเอา. เหมือน อย่างว่า การที่ได้เห็นรูปมีสีระวะเป็นตัวที่เขายกขึ้นผูกไว้ ก็จะถือเอาการที่รูปสีระวะเป็นตัวว่าเป็นเครื่องหมายแสดงถึงวิธีที่มันำ ด้วยมโนทวารวิถี ที่เกิดขึ้นทันใดนั้น ทั้ง ๆ ที่ยังไม่ทันรู้แล้ว ก็เอานำมาได้ฉันใด, การที่จับรูปที่กำลังไหวอยู่ และเสียงที่กำลังเปล่งอยู่ก็เหมือนฉันนั้น ก็จะถือเอาความเปลี่ยนแปลงที่มีความประสงค์ด้วยมโนทวารวิถีที่เกิดขึ้นทันใดนั้น ทั้งที่ยังไม่รู้ อยู่ ซึ่งประกอบด้วยอุปนิสัยปัจจัย แห่งการถือเอาอันสำเร็จ และเกี่ยวเนื่องกันแต่กาลก่อน ย่อมมีได้.

๔๔๒. รูปานิ ปริจฺฉินฺหติ, สยํ วา เตหิ ปริจฺฉิขุชฺติ, รูปานํ วา ปริจฺเจทมตฺตํ รูปปริจฺเจโท, ตํ ลกฺขณํ เอติสฺสาติ รูปปริจฺเจทลกฺขณา. อยณฺหิ อากาเสธาตุ ฺตณฺตํ รูปกลาปํ ปริจฺฉินฺหณฺตี วิย โหติ. เตนาท "รูปปริยณฺตปฺปกาสนรสา"ติ. อตฺถโถ ปน

๔๔๒. สภาวะที่ตัดตอนรูปทั้งหลาย ชื่อว่ารูปปริจฺเจท, อีกอย่างหนึ่ง ตนเองถูกรูปเหล่านั้นตัดตอนไปชื่อว่า รูปปริจฺเจท, อีกนัยหนึ่ง สักแต่ว่าเป็นการตัดตอนรูปทั้งหลายชื่อว่ารูปปริจฺเจท, อากาเสธาตุชื่อว่า รูปปริจฺเจทลกฺขณา ด้วยอรรถว่า อากา-

คุณชุม วีราจตุร

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ยสุมา รูปานํ ปริจฺเจทมตฺตํ หุตฺวา คยฺหติ,
 ตสุมา วุตฺตํ "รูปมรียาทปจฺจปฏฺฐานา"^๑ติ.
 ยสุมี กลาเป ภูตานิ ปริจฺเจโท, เตเหว
อสมฺมุฏฺฐภาวปจฺจปฏฺฐานา. วิชฺชมาเนปิ หิ
 กลาปนฺตรภูตานิ กลาปนฺตรภูตสมฺมุฏฺฐภาเว^๑
 ตนฺตํภูตวิวิตฺตตา รูปปริยนฺโต อากาโสติ เยสํ
 โส ปริจฺเจโท, เตหิ โส อสมฺมุฏฺฐโจว.
 อณฺณตา ปริจฺฉินฺนตา น สียา เตสํ ภูตานิ
 พฺยาปิภาวาทตฺติโต. อพฺยาปิตา หิ
 อสมฺมุฏฺฐตา.

ธาตุนี้ มีลักษณะที่ตัดตอนรูปอย่างหนึ่ง มี
 ลักษณะที่ตนเองถูกรูปตัดตอนอย่างหนึ่ง มี
 ลักษณะเป็นแต่เพียงการตัดตอนรูปอย่างหนึ่ง
 นั้น. จริงอยู่ อากาศธาตุนี้ ย่อมเป็นเหมือน
 กังกำลังตัดตอนอยู่ซึ่งรูปกลาปนนั้น ๆ. ด้วย
 เหตุนั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า "มีการ
ประกาศที่สุกรอบของรูปเป็นรส". แต่โดย
 ความหมาย ท่านอาจารย์กล่าวว่า "มีขอบ-
เขตของรูปเป็นปัจจุภูฐาน" ดังนี้ เพราะ
 ท่านถือเอาเป็นเพียงการตัดตอนรูปทั้งหลาย.
 ในกลาปใด มีการตัดตอนภูตรูปทั้งหลาย,
 กลาปนนั้นชื่อว่าอากาศธาตุ มีภาวะที่ภูตรูป
เหล่านั้นนั้นแหละไม่ถูกต้องเป็นปัจจุภูฐาน.
 จริงอยู่ แม้เมื่อภาวะที่ภูตรูปในกลาปอื่น ถูก
 ภูตรูปในกลาปอื่นถูกต้องมีอยู่ ภาวะที่ว่าง
 ของภูตรูปนั้น ๆ ก็ที่สุกรอบของรูปชื่อว่า
 อากาศ เพราะฉะนั้น การตัดตอนนั้นของ
 ภูตรูปเหล่าใด, การตัดตอนนั้น อันภูตรูป

^๑ ฉ. กลาปนฺตรภูเตหิ สมฺมุฏฺฐภาเว.

เหล่านั้นไม่ถูกต้องนั่นเอง. เมื่อถือเอา
โดยประการอย่างอื่น ภาวะที่ถูกตัดตอนไป
ก็จะไม่พียงมี เพราะภูตรูปเหล่านั้น ถึงภาวะ
ที่ซึมซาบไป. ก็ภาวะที่ไม่ซึมซาบไป เป็น
ภาวะที่ไม่ถูกภูตรูปถูกต้อง.

เตนาท ภควา "อสมมุญฺจ จตุหิ มหาภูตเอหิ"^๑ติ.
กณฺณจฺฉิทฺตมฺขวิวราทิวเสน จ ฉิทฺตวิวราทิว-
ปฺจฺจปฏฺฐานา วา. เยสํ รูปานํ ปริจฺเจโท,
ตตฺถเว เตสํ ปริจฺเจทภาเวน ลพฺภตฺตี
วตฺตํ "ปริจฺฉินฺนรูปปฏฺฐานา"^๑ติ. "ยาย
ปริจฺฉินฺนเนสุ"^๑ติอาทินา อากาสธาตฺยา ตนฺตํ-
กลาปานํ กลาปนฺตเรหิ อสงฺกรการณตฺตํ
ทสฺเสตี.

ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า
"รูปที่มหาภูตรูป ๔ ไม่ถูกต้อง". แล้วยัง
มีภาวะที่เป็นช่องเป็นรู เป็นปัจจุปัฏฐานก็ได้
เช่นช่องหู ช่องปาก เป็นต้น. รูปเหล่านี้
การตัดตอน, ท่านก็ยอมได้โดยภาวะที่เป็น
การตัดตอนของรูปเหล่านั้น ในอากาศธาตุ
นั้นนั่นแหละ เพราะฉะนั้นท่านอาจารย์จึง
กล่าวว่า "มีรูปที่ถูกตัดตอนเป็นปัจจุปัฏฐาน".
ด้วยคำว่า "ในบรรดารูปที่ถูกอากาศธาตุ
ตัดตอนแล้ว" เป็นต้น ท่านอาจารย์ยอม
แสดงถึงความที่อากาศธาตุ เป็นเหตุไม่
ระคนกันของกลาปนั้น ๆ กับกลาปอื่น.

^๑ อภ. ส. ๓๔/๒๑๓.

๔๔๓. อหนุตตาติ อครุตา. วิโนหนิ
 วิกชิปนั, อปนยนนติ อตุโถ. อถุทธตาติ
 อกถินตา. อตุตโน มุทฺทาเวเนว สัพพกิริยาสุ
อวิโรธิตา. มุทฺ หิ กตุถจิ น วิรุชฺฌติ. ตีสุปี
 จาเนสุ ปฏิปกฺเข อ-กาโร ทนุทธาติเหตุนุ
 ปฏิปกฺขสมฺภูจฺจานตฺตา ลหุทธาทินนุติ เกจิ. อปเร
 ปน "สตุตฺตาปฏิเสธ"ติ ทนุติ. สรีเรน
 กตุตฺตพฺพกิริยานั อนุกูลตาสงฺฆาตฺกมฺมณฺณภาโว
ลกฺขณั เอติสฺสาติ สรีริกิริยานุกูลกมฺมณฺณ-
ภาวลกฺขณา. อกมฺมณฺณั ทุพฺพลั นาม โหตีติ
กมฺมณฺณตา อทุพฺพลภาวปจฺจุปฺปฺภุจฺจานา วุตฺตา.

๔๔๓. คำว่า ความไม่อึดอาด คือ
 ความไม่หนัก. การบรรเทา คือการขจัด
 ไป, อธิบายว่า การนำไปปราศ. คำว่า
ความไม่กระด้างได้แก่ความไม่แข็ง. ความ
ไม่ขัดในกิริยาทุกอย่าง ก็โดยภาวะที่ตนเป็น
 รูปอ่อนสลวยนั่นเอง. จริงอยู่ รูปที่อ่อนสลวย
 ย่อมไม่ขัดในที่ไหน ๆ. อาจารย์บางพวก
 กล่าวว่า อ-อักษรในฐานะทั้ง ๓ แห่งเป็น
 ไปในอรรถว่าเป็นปฏิปักข์ เพราะความที่รูป
 ทั้งหลายมีลหุตา रूपเป็นต้น เป็นธรรมชาติมี
 ความเป็นปฏิปักข์ต่อเหตุ มีความเป็นรูป
 อึดอาดเป็นต้น เป็นสมฺภูฐาน. ส่วนอาจารย์
 อีกพวกหนึ่งกล่าวว่า "อ-อักษรเป็นไปใน
 อรรถว่าไม่ปฏิเสธสัตว์". ภาวะคือความ
 ควรแก่การงาน กล่าวคือความเหมาะสมแก่
 กิริยาที่ร่างกายจะพึงทำ เป็นลักษณะของ
 กัมมัญตารูปนี้ เหตุนี้กัมมัญตารูปนี้ ชื่อว่า
มีภาวะ คือความควรแก่การงานอันเหมาะสม-
สมแก่กิริยาทางร่างกายเป็นลักษณะ. ความ
 ไม่ควรแก่การงาน ชื่อว่าเป็นความทุพพล

คุณพร้อมพันธ์ ศิริพัฒน์

อุทิศส่วนกุศลให้แก่ บุพการีผู้ล่วงลับไปแล้ว

เหตุนี้แก่มัญญตารูป ท่านจึงกล่าวว่า มีความเป็นรูปไม่ทรพลเป็นปัจจุภูฐาน.

ลหุตาที่นี้ อณฺณมณฺณวชิหเนน ทิวณฺณเวยฺยนาณตตฺตา วุตฺตาคี ตนฺตฺวิการาธิก-
รูปเหติ ตนฺนาณตตฺตปกาสนตฺถิ "เอว สฺนฺเตปี"ติ
วุตฺตํ. ธาทุกฺโขโก วาตฺปิตฺตเสมฺหปโกโป,
รสาธิธาคฺญํ วา วิการาวตฺถา. ทฺวิธา
วุตฺโตปี อตฺตโต ปจฺวีธาทฺตาที่นฺเวย วิกาโรติ
ทฺฏจฺพฺโพ. ปฏฺธิกฺขปจฺจยา สฺปฺปายอฺตฺตาหารา
วิกฺขิตฺตจิตฺตฺตา. เต จ ตนฺตฺวิการสฺส
วิเสสฺปจฺจยภาวโต วุตฺตา, อวิเสเสน ปน
สพฺเพ สพฺเพสํ ปจฺจยา. ยโต เนสํ
อณฺณมณฺณวชิหนํ, อิทฺธิวพฺพชนาทิสฺ วิย
วสฺวตฺตํ มทฺทวปฺปกาโร. สฺปริมทฺทิตฺตจฺม-
สฺสนตฺสวณฺณกฺกทณฺณเจตฺต มุทฺทกมฺมณฺณ-
สทิสฺรูปนิตฺสสนมตฺตํ, น ตํ อธิ อธิปฺเปตํ
มุทฺทากมฺมณฺณตาสมฺภวโต.

ท่านกล่าวภาวะที่วิการรูปทั้งหลาย มี
ลหุตารูปเป็นต้น เป็นรูปที่มีความต่างกันอัน
พึงรู้ได้ยาก เพราะการไม่ละซึ่งกันและกัน
เหตุนี้ท่านอาจารย์จึงกล่าวคำว่า "แม้เมื่อ
เป็นอย่างนี้" ดังนี้ เพื่อจะประกาศความ
ต่างกันของวิการรูปทั้ง ๓ นั้น โดยรูปที่ยัง
ด้วยวิการนั้น ๆ. ความกำเริบแห่งธาตุ
ได้แก่ ความกำเริบแห่งลม ก็และเสมหะ,
หรือได้แก่ กิริยาที่ตั้งลงแห่งความเปลี่ย-
แปลงแห่งธาตุ มีรสธาตุเป็นต้น. ความ
กำเริบแห่งธาตุแม้กล่าวไว้เป็น ๒ อย่างโดย
ความหมาย พึงเห็นว่าเป็นความพิการแห่ง
ธาตุทั้งหลายมีปฐวีธาตุเป็นต้นนั้นเอง. ปัจจัย
ที่เป็นฝ่ายต่อต้านทั้งหลาย ได้แก่อุคฺอันเป็น
สัปปายะ อาหารอันเป็นสัปปายะ ความเป็น
ผู้มีจิตฟุ้งซ่าน. ก็ปัจจัยอันเป็นฝ่ายต่อต้าน
เหล่านั้น ท่านกล่าวไว้ เพราะเป็นปัจจัยที่
ต่างกันของความเปลี่ยนแปลงนั้น ๆ, แต่ว่า

คุณพร้อมพันธ์ ศิริพัฒน์
อุทิศส่วนกุศลให้แก่ บพการีผู้ล่วงลับไปแล้ว

โดยไม่ต่างกัน ทุกอย่างเป็นปัจจัยของทุก
อย่าง. เพราะวิการรูปเหล่านั้นต่างไม่ละ
ซึ่งกันและกัน, ประการของความอ่อนสลาย
เหมือนอย่างการบังคับได้ในฤทธิ์เป็นต้น ก็
ก็พท์ว่าหนังที่พอกดีแล้วและทองที่หลอมดีแล้ว
ในขั้นนี้ เป็นเพียงตัวอย่างของรูป ที่เหมือน
กับรูปที่อ่อนสลายและรูปที่ใช้การได้, ในขั้นนี้
มิได้ประสงค์เอาพท์ว่า หนังหรือทองนั้น
เพราะมีภาวะที่เป็นรูปอ่อนสลาย และเป็น
รูปที่ใช้การได้.

น หิ อนินทริยพทฺธรูปสนฺदानน ลหุตาทินิ
สมฺภวานฺติ, อินทริยพทฺธเชปี รูปภเว น สนฺติ
ทนฺตตฺตกราทีธาตฺตฺกฺโขภาภาวโต. สติ หิ
ตาทิสเ ธาตฺตฺกฺโขภ ฏปฺปฏิปกฺขปจฺจย-
สมฺภูจฺจนาที ลหุตาทินิ ภวิตพฺพนฺติ เกจิ, ตํ
อการณํ. น หิ รูปสเมตพฺพจฺจณีกาเปกฺโข
ตพฺพิโรธมฺมสมฺบุปาโท, ตถา สติ สเหตุก-
กิริยจิตฺตฺบุปาเทสุ กายลหุตาทินิ อภาโว
สียา.

ลหุตารูปเป็นต้น ย่อมจะเกิดในรูปสันดานที่
ไม่เนื่องด้วยอินทรีย์ก็หาไม่ได้, แม้ในรูปภพ
ที่เนื่องด้วยอินทรีย์ก็ไม่มี เพราะไม่มีความ
กำเริบแห่งธาตุที่กระทำคามอัคคาตเป็นต้น.
อาจารย์บางพวกกล่าวว่าก็เมื่อความกำเริบ
แห่งธาตุเช่นนั้นมียู่ ลหุตารูปเป็นต้น ซึ่งมี
ปัจจัยต่อต้านความกำเริบแห่งธาตุนั้น เป็น
สมฺภูจฺจนาทีจะมี, คำของอาจารย์บางพวก
นั้น ไม่มีเหตุ. เพราะว่าความเกิดขึ้นแห่ง

ธรรมที่ขัดต่อความกำเริบแห่งธาตุนั้น เล็ง
ถึงธรรมอันเป็นข้าศึกที่จะพึงให้เข้าไปสงบก็
หาไม่ได้, เมื่อเป็นเช่นนั้น ความไม่มีแห่ง
ความเบากายเป็นต้นเทียว ก็จะมีอยู่ใน
จิตตูปบาทที่เป็นกิริยาสาเหตุกะ.

กสฺมา ปน กมฺมชฺรูปสฺส ลหุตาทโย น
โหนตฺติ ? ปจฺจุปฺปนฺนปจฺจยาเปกฺขตฺตา.
อณฺณตา สพฺพทา ภาวึหิ ลหุตาทีหิ ภาวิตฺพํ
สียาติ.

ถามว่า ลหุตา रूपเป็นต้น ไม่มีอยู่ในกัมมชรูป
ทั้งหลาย เพราะเหตุไร ? เพราะเล็งถึง
ปัจจัยที่เป็นปัจจุบัน. เมื่อถือเอาเนื้อความ
โดยประการอื่น ก็ชอบที่จะพึงมีลหุตา रूप
เป็นต้น ซึ่งมีอยู่ในกาลทุกเมื่อ ฉะนั้นแล.

๔๔๔. อาทิ จโย, อีสึ วา จโยติ
อาจโย, ยถาปจฺจยํ ตโต ตโต อากตฺสฺส วิย
จโยติ วา อาจโย, ตทฺถยํ เอกชฺฌํ คเหตุวา
อาจโย ลกฺขณํ เอตฺสฺสชาติ อาจยลกฺขโณ.
รูปสฺส อุปจโย ปจฺมุปฺปาโท, วทฺติ จ
"อุปณฺณตฺตํ อุปสฺสิตฺตํ" ตีอาทีสุ วิย อุปสทฺทสฺส
ปจฺมุปรือตฺถสฺส นิสฺสนโต. ปพฺพนตโตติ
ปพฺพโกฏฺฐาสโต, อนาคตภาวโตติ อตฺถโณ.
อุปฺปชฺชมาเน รูปมฺเม อุปฺปาโท อนาคตก-

๔๔๔. การก่อกั้นเบื้องต้น หรือการ
ก่อกั้นนิกหน้อย เหตุนี้ชื่อว่า อาจโย
(แปลว่า ก่อกั้นเบื้องต้น หรือก่อกั้นนิก-
หน้อย), อีกอย่างหนึ่งการก่อกั้น เหมือนดัง
ของรูปที่มาแล้วจากส่วนนั้น ๆ ตามปัจจัย
เหตุนี้ชื่อว่าอาจโย (แปลว่าการก่อกั้น
เหมือนของรูปที่มาแล้ว) อาจยะเป็นลักษณะ
ของอุปจยะนี้ โดยถือเอาความหมายทั้ง
๒ อย่างนั้นมารวมกันเข้า เหตุนี้อุปจยะนี้

ดร.สุข - คุณมาลีนี้ พุคยาภรณ์

อุทิศส่วนกุศลให้แก่ผู้พกาโร

ขณโต อุมมุขชาเปนโต วย โหตีติ วุตตํ
 "อุมมุขชาปนโรโส"ติ. ตถา โส "อิม
 รูปธมมา"ติ นียยาเตนโต วย คยหตีติ อห
 "นียยาตนปัจจุฎฐานโน"ติ. ปริปนฺณภาว-
ปัจจุฎฐานตา "อุปรี จโย อุปจโย"ติ อิมสฺส
 อตฺถสฺส วเสน เวทิตพฺพา. ปวตฺติลกขณาติ
 รูปานํ ปวตฺตนนฺติ ลกฺขิตพฺพา. อนุปฺพนฺธ-
รสาติ ปุพฺพาปรวเสน อนุนุปฺพนฺธกัจจา.
 ตโต เอว อนุปฺเจทวเสน กเหตุพฺพโต
อนุปฺเจทปัจจุฎฐานา.

ชื่อว่า อากยลกฺขโณ (แปลว่า มีอากยะเป็น
 ลักษณะ คือมีการก่อขึ้นเบื้องต้น ก่อขึ้น
 นิดหน่อย หรือก่อขึ้นของรูปที่มาแล้วจาก
 ส่วนนั้น ๆ เป็นลักษณะ). อุปจยรูป ได้แก่
 รูปที่เกิดขึ้นครั้งแรก และรูปที่เติบโตขึ้น
 เพราะอุปคัพท์แสดงไข ถึงความหมายว่า
 ที่แรก และยิ่ง ๆ ขึ้นไป เหมือนในคำว่า
 "อุปถตฺตํ แปลว่ารูที่แรก อุปสิตฺตํ แปลว่า
 รดต่อ ๆ ไป" เป็นต้น. บทว่า ปุพฺพนฺตโต
 ความเท่ากับ ปุพฺพโกฎฐาสโต แปลว่า ใน
 ส่วนภายหน้า ความหมายว่า ในความเป็น
 อนาคต. ความเกิดขึ้นย่อมเป็นเหมือนยัง
 รูปธรรมทั้งหลาย ที่กำลังเกิดขึ้นอยู่ให้ผุด
 ขึ้นไปในขณะที่เป็นอนาคต เพราะเหตุนั้น
 ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า "มีการยังรูปทั้ง-
หลายให้ผุดขึ้นเป็นรส". อนึ่งความเกิดขึ้น
 นั้น ท่านถือเอาเหมือนกำลังมอบให้อยู่ว่า
 "รูปธรรมเหล่านี้" เหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า
 "มีการมอบให้เป็นปัจจุฎฐาน". ภาวะที่มี
ความเป็นรูปบริบูรณ์เป็นปัจจุฎฐาน พึง

ทราบ ด้วยอำนาจความหมายนี้ว่า "ความ
 ก่อขึ้นต่อ ๆ ไป ชื่อว่า อุปจยะ". คำว่า
มีความเป็นไปเป็นลักษณะ ได้แก่ ฟังกำหนด
 ว่า ความเป็นไปของรูปทั้งหลาย. คำว่า
มีความสัมพันธ์กันเนื่อง ๆ เป็นรส ได้แก่ มี
 ความเกี่ยวเนื่องกันเนื่อง ๆ ด้วยอำนาจ
 เบื้องต้น เบื้องปลายเป็นกิจ. ชื่อว่ามี
ไม่ขาดสายเป็นปัจจุภูฐาน เพราะฟังถือ
 เอาได้ ด้วยอำนาจความไม่ขาดสาย โดยที่
 มีความสัมพันธ์ไว้เป็นรสนั่นเอง.

อุภยมปีติ อุปจโย สันตตีติ อุภยมปี.
ชาติรูปสเสวติ รูปูปาทสเสว อธิวณฺ. ยทิ
 เอวํ กสฺมา วิภชช วุตตาคติ อาท "อาการ-
นานตตโต"ติ, ชาติรูปสส ปวตฺตติอาการเภทโตติ
 อตฺโต. เวเนยฺยวเสน วิภชชกถเน การณํ
 ปโรโต อวิภวิสฺสติ. กถมฺปนเนตํ วิญญาตพฺพํ,
 ปวตฺตติอาการนานตตโต ชาติรูปสส เกโท, น
 สภาวโตติ ? นิตฺเทศโตติ ทสฺเสนโต "ยสฺมา
ปนา"ติอาทิมาท. ตตฺถ โย อายตนานติ โย
 อตฺตเมกาทสนฺนํ รูปายตนาณํ อาทิจยตฺตา

บทว่า อุภยมปี แปลว่า รูปทั้ง ๒ คือ
 อุปจยะรูป สันตตีรูป. บทว่า ชาติรูปสเสว
 แปลว่า เป็นชื่อของความเกิดขึ้นแห่งรูป
 นั่นเอง. ท่านอาจารย์กล่าวว่า "โดยความ
ต่างกันแห่งอาการ" ดังนี้ เพื่อจะเลี้ยงเสีย
 ซึ่งคำถามว่า เมื่อเป็นอย่างนี้ ทำไมท่านจึง
 กล่าวแยกไว้แล้ว ? ความหมายว่า โดย
 ความต่างกันแห่งอาการคือความเป็นไปของ
 ชาติรูป. เหตุในการกล่าวแยกกันไว้ด้วย
 อำนาจเวไนยสัตว์ จักมีแจ้งข้างหน้า. ท่าน

"อาจโย"ติ วุตโต. โส เอว อุปัจโย
 ปฐมุปาทภาวโต อุปสทุโท ปฐมภูโจติ
 กตวา. โย ปน ตตฺเถว อุปฺปชฺชมานานํ
อุปริจยตฺตา อุปัจโย, สา เอว สันตติ
อนุปฺปนฺนฺวเสน อุปฺปตฺติภาวโต.

อาจารย์เมื่อจะแสดงว่า ถาว่า ความซ้อนนี้
 ว่า ความต่างแห่งชาติรูปมี เพราะความ
 ต่างแห่งอาการคือความเป็นไป ไม่ใช่โดย
 สภาวะ ดังนั้นจะพึงรู้ได้อย่างไร ? ตอบว่า
 พึงรู้ได้โดยนิเทศ จึงกล่าวคำว่า "ยสุมา
ปน" เป็นต้น. ในบรรดาบทเหล่านั้น บทว่า
โย อายตนาณํ ความว่า สภาวะธรรมใดที่
 เรียกว่า "อาจยะ" เพราะเป็นความก่อตัว
 ขึ้นเบื้องต้น ของรูปายตนะสี่อายตนะครึ่ง.
สภาวะธรรมนั้นนั้น และชื่อว่า อุปัจยะ เพราะ
 เป็นภาวะที่เกิดขึ้นที่แรก เพราะกระทำคำ
 อธิบายว่า อุปคัพฺท มีอรรถว่าที่แรก. ส่วน
สภาวะธรรมใด ชื่อว่า อุปัจยะ เพราะเป็น
 ความก่อตัวขึ้นต่อ ๆ ไปของรูปายตนะที่
 เกิดขึ้นอยู่ในที่นั้นนั้นแหละ, สันตติก็อันนั้น
 นั้นแหละ เพราะเป็นความเกิดขึ้น ด้วย
 อำนาจการเกี่ยวเนื่องกันเนื่อง ๆ.

อถวา โย อายตนาณํ อาจโย^๑ ปฐมภาเวน
อุปลกฺขิตโต อุปฺปาโท, โส ปน ตตฺเถว

อีกอย่างหนึ่ง สภาวะธรรมใดเป็นการก่อตัว
ที่แรกของอายตนะทั้งหลาย ได้แก่ ความ

^๑ ส. อาทิจโย.

สงวนลิขสิทธิ์ © ๒๕๖๓

อุปัชฌ์ชมานัน อปริงยตตะ อุงโย, วุฑฒิตี
 อตฺโถ. อุงโย วุฑฒิกาเวน อุลกขิต
 อูปาท, ส่า เอว สันตติ ปพฺพธากาเรน
 อูปตฺติภาวโต. เตนาท "อฏฺฐกถายมปี"ติ-
 อาที.

เกิดขึ้นที่กำหนดไว้ด้วยความเป็นที่แรก, ก็
 สภาวธรรมนั้น ชื่อว่าอุบฺยยะ เพราะเป็น
 ความก่อกำเนิดต่อ ๆ ไปของรูปายตนะทั้งหลาย
 ที่เกิดขึ้นอยู่ในที่นั้นนั้นแหละ อธิบายว่า
 ได้แก่ความเติบโต. อุบฺยยะ ได้แก่ความ
 เกิดขึ้นที่กำหนดด้วยภาวะ คือความเติบโต,
สันตติก็อันนั้นนั้นแหละ เพราะภาวะที่เกิดขึ้น
 โดยอาการที่เกี่ยวข้องกัน. ด้วยเหตุนี้
 ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า "แม่ในอรรถกถา"
 ดังนี้เป็นต้น.

ตตฺถ เอวํ ก็ กถิตนฺติ "โย อายตนาณํ
 อางโย"ติอาทีนา^๑ นิตฺเตเสน ก็ อตฺตชาตํ
 กถิตํ โหตี ? อายตเนน อางโย กถิตโต.
 อางอุบฺยสันตติโย ที นิตฺตติภาเวน อางโย
 เอวาตี. อายตเนที อางยาทีนํ ปกาสิตตฺตา
 เตที อางโย กถิตโต. อายตนาณํ อางยาที-
 วจเนเนว อางยสภาวานี อูปาทธมฺมานี
 อายตนาณํตี อางเยน ตํปกถิก^๒ อายตณํ กถิตํ.

ในบรรดาบทเหล่านั้น คำว่า เอวํ ก็
กถิตํ ความว่า โดยนิตเทศมีความว่า "การ
 ก่อกำเนิดขึ้นที่แรกของอายตนะทั้งหลาย อันใด"
 เป็นต้น เป็นอันท่านกล่าวถึงเนื้อความอะไร
 ไว้ ? เป็นอันท่านกล่าวถึงอางยยะ การ
 ก่อกำเนิดขึ้นที่แรกด้วยอายตนะ. จริงอยู่ อางยยะ
 การก่อกำเนิดขึ้นที่แรก อุบฺยยะการก่อกำเนิดต่อ ๆ
 ไป และสันตติการสืบต่อก็คือเป็นอางยยะนั่นเอง

^๑ อภี. ส. ๓๔/๒๑๕.

^๒ ก. ตมปี กถิตํ.

คุณวิชัย สุขสมปอง

อุทิศส่วนกุศลให้แก่ นายมานะ สุขสมปอง

ลกขณณที อุปาโท, น รูปรูปนติ. โดยภาวะที่เป็นความบังเกิด เพราะฉะนั้น จึงเป็นอันกล่าวถึงอายะ ด้วยอาการ เหล่านั้น เพราะท่านประกาศถึงอายะ เป็นต้น ด้วยอายณะทั้งหลาย. อายณะ เหล่านี้มีอายะการก่อตัวขึ้นที่แรก เป็น สภาพมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา ด้วยการ กล่าวถึงอายะ การก่อตัวขึ้นที่แรก เป็นต้น แห่งอายณะทั้งหลายนั่นเอง เพราะฉะนั้น จึงเป็นอันกล่าวถึงอายณะ ซึ่งมีอายะการ ก่อตัวขึ้นที่แรกนั้นเป็นตัวเดิม ด้วยอายะ. จริงอยู่ ลักษณะรูปเป็นตัวเกิดขึ้น, รูปหา เป็นตัวเกิดขึ้นไม่ดังนี้.

รูปปริปาโก รูปธมฺมานํ ชินฺณตา. ความห่ออมของรูป ได้แก่ความแก่
อุปนยนรสาติ ภคฺยุปนยนกิจฺจา. สภาวา- ของรูปธรรมทั้งหลาย. คำว่า มีการนำเข้าไป
นปกเมปิตี กุกชพทาทิสภาวสฺส อวิคเมปิ. ไปเป็นรส ได้แก่มีการนำเข้าไปหาความ
จิตฺติกฺขณเ ที ชรา, น จ ตทา ธมฺโม สภาวํ แตกดับเป็นกิจ. คำว่า แม้เมื่อสภาวะยังไม่
วิหติ นาม. นภาโว อุปาทาเวตฺตา, ตสฺส ปราศไป ได้แก่แม้เมื่อสภาวะมีความหยาบ
อปคมภาเว คยฺหิตี อาท "นภาวาปคม- ความแข็งเป็นต้นยังไม่ปราศไป. ด้วยว่า
ปจฺจปฺภฺจนา" ติ. "อรฺุปธมฺมานน" ติ อิทํ เตสํ ชรา มีในฐิติขณะ, ธรรม ในเวลานั้นก็หา
ชราย สุภฺจ ปฺภฺจฺจนฺนตาย วฺตฺตํ. รูปธมฺมานนฺปิ ชื่อว่าละสภาวะไม่. ความใหม่ ได้แก่กิริยา

คุณวิชัย สุขสมปอง
 อธิศส่วนกุศลให้แก่ นายมานะ สุขสมปอง

หิ ชณิกชรา ปฏิจันนา เอว, ยา อวิจชราตีปี
 วุจติ. เอส วิกาโรติ ชนฺทิจจาทีวิการมาห.
 โส หิ อรูปธมฺเมสุ น ลพฺภติ. ยา อวิจชรา
 นาม, ตสฺสาปี เอส วิกาโร นตฺถิติ
 สมฺพนฺธิตพฺพ. นตฺถิ เอติสฺสา ชฺราย วิจฺติ
อวิจชรา, นวภาวโต ทฺวิณฺเณยฺยนฺตรชฺรชาติ
 อตฺถโถ.

ที่ตั้งลงของความเกิดขึ้น, ชรตารูปย่อมจะ
 ถือเอาได้ด้วยความปราศจากไป ของความ
 ใหม่ นั้น เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า
"มีความใหม่ปราศจากไปเป็นปัจจุภูฐาน".
 คำว่า "แห่งอรูปธรรมทั้งหลาย" นี้ ท่าน
 กล่าวไว้ เพราะความแก่ของอรูปธรรม
 เหล่านั้นถูกปกปิดไว้เป็นอย่างดี. ก็ชณิกชรา
 แม้ของรูปธรรมทั้งหลายก็ถูกปกปิดเหมือนกัน
 ซึ่งเรียกกันว่าอวิจชรา ก็มี. ท่านอาจารย์
 กล่าวถึงวิการมีความหักเป็นต้นว่า เอส
วิกาโร. เพราะวิการนั้นหาไม่ได้ในอรูป-
 ธรรมทั้งหลาย. พึงสัมพันธ์ความบาฬีว่า ยา
 อวิจชรา นาม, ตสฺสาปี เอส วิกาโร นตฺถิ
 แปลว่า ชื่อว่าอวิจชราใด, วิการนี้ไม่มีแก่
 อวิจชราเมื่อนั้น. ความว่า ชื่อว่า อวิจ-
ชรา เพราะอรรถว่า ชราที่ไม่มีเปลว,
 อธิบายว่า ความแก่ในระหว่างที่พึงรู้ได้ยาก
 เพราะเป็นความใหม่.

ปริโต สพฺพโส "ภิชฺชนน"ติ
 ลกฺขิตพฺพาติ ปริเภทลกฺขณา. นิจฺจํ นาม ธฺว,

อนิจตารูปชื่อปริเภทลกฺขณา แปลว่า
มีความแตกทำลายเป็นลักษณะ ด้วยอรรถว่า

คุณวิชัย สุขสมปอง

อุทิศส่วนกุศลให้แก่ นายมานะ สุขสมปอง

รูปมฺปน ขณภกิตาย เยน ภกฺเคน น นิจฺจติ
 อนิจฺจํ, โส อนิจฺจสฺส ภาวติ อนิจฺจตา. สา
 ปน ยสฺมา จิตฺตปุคฺครูปํ วินาสภาวเณ สํสีทนฺตี
 วิย โทตีติ วุตฺตํ "สํสีทนรสา"ติ. ยสฺมา จ
 สา รูปธมฺมานํ ภกฺภาวโต ชยวยกาเรเนว
 กยฺหตี, ตสฺมา วุตฺตํ "ชยวยปัจจุปฺภูจฺจนา"ติ.

จะพึงกำหนดได้ว่า "แตกทำลาย" โดยรอบ
 คือโดยประการทั้งปวง. ความยั่งยืนชื่อว่า
 นิจจัง แปลว่าเที่ยง, ส่วนรูปไม่เป็นนิจจัง
 ด้วยความแตกทำลายใด เพราะเป็นธรรม-
 ชาติมีความแตกทำลายไปทุกขณะ เพราะ
 ฉะนั้นจึงชื่อว่าอนิจจัง แปลว่าไม่เที่ยง,
 ภาวะของรูปที่ไม่เที่ยงนั้น เพราะฉะนั้นจึง
 ชื่อว่า อนิจฺจตา. กอนิจฺจตานั่น เพราะเป็น
 เหมือนคังทรุคโทรมอยู่ด้วยภาวะที่ยังรูปที่ถึง
 รุติขณะให้พินาศไป ฉะนั้นท่านจึงกล่าวว่า
 "มีความทรุคโทรมเป็นรส". อนึ่ง เพราะ
 อนิจฺจตานั่น ท่านถือเอาด้วยอาการคือความ
 สิ้นไป ความเสื่อมไปนั่นเอง เพราะเป็น
 ความแตกดับของรูปธรรมทั้งหลาย, ฉะนั้น
 ท่านจึงกล่าวว่า "มีความสิ้นไป ความเสื่อม
 ไปเป็นปัจจุปฺภูจฺจนา".

๔๔๕. โอชาลกฺขโณติ เขตฺถ อํค-
 มํคานุสารโน รสสฺส สาโร อุกฺตมฺภพลกโร
 ภูตนิสฺสีโต เอโก วิเสโส โอชา. กวฬิ
 กรียตีติ กฬิภาโร. อากรียตีติ อาหาโร,

๔๔๕. ในบทว่า มีโอชาเป็นลักษณะนี้
 มีอธิบายว่า คุณวิเศษอย่างหนึ่งซึ่งเป็นสาระ
 ของรสที่แล่นไปตามอวัยวะน้อยใหญ่ สร้าง
 กำลังกำลังจุน อาศัยภูตรูปอยู่ชื่อว่าโอชา.

คุณอวยพร ปัตตพงษ์

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

กพลั กตฺวา อชฺโฌทริยตีติ อตฺโถ. อิทมฺปน
 สวตฺถุกํ โอบิ ทสฺเสตฺถํ วุตฺตํ. พาหิรํ ออาหาริ
 ปจฺจยํ ลภิตฺวา เอว อชฺฌตฺติกาหาโร รูปี
 อูปฺปาเทติ, โส ปน รูปี ออาหารตีติ ออาหารโ.
 เตนาท "รูปรุทธรณโรโส"ติ. ตโต เอว
 โอบิฏฺจมกรูปรูปาทเนน อิมสฺส กายสฺส
อุปตฺถมฺภนปจฺจปฺภฺจโน. โอบิชา ย รูปรุทธรณกิจฺจ
 พาหิราธินนฺติ อาท "อาหาริตพพวตฺถ-
ปทฺฐจโน"ติ.

อาหารที่ทำเป็นคำ ๆ ชื่อกพพีการาหาร.
 ที่ชื่อว่าอาหาร เพราะอรรถว่า กลืนกิน
 เข้าไป อธิบายว่า ทำเป็นคำ ๆ แล้วกลืน
 เข้าไป. ก็คำว่า กพพีการาหารนี้ท่านกล่าว
 ไว้เพื่อแสดงถึงโอชาพร้อมด้วยวัตถุ.อาหาร
 ภายในได้อาหารภายนอก เป็นปัจจัยแล้ว
 นั้นแหละ ย่อมยังรูปให้เกิดขึ้น, ก็อาหาร
 ภายในนั้นชื่อว่า อาหาร ด้วยอรรถว่านำ
 รูปมา. ด้วยเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า "มีการ
นำรูปมาเป็นรส". เพราะอาหารนำรูปมา
 เป็นรสนั้นแหละจึงชื่อว่า มีการค้ำจุน ภายใน
เป็นปัจจัยฐาน ด้วยการยังรูปอันมีโอชา
 เป็นที่ ๘ ให้เกิดขึ้น. กิจคือการนำรูปมา
 ของโอชาอาศัยวัตถุภายนอก เพราะฉะนั้น
 ท่านจึงกล่าวว่า "มีวัตถุที่จะพึงกลืนกินเป็น
ปัจจัยฐาน".

๔๔๖. พลรูปนฺติอาทิสฺ อิมสฺมิ กายเ
 พลั นาม อตฺถิ, สมฺภโว นาม อตฺถิ, โรโค
 นาม อตฺถิ, "ชาติ สณชาติ"^๑ติ^๑ วจนโต ชาติ

๔๔๖. ในคำว่า พลรูป เป็นต้นมี
 อธิบายว่า ในกายนี้มีรูปชื่อว่าพลรูป (รูป
 กำลัง), มีรูปชื่อว่าสมภवरูป(รูปน้ำสมภพ),

^๑ ส. นิ. ๑๖/๓, อภ. วิ. ๓๕/๑๒๘.

คุณอวยพร บัตตพงศ์
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

นาม อตฺถิ, เตหิปี จตฺถิ มหาภูเตหิ วินา อภาวโต อูปาทายรูเบหิ ภวิตพฺพนฺติ อธิปฺปาโย. เอกจฺจานนฺติ อภยคิริวาสินฺ. ปฏิกฺขิตฺตนฺติ เอตฺถ เอวํ ปฏิกฺเขโป เวทิตฺตโพ : มิตฺถํ รูปเมว น โหติ นีวรณฺสฺ เทสิตฺตตฺตา. ยสฺส หิ นีวรณฺสฺ เทสนา, ตํ น รูปํ ทิฏฺฐํ^๑ ยถา กามจฺจนฺโต. สียา ปเนตํ ทฺวิธํ มิตฺถํ รูปํ, อรูปญฺจจติ. ตตฺถ ยํ อรูปํ, ตํ นีวรณฺสฺ เทสิตํ "น รูปนฺ"ติ ? ตนฺน, วิเสสฺวณา- ภาวโต. น หิ วิเสเสตฺวา มิตฺถํ นีวรณฺสฺ เทสิตํ, ตสฺมา มิตฺถสฺส ทฺวิธํ ปริกฺขเปตฺวาปิ น สกฺกา นีวรณภาวํ นีวตฺเตตฺ. สกฺกา หิ วตฺตํ "ยนฺตํ อรูปโต อญฺญํ มิตฺถํ ปริกฺขเปตฺ, ตมฺปิ นีวรณํ มิตฺถสฺสภาวตฺตา อิตฺรํ มิตฺถํ วิทยา"ติ.

มีรูปชื่อว่าโรครูป (รูปที่โรค), มีรูปชื่อว่าชาติรูป (ความเกิด), โดยมีพระบาลีว่า "ชาติ (ความเกิด) สัญชาติ (ความเกิดพร้อม)", รูปทั้ง ๔ นั้น ควรเป็นอุปาทายรูป เพราะเว้นจากมหาภูตรูป ๔ ก็ไม่มี. คำว่า ของอาจารย์บางพวก ได้แก่ของอาจารย์สำนักอภยคีรีวิหาร. ในคำว่า ถูกค้าน นี้พึงทราบการค้านอย่างนี้ : มิตฺถะมิได้เป็นรูปเลย เพราะทรงแสดงไว้ในจำพวกนิวรรณ์. ก็ธรรมชาติใด ที่ทรงแสดงไว้ในจำพวกนิวรรณ์, ธรรมชาตินั้นไม่ใช่รูป เช่นอย่างกามฉันทะ. ก็พึงมีคำถามว่ามิตฺถะนี้มีอยู่ ๒ อย่างคือเป็นรูปและอรูป. ถามว่า ในมิตฺถะ ๒ อย่างนั้น มิตฺถะใดเป็นอรูป, มิตฺถะนั้นทรงแสดงไว้ ในจำพวกนิวรรณ์ว่า "ไม่ใช่รูป" ? ตอบว่า ชื่อนั้นหาเป็นเช่นนั้นไม่, เพราะไม่มีการกล่าวความต่างกันไป. ก็มิตฺถะทรงแสดงไว้ในจำพวกนิวรรณ์ให้ต่าง-

^๑ ฉ. อัย ปาโล นตฺถิ.

กันก็หามิได้, เพราะฉะนั้น จึงไม่อาจแม้จะ
กำหนดความที่มีโทษมี ๒ อย่างแล้วห้าม
ความเป็นนิวรรณ์เสียได้. เพราะอาจจะกล่าว
ได้ว่า "มีโทษนั้นใดที่กำหนดไว้เป็นอื่นไป
จากอรูป, มีโทษนั้นก็เป็นนิวรรณ์ เพราะ
มีสภาพเป็นมีโทษเหมือนมีโทษนอกนั้น".

ภวตุ นิวรรณ์, โภ วิโรโธติ เจ ?
นิวรรณ์จ ปหาคัพพ. ปณจ นิวรรณ์ ปหาย
"อทุธา มุนีสี สมุพฺพุโธ, นตฺติ นิวรรณา
ตวา"^๑ วจนโต. อปฺปหาคัพพณจ รูป
"กตเม ธมฺมา เนว ทสฺสเนน น ภาวนาย
ปหาคัพพา ? จตุสฺส ญฺมึสฺส กุสลํ, จตุสฺส ญฺมึสฺส
วิปาโก, ตีสฺส ญฺมึสฺส กิริยาพฺยาगतํ, รูปณจ
นิพฺพานณจ. อิม ธมฺมา เนว ทสฺสเนน น
ภาวนาย ปหาคัพพา"^๒ วจนโต. น เจตฺถ
ตทารมฺมณกิเลสฺสปหานํ อธิปฺเปตํ "รูป
ภิกฺขเว น ตุมฺหากํ, ตํ ปชฺชทา"^๓ อิทิสฺส

หากจะมีคำถามว่า มีโทษเป็นนิวรรณ์
จงยกไว้, ข้อผิดกันเป็นอย่างไร ? ตอบว่า
มีโทษเป็นนิวรรณ์ก็ต้องละ. ละนิวรรณ์ทั้ง ๕
โดยมีพระบาลีว่า "พระองค์เป็นพระมุนี
ผู้ตรัสรู้เองแน่แท้, พระองค์ไม่มีนิวรรณ์".
ส่วนรูปไม่ต้องละเพราะพระบาลีว่า "ธรรม
ที่โสคาปัตติมรรคและมรรคเบื้องสูง ๓ ไม่
พึงละเป็นไฉน ? คือกุศลในภุมิ ๔, วิบาก
ในภุมิ ๔, กิริยาอัพยากฤตในภุมิ ๓, รูปและ
นิพพาน. ธรรมเหล่านี้อันโสคาปัตติมรรค
และมรรคเบื้องสูง ๓ ไม่พึงละ". ก็ใน

^๑ ขุ. ส. ๒๕/๔๓๕.

^๒ อภ. ส. ๓๔/๓๔๔.

^๓ ส. ขนธ. ๑๗/๔๒, ส. สฟา. ๑๘/๑๐๐.

คุณอวยพร บัตตพงศ์

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

วีย กามจณฺหาทีนํ ตถา ปทานสฺส
อนธิปฺเปตตฺตา. ตสฺมา น มิตฺถํ รูปํ. ยถิ
มิตฺถสฺส รูปภาวํ น สมฺปฏฺิจฺจนฺต, กถํ ภควโต
นิตฺทา. มิตฺถนฺทํ "นิตฺทา ปจฺลาโยกา"^๑ติอาทีนํ
วิภฺงฺเค วิภฺตตฺตา นิตฺทาติ ? น มิตฺถํ นิตฺทา,
นิตฺทาเหตุภาวโต ปน ตํ "นิตฺทา"^๒ติ วิภฺตตฺ
ยถา อิตฺถิลิงฺคาที. เอวมฺปิ นิตฺทาเหตุโน
มิตฺถสฺส อภาวโต กถํ ภควโต นิตฺทาติ ?
นิตฺทา ภควโต สรรีคฺลานียา, น มิตฺเทน. ส่า
จ นตฺถิตฺติ น สกฺกา วตฺตํ "ปิฏฺจํ เม
อาคิลายตี, ตมฺหํ आयมิสฺสามิ"^๓ติ^๒ วจนฺโต. น
เจตฺถ เอวมวธารณํ มิตฺถเมว นิตฺทาเหตุติ,
นิตฺทาเหตุ^๓ เอว มิตฺถนฺตํ เอวมวธารณา.
ตสฺมา อณฺโณปิ อตฺถิ นิตฺทาเหตุ, โภ ปน
โสตี ? สรรีคฺลานียา. เตน วตฺตํ "นิตฺทา
ภควโต สรรีคฺลานียา, น มิตฺเทน"^๓ติ.

พระบาลีนี้มีได้ทรงประสงค์เอาการละกิเลส
ซึ่งมีรูปนั้นเป็นอารมณ์ เพราะมิตถทรงประสงค์
เอาการละนิเวรมีกามฉันทะเป็นต้นอย่างนั้น
เหมือนอย่างในพระบาลีเป็นต้นว่า "คูกร
ภิกษุทั้งหลาย รูปมิใช่ของพวกเธอ, พวก
เธอจงละรูปนั้นเสีย" ดังนี้. เพราะฉะนั้น
มิตถะจึงมิใช่รูป. ถามว่า ถ้าท่านไม่ยอมรับ
ว่ามิตถะเป็นรูป, พระผู้มีพระภาคเจ้าจะ
ทรงมีการบรรทมหลับได้อย่างไร. ด้วยว่า
มิตถะเป็นความหลับ เพราะได้ทรงจำแนก
ไว้ในวิภังค์ ด้วยพระบาลีว่า "การหลับ
การโงกง่วง" ดังนี้เป็นต้น ? ตอบว่า
มิตถะมิใช่ความหลับแต่มิตถะนั้น ทรงจำแนก
ไว้ว่า "การหลับ" เพราะเป็นเหตุแห่ง
การหลับเหมือนคำมีคำว่าอิตถิลิงคะเป็นต้น.
ถามว่า แม้อย่างนี้การบรรทมหลับของพระ-

^๑ อภ. วิ. ๓๔/๓๔๒.

^๒ ที. ปา. ๑๑/๒๒๔, ม. ม. ๑๓/๒๕.

^๓ ม. ม. ๑๒/๔๖๐-๔๖๑.

คุณอวยพร บัณฑิตพงศ์

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ผู้มีพระภาคเจ้าจะพึงมีได้อย่างไร เพราะ
ไม่ทรงมีมิทธะ ซึ่งเป็นเหตุของการหลับ ?
ตอบว่า การหลับเป็นการพักผ่อนพระสรีระ
ของพระผู้มีพระภาค, ไม่ใช่เพราะมิทธะ.
ก็การหลับนั้นไม่อาจกล่าวได้ว่าไม่มี เพราะ
มีพระบาลีอยู่ว่า เราเมื่อยหลัง, เราจะ
เหยียดหลังนั้น. ก็ในอธิการนี้ไม่มีคำจำกัด
ความไว้อย่างนี้ ควรจะมีคำจำกัดความ
อย่างนี้ว่า เหตุแห่งการหลับก็คือมิทธะว่า
มิทธะก็คือเหตุแห่งความหลับนั่นเอง. ถามว่า
เพราะฉะนั้น เหตุแห่งการหลับแม้อย่างอื่น
ก็มี, เหตุแห่งการหลับคืออะไรเล่า ก็การ
เมื่อยสรีระ. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า
"การหลับเป็นการเมื่อยพระสรีระของพระ-
ผู้มีพระภาค, ไม่ใช่เพราะมิทธะ".

นิททา จ ภควโต นตฺถิตี น สกฺกา
วตฺตํ "อภิขานามิ โข ปนาหํ อคฺคิเวสฺสน
ฯเปฯ ทิวา สุปีตา"ติ วจนโต. อิตฺปิ น
มิทฺธํ รูปํ สมฺปโยคฺวจนโต. วุตฺตณฺหิ
"ถีนมิทฺธนีวรนํ อวิชฺชานีวรนณ นีวรนณฺเจว
ไม่อาจจะกล่าวได้ว่า ก็การหลับ
ไม่มีแก่พระผู้มีพระภาค เพราะมีพระบาลี
ว่า "อฺกฺกรอฺคฺคิเวสฺสนะ ก็เราย่อมรู้ที่จะ
แสดงธรรม ฯลฯ อคฺคิเวสฺสนะกราบทูลว่า
แต่ท่านพระโคตมย่อมรู้เฉพาะว่า พระองค์

คุณอวยพร บัณฑิตพงศ์

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

นীরณสมฺปยุตฺตตณฺจา^๑ติอาทิ. น เจตถ เป็นผู้หลับในกลางวันบ้างหรือ ?" ดังนี้.
 ยถาลาภานัน^๒ สกฺกา ปจฺเจตฺ "สกุขรทถลิกมฺปิ เพราะพระบาลีว่า แม้เพราะเหตุนี้รูปจึง
 มจฺจคฺคฺมฺปิ จรณฺตมฺปิ ติฏฺฐจฺนฺตมฺปิ^๓ติอาทิ มิใช่มีทณะ เพราะกล่าวถึงการประกอบ.
 วย อปฺปสฺสิทฺตตาย รูปภาวสฺส. สิทฺเต ทิ ตสฺส ชื่อนี้สมด้วยพระพุทธพจน์ที่ตรัสไว้ว่า "ถิน-
 รูปภาเว สมฺภวโต ยถาลาภจฺโย มิทณีนีวณฺ์เป็นตวันีวณฺ์ และประกอบกับ
 ยฺชฺเชยฺยชาติ. อิตฺปิ น รูปํ มิทฺธํ อารุเปสฺ นีวณฺ์ด้วยอวิชชานีวณฺ์" เป็นต้น. ก็ใน
 อฺปฺปชฺชนฺโต. วุตฺตมฺปิ เจตฺ "นีวณฺ์ ฌมฺมํ อธิการนี้ ไม่อาจจะเชื่อการมีตามที่ได้
 ปฏิจฺจ นีวโรณ ฌมฺโม อฺปฺปชฺชติ นฺปุเรชาติ- เพราะความเป็นรูป เป็นภาวะที่สำเร็จได้
 ปจฺจยา^๔ติ. อิมสฺส วิภฺงเค "อารุเป น้อย เหมือนคำว่า "ทั้งก้อนกรวดและ
 กามจฺจนฺนีวณฺ์ ปฏิจฺจ ถินมิทฺธนีวณฺ์ กระเบื้องด้วย ทั้งฝูงปลาเที่ยวไปอยู่ก็มี
 อฺทฺธจฺจนีวณฺ์ อวิชฺชานีวณฺ์ อฺปฺปชฺชติ^๕ติ. หยุดอยู่ก็มี" เป็นต้น. ก็เมื่อสำเร็จภาวะที่
 วิตฺถาโร. ตสฺมา "น มิทฺธํ รูปนฺ"ติ ยํ มิทฺธนั้นเป็นรูป ก็ควรจะประกอบปัจจัยตาม
 อฏฺฐกถาสฺ ปฏิภฺชิตฺ, ตํ สฺปฏิภฺชิตฺตเมว. ที่ได้ เพราะมีอยู่ดังนี้. แม้เพราะเหตุนี้
 มิทฺธจฺจมิใช่รูป เพราะเกิดขึ้นในรูป
 ึ่งหลาย ชื่อนี้สมด้วยพระพุทธพจน์ที่ตรัสไว้

^๑ อภ. ส. ๓๔/๓๐๐.

^๒ ม. ยถาลาภานัน.

^๓ ทิ. ส. ๔/๑๑๑.

^๔ อภ. ป. ๔๒/๓๔๔.

^๕ อภ. ป. ๔๒/๓๕๐.

ว่า "ธรรมที่เป็นนิเวศน์อาศัยธรรมที่เป็น
 นิเวศน์เกิดขึ้น ไม่ใช่เพราะปุเรชาติปัจจัย".
 ในวิภังค์แห่งพระพุทธพจน์นี้ มีความพิสดาร
 ว่า "ถีนมิตถนิเวศน์ อุตถัจฉนิเวศน์ อวิชชา-
 นิเวศน์ อาศัยกามฉันทนิเวศน์เกิดขึ้นในอรุณ"
 ดังนี้เป็นต้น เพราะฉะนั้นคำใดที่ท่านค้านไว้
 ในอรรถกถาทั้งหลายว่า "มิตถะมิใช่รูป".
 คำนั้นท่านค้านไว้ชอบแล้วทีเดียว.

อิตเรสุติ พลรูปาทีสุ. กम्म-
 สมุฏฐานสสุปิ โรคสสุ วิสภาคปัจจัยสมุพฺพนโน
 ธาตุกฺโขโก อาสนุนการณํ, ปเคว อิตรสฺส.
 โส จ อตุตโต รูปธมฺมานํ วิการาวตฺถาสติ-
 ภงฺกคฺชเนสฺ เอว สียาติ วุตฺตํ "โรครูป
ชรตาอนิจฺจตาคทฺเณน กหิตเมวา"ติ. อุปัจจัย-
สนตฺตคฺคทฺเณน กหิตเมวาติ ตพฺพินิมุตฺตสฺส
 รูปุพฺปาทสฺส อภาวโต. อุพฺปาทาวตฺถาย จ
 อณฺเณนา ชาติ นาม นตฺถเว สมฺภโว
 กามธาตุยํ เอกจฺจยสฺตฺตานํ อินฺทฺริยปริปาก-
 ปจฺจโย อาโปธาตุยา ปวตฺตติอาการวิเสโสติ
 อาท "สมภวรูป อาโปธาตุคฺคทฺเณน

บทว่า อิตเรสุ โยค พลรูปาทีสุ
 แปลว่า ในบรรดารูปทั้งหลายมีพลรูปเป็นต้น
 นอกนี้. ความกำเริบแห่งธาตุที่เกิดขึ้นด้วย
 ปัจจัยว่าเป็นวิสภาคกัน เป็นเหตุใกล้ของ
 โรคที่มีกรรมเป็นสมุฏฐานบ้าง, สำหรับโรค
 นอกนี้อ่าไปพูดถึงเลย. ก็ความกำเริบแห่ง
 ธาตุนั้น โดยความหมายจะพึงมีได้ก็เฉพาะ
 ในกิริยาที่ตั้งลงแห่งความเปลี่ยนแปลง ของ
 รูปธรรมทั้งหลาย และฐิติขณะภังคขณะ
 เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า "โรครูป รูป
 คือโรค ท่านถือเอาด้วยชรตาคัพพ์และ
อนิจตาคัพพ์นั่นเอง". ท่านอาจารย์จึงกล่าว

คุณอวยพร ปัตตพงศ์
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

คหิตเมวา"ติ. กายพลํ นาม อตฺถโต ว่า ชาติรูป ท่านถือเอาด้วยอุปจยศัพท์และ
 วาโยธาตุยา ปวตฺติอาการวิเสโส ตสฺสา สันตติศัพท์นั่นเอง เพราะความเกิดขึ้นแห่ง
 วิพฺวารภาวโต. ยโต นํ "ปานผลนุ"ติ รูปที่พ้นไปจากอุปจยะและสันตตินั้นไม่มี. และ
 ทนฺติ, เตนาท "ผลรูป วาโยธาตุคฺคหณณ ขึ้นชื่อว่า ชาติจะเป็นอย่างอื่นไปจากกิริยาที่
 คหิตเมวา"ติ. กสฺมา ปน เนสํ อยถากุมโต ต้งลงแห่งความเกิดขึ้น ก็ไม่มีเหมือนกัน.
 ปฏิกฺเขโป กโตติ ? วิสํ นตฺถิติ กตฺวา น้ำสัมภาวะที่มีความแก่แห่งอินทรีย์ ของสัตว์
 อนุปฺลพฺภมานตฺตา อนาทรรทสฺสนตฺถํ, มิทฺธ- บางจำพวก ในกามธาตุเป็นปัจจัยเป็นความ
 ปฏิกฺเขโป วา มหาปญฺจโจิติ ปจฺมํ กโต. พิเศษแห่งอาการที่เป็นไป ของอาโปธาตุ
 เพราะฉะนั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า
"สัมภวรูป รูปคือน้ำสัมภาวะ ท่านถือเอาด้วย
ศัพท์ว่าอาโปธาตุนั่นเอง". ขึ้นชื่อว่า
 กำลังกาย โดยความหมายได้แก่ความพิเศษ
 แห่งอาการที่เป็นไปของวาโยธาตุ เพราะ
 ความที่วาโยธาตุมีความแผ่ไป เพราะ
 วาโยธาตุนั้นเขาเรียกกันว่า "กำลังปราณ",
 ด้วยเหตุนี้ ท่านอาจารย์จึงกล่าว "ผลรูป
รูปคือกำลัง ท่านถือเอาด้วยศัพท์ว่าวาโย-
ธาตุนั่นเอง". ถาว่า ก็เพราะเหตุไรท่าน

๘
 ๑ ส. มหาปญฺจโจิติ, ม. มหาปโยหติ.

จึงกระทำการคัดค้านรูปเหล่านั้น ไม่ตาม
ลำดับ ? ตอบว่า เพราะท่านทำความตกลง
ไว้ว่า ไม่มีอยู่สักรูปเดียวต่างหาก จึงหา
ไม่ได้เพื่อจะแสดงถึงความไม่เอื้อเฟื้อ, อีก
อย่างหนึ่ง การคัดค้านมีพระว่าเป็นรูปมี
ปัญหามาก เพราะฉะนั้นท่านจึงทำไว้ก่อน.

ตทณฺสาเรน ปฏฺโงมนฺเยน อิตฺเรสมฺปิ อภาโว
วฺตุตฺโตติ เวทิตฺตพฺพํ.

พึงทราบว่า ท่านกล่าวความไม่มีของรูปมี
ผลรูปเป็นต้น แม้นอกนี้ไว้โดยนัยอันเป็น
ปฏฺโงมตามแนวแห่งการคัดค้านนั้น.

"อิตฺตี"ติ อิทํ "อฏฺฐวีสฺตีวธิ"ติ อิมินา
สมฺพนฺธิตฺตพฺพํ, อิมินา วฺตุตฺตกฺกเมน อฏฺฐวีสฺตีวธิ
โทตีติ. โส จ โข ปาฬิยํ อากคฺนเยเนวาทิ
อนฺนุนตา เวทิตฺตพฺพา. อนธิกภาโว ปน ทสฺสตีโต
เอว.

บทว่า "อิตฺตี" นี้ พึงสัมพันธ์เข้ากับ
บทว่า "อฏฺฐวีสฺตีวธิ" นี้, ความว่า มี ๒๘
อย่างตามลำดับที่ได้กล่าวไว้แล้วนี้. ลำดับ
ที่ได้กล่าวไว้แล้วนั้นแล มีตามนัยที่มาใน
พระบาลีนั้นเอง เพราะฉะนั้น พึงทราบว่า
เป็นความไม่หย่อน. ส่วนความไม่ยิ่ง
ข้าพเจ้าแสดงไว้แล้วนั้นแหละ.

๔๔๑. สมฺปยุตฺตตมฺมราสี ทินฺนติ
เอเตน ปตฺติฏฺฐทตฺตี เตตฺ, มฺลฏฺฐเจน โลกาทิโก,
อโลกาทิโก จ, ตาทิสฺส เตตฺ น โทตีติ

๔๔๑. ธรรมชื่อว่าเตตฺ คัวยอรรธวา
เป็นเหตุตั้งอยู่ คือดำรงอยู่แห่งกองสัมปยุต-
ธรรม, ได้แก่ธรรมมีโลภะเป็นต้น, และ

บริษัทชวริน จำกัด

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

นเหตุ. นาสส เหตุ อตถิติ อเหตุก, สเหตุก-
 ปฏโยภิกาวโต เหตุนา สห น อปฺปชฺชตติ
 อตฺถ. อเหตุกเมว เหตุนา วิปฺยตฺตตาย
เหตุวิปฺยตฺต. ฌมฺมานตฺตภาเว หิ
 สหฺตฺตณานตฺตเตน เวเนยฺยวเสน ทฺกนฺตรเตสนา
 โหตฺติ ทฺกปทวเสน เจตฺ วตฺต. ปจฺจยาธิน-
 วตฺติตาย สห ปจฺจเยนาติ สปฺปจฺจย. อตฺตโน
 ปจฺจเยหิ โลกเก นียตฺต, วิทิตฺต วา โลกีย.
 อา ภวคฺค, อา โคตฺรภุ วา สวณฺตติ อาสวา,
 สห อาสเวหิติ สาสว, อาสเวหิ อาลมฺพิตพฺพนฺติ
 อตฺถ. อาทิสทฺเทเน สโยชนีย โอมฺนีย
 โยคนีย นีวรณีย สงฺกิลลสิก ปฺรามภฺจ
 อเจตสิก จิตฺตวิปฺยตฺต น รูปาวจร น
 อรูปาวจร น อปริยาปนฺน อนียตฺ อนียยานิก
 อนิจฺจนฺติ เอวมาทินิ สงฺกโห ทฺภฺจพฺโพ.

ธรรมเมื่อโลภะเป็นต้น ด้วยอรรถว่าเป็นมูล,
 รูปชื่อว่า นเหตุ ด้วยอรรถว่า เหตุเช่นนั้น
 ไม่มี. รูปชื่อว่า อเหตุก ด้วยอรรถว่าไม่มี
 เหตุ, อธิบายว่า ไม่เกิดพร้อมกัเหตุ
 เพราะเป็นธรรมชาติ มีการประกอบตรงกัน
 ชำกักับธรรมที่เป็นสเหตุกะ. รูปที่ชื่ออเห-
 ตุกะนั้นแหละชื่อว่า เหตุวิปฺยตฺต เพราะ
 ไม่ประกอบกัเหตุ. ก็สองบทนี้ตรัสด้วย
 อำนาจบทที่เป็นทุกะ เพราะแม้เมื่อความ
 ต่างแห่งธรรมไม่มี ก็มีการทรงแสดงไว้ใน
 ทุกะอื่น เกี่ยวกักับเวไนยสัตว์ ด้วยความต่าง
 กันแห่งเนอความของศัพท์. รูปชื่อว่า
สปฺปจฺจย ด้วยอรรถว่าเป็นไปกัด้วยปัจจัย
 เพราะมีความเป็นไปอาศัยซึ่งปัจจัย. รูป
 ชื่อว่า โลกีย ด้วยอรรถว่า ประกอบอยู่ใน
 โลก หรือด้วยอรรถว่าปรากฏอยู่ในโลกด้วย
 ปัจจัยทั้งหลายของตน. ธรรมชื่อว่า อาสวะ
 ด้วยอรรถว่า ไหลไปตลอดถึงภวักพรหม
 หรือด้วยอรรถว่า ไหลไปตลอดถึงโคตร-
 ภูณฺณ, รูปชื่อ สาสวะ ด้วยอรรถว่า เป็น

ไปกับด้วยอัสวะทั้งหลาย, อธิบายว่า เป็น
รูปอันอัสวะทั้งหลายพึงท้วงเหนี่ยว. ด้วย
อาทิกัณฑ์ พึงเห็นการสงเคราะห์รูปทั้งหลาย
มีอาทิอย่างนี้คือ รูปเป็นสังโยชน์นี้ยะ เป็น
โสมนียะ เป็นโยคนียะ เป็นนัวร์ณียะ เป็น
สังกิลลิกะ เป็นปรัมภุระ เป็นอเจตสิกะ
เป็นจิตวิปยุตตะ เป็นนรูปาวจระ เป็น
นรูปาวจระ เป็นนอปริยาปนนะ เป็น
อนิยตะ เป็นอนิยยานิกะ เป็นอนิจจะ.

อาทิตโต อหิ มาโน เอตถาคี อตฺตา,
อตฺตภาโว. ตํ อตฺตานํ อธิกิจฺจ อุตฺทิสฺส
ปวตฺตา อชฺฌตฺตา, อินฺทฺริยพฺพุทฺธมา, เตสฺ
ภวํ อชฺฌตฺติกํ, จกฺขาทิ. อฏฺฐกถายมฺปน
วุตฺตนเยน อชฺฌตฺตเมว อชฺฌตฺติกํ ยถา
เวณียโกติ^๑ อิมมตฺถํ สนฺธาย วุตฺตํ "อตฺตภาวํ
อธิกิจฺจ ปวตฺตตฺตา อชฺฌตฺติกนฺ"ติ. เสสฺ
เตวีสตีวิธํ. "ตโต พาทิรตฺตา"ติ อิทํ
อชฺฌตฺติกลกฺขณาภาวโต วุตฺตํ. มฺภูณฺวเสนาติ

สภาวะชื่ออตฺตา ด้วยอรรถว่า เป็น
ที่ตั้งของมานะว่าเรา, ได้แก่อตฺตภาพ.ธรรม
ทั้งหลายที่เป็นไปมุ่งหมาย คือเจาะจงอตฺตา
นั้นชื่อว่าอชฺฌตฺตา, ได้แก่ ธรรมที่เนื่องด้วย
อินทรีย์, รูปที่มีในธรรมที่เป็นไปมุ่งหมายถึง
อตฺตาเหล่านั้น เป็นอชฺฌตฺติกะ แปลว่า มี
ภายใน, ได้แก่ ประสาทรูปมีจักขุเป็นต้น.
ท่านอาจารย์กล่าวว่า "รูปชื่อว่าอชฺฌตฺติกะ
(ภายใน) เพราะเป็นไปโดยทำความเป็น

^๑ อญ. อฏฺฐก. ๒๓/๑๗๖, วิ. มหา. ๑/๔.

บริษัทชวริน จำกัด

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

วิสัย, วิสัย จ หุตวา สงฆฎานวเสน.
เสส โสฬสวิธ.

ตนให้ยิ่งใหญ่" ดังนี้ หมายถึงเอาความขึ้นนี้ว่า
ก็ อชุตตคํ นั้นแหละเป็น อชุตตคํ ตามนัยที่
กล่าวไว้แล้วในอรรถกถา เหมือนคำว่า
เวณียโก. รูปที่เหลือ ได้แก่รูป ๒๓. คำว่า
"เพราะเป็นรูปอยู่นอกอภักภาพนั้น" นี้ ท่าน
กล่าวไว้ เพราะไม่มีลักษณะของรูปที่เป็น
ภายใน. คำว่า ด้วยอำนาจการกระทบได้
คือด้วยอำนาจเป็นประสาทรูป และเป็น
โคจรรูป กระทบได้. รูปที่เหลือ ได้แก่รูป
๑๖ อย่าง.

วิปริตตตาคิ ฆฎานวเสน อคฺคเหตุพฺพโต.
ทฺพปฏิชฺชณสภาวตฺตาคิ สุขุมภาเวน ทฺวิญญเญย-
สภาวตฺตา. ฉานสฺส อาสนฺเน น โทศฺติ ทฺเร.
เตรส ททฺยวตฺตฺตฺปริโยสานานิ. สภาวเนวาคิ
"รูปสฺส ปริจฺเฉท, รูปสฺส วิกาโร, รูปสฺส
อุปจโย"คิอาทินา อคฺคเหตุวา อตฺตโน
สภาวเนว กฺกฺชพฺตฺตาคินา ฉานเน ปริจฺฉิชฺช
คเหตุพฺพโต. เสส ทสฺวิธ. ตฺพพิปริตฺตายาคิ
สภาวเน อปฺริคฺคเหตุพฺพโต. โสศาทินมฺปิ
จกฺขฺโน วีย ปสนฺนสภาวตฺตา เอว ยถาสกํ

คำว่า เพราะเป็นรูปที่ตรงกันข้าม ได้แก่
เพราะเป็นรูปที่พึงถือเอาไม่ได้ ด้วยอำนาจ
การกระทบ. คำว่า เพราะมีสภาพที่แทง
ตลอดได้ยาก ก็เพราะมีสภาพที่พึงรู้ได้ยาก
โดยภาวะที่เป็นรูปละเอียด ชื่อว่าทฺเรรูป
ด้วยอรรถว่า ไม่มีอยู่ในที่ไกลแห่งญาณ.
รูป ๑๓ มีหทัยวัตถุเป็นที่สุด. คำว่า โดย
สภาพนั้นเอง ก็เพราะไม่พึงถือเอาโดยนัย
เป็นต้นว่า "เป็นปริเฉทรูป, เป็นวิการูป,
เป็นอุปจยรูป", แล้วกำหนดถือเอาด้วยญาณ

๑๓๕. ท. ป. ๑๓๕. ๑๓๕. ๑๓๕.

วิสัยคฤคหณปัจจุยตาตี^๑ ทสฺเสนโต อาห
"จกฺขาทิ ๗เปฯ ปสาทรูปน"ติ. วิปริตตฺตาติ
 ตพพิรุสภาวตฺตา.^๒

โดยสภาพนั่นเอง คือโดยสภาพมีความเป็น
 รูปหยาบแข็งเป็นต้นของตน. รูปที่เหลือ
 ได้แก่รูป ๑๐ อย่าง. คำว่า เพราะเป็นรูป
ที่ตรงกันข้ามจากนิพผันรูปนั้น คือเพราะเป็น
 รูปที่พึงกำหนดถือเอาไม่ได้ตามสภาพ. ท่าน
 อาจารย์เมื่อจะแสดงว่า แม้รูปทั้งหลายมี
 โสตะเป็นต้น ก็เป็นรูปที่มีการรับอารมณ์ตาม
 สมควรแก่ตนเป็นปัจจัย เพราะเป็นรูปมี
 สภาพใสเหมือนกับจักขุนั้นเอง จึงกล่าวว่า
"รูป ๕ อย่างมีจักขุเป็นต้นเป็นประสาทรูป
เพราะเป็นสภาพใส เหมือนพนักระจกเงา
ด้วยภาวะที่มีการรับอารมณ์ทั้งหลาย มีรูป
เป็นต้นเป็นปัจจัย". คำว่า เพราะเป็นที่
ตรงกันข้าม คือเพราะเป็นรูปที่มีหน้าที่ต่าง
 จากประสาทรูปนั้นเป็นสภาพ.

อธิปัตติญฺเฐนาติ เอตฺถ จกฺขาทินฺนฺตาว
 ปณฺจนฺนํ จกฺขุวิญญาณาทีสุ อธิปัตเตยฺยํ เตสํ

ในคำว่า ด้วยอรรถว่าเป็นใหญ่ นี้ เบื้องต้น
 ประสาทรูป ๕ มีจักขุเป็นต้น ชื่อว่าเป็นใหญ่

^๑ ก. ยถาสภวิสัย คหณปัจจุยตาตี.

^๒ ก. ตพพิรุสภาวตฺตา.

ปฏุมนุทภาวานุวตฺตนโต, อิตฺติปริสินฺทฺริยทฺวยสฺส ในวิญญาณเมจักขุวิญญาณเป็นต้น เพราะเป็น
 สกฺิจฺเจ ชีวิตินฺทฺริยสฺส สหชฺรูปานุपालเน. ไปตามภาวะที่ว่องไว และเจือซาของ
 ประสาทรูปเหล่านั้น, อิตฺตินทฺริยฺและปริ-
 สินทฺริยฺทั้ง ๒ รูป เป็นใหญ่ในกิจของตน
 ชีวิตินทฺริยฺเป็นใหญ่ ในการตามรักษาสหรูป.

ตทฺภยํ เหฏฺฐจา วุตฺตเมว. อฺปาทินนตฺตาคิ อิตฺตินทฺริยฺและปริสินทฺริยฺทั้ง ๒ รูปนั้นข้าพเจ้า
 กหิตฺตฺตฺตา. กมฺมนิพฺพตฺตณฺหิ "มเมตํ ผลนฺ"ติ ได้กล่าวไว้แล้วในหนหลังนั่นเอง. คำว่า
 กมฺมฺนา กหิตํ วิย โทติ อปฺปฏิกฺเขปโต. เพราะเป็นรูปที่ถูกกรรมครอง คือเพราะ
 เป็นรูปที่ถูกกรรมยึดไว้. จริงอยู่ รูปที่
 บังเกิดแต่กรรม ย่อมเป็นเหมือนดังถูกกรรม
 ยึดไว้ว่า "นี่เป็นผลของเรา" เพราะก้าน
 ไม่ได้.

๔๔๘. สนิทฺสสนกมฺมชาทินํ ติกานนฺติ
 สนิทฺสสนตฺติกสฺส, กมฺมชาทิตฺติกานณฺจ.
โอฬาริกฺติ ทฺวาทสฺวิเช โอลฬาริกฺรูป. รูปนฺติ
 รูปายตฺนํ. ทฺฏฺฐพฺพภาวสงฺขาทน สห
 นิตฺสสนเนนาติ สนิทฺสสนํ, ปฏฺิหนนภาวสงฺขาทน
 สห ปฏฺิเฆนาติ สบฺปฏิมํ, สนิทฺสสนณฺจ ตํ
 สบฺปฏิมณฺจจาติ สนิทฺสสนสบฺปฏิมํ. ตตฺถ ยสฺส

๔๔๘. สองบทว่า สนิทฺสสนกมฺมชาทินํ
ติกานํ ความเท่ากับ สนิทฺสสนตฺติกสฺส,
 กมฺมชาทิตฺติกานณฺจ แปลว่า แห่งสนิทฺส-
 นตฺติกะ และแห่งกมฺมชาทิตฺติกะ. คำว่า
โอฬาริก ได้แก่ในโอลฬาริกฺรูป ๑๒ อย่าง.
 คำว่ารูป ได้แก่รูปายตนะ. รูปชื่อว่า
 สนิทฺสสนะ ด้วยอรรถว่า เป็นไปกลับด้วย

ทฎฐพพภาโว อตฺถิ, คํ สนิทฺสสนํ. จกฺขุ- นิตฺสสนะ คือภาพที่พึงเห็นได้, รูปชื่อว่า
 * วิญญาณโคจรภาโว ทฎฐพพภาโว. ตสฺส สัปฺปฏิฆะ ด้วยอรรถว่า เป็นไปกับด้วยปฏิฆะ
 รูปายตนโต อนนฺตเตปิ อนนฺตเตปิ ฐมฺเมหิ คือภาวะที่กระทบได้, รูปชื่อว่า สนิทฺสสน-
 รูปายตนํ วิเสสํ อณฺณํ วิย กตฺวา วุตฺตํ สัปฺปฏิฆะ ด้วยอรรถว่า มีการเห็นได้และมี
 "สท นิตฺสสนน สนิทฺสสนน"ติ. ฐมฺมภาว- การกระทบได้. ในบรรคานิตฺสสนะและ
 สามณฺเณ^๑ หิ เอกิภูเตสุ ฐมฺเมสุ โย สัปฺปฏิฆะนั้น รูปใดมีภาพที่จะพึงเห็นได้, รูป
 นานตฺตกโร วิเสโส, โส อนนฺตเตปิ วิย กตฺวา นั้นชื่อว่า สนิทฺสสนะ ก็มีการเห็นได้. ภาวะ
 อุกฺกโร อุกฺกโร. เอวเมหิ อตฺถิวิเสสวาโพโธ ที่เป็นอารมณ์ของจักขุวิญญาณนั้นแหละ ชื่อว่า
 โทตฺติ. โย สยํ, นิสฺสยวเสน จ สมฺปตฺตานํ, ภาพที่จะพึงเห็นได้. แม้เมื่อภาพที่จะพึงเห็น
 อสมฺปตฺตานนฺจ ปฏิมุขภาโว อนนฺตเตปิ ได้ นั้น มิใช่เป็นอย่างอื่นไปจากรูปายตนะ
 ปตฺนํ, โส ปฏิมุขภาโว, เยน พยาขาราที- ท่านอาจารย์ประสงค์จะทำรูปายตนะให้ต่าง
 วิการปจฺจนฺตฺรสีเตสุ จกฺขาทินํ วิสเยสุ ไปจากธรรมเหล่าอื่น จึงกล่าวว่า "รูปเป็น
 วิการสฺสฺสฺส^๒ติ. เสสํ เอกาทสฺวิธํ โอฟาริกํ ไปด้วยนิตฺสสนะคือภาวะที่จะพึงเห็นได้ชื่อว่า
 รูป. ตณฺหิ สนิทฺสสนตฺตภาวโต อนิตฺสสนํ, สนิทฺสสนะ แปลว่า มีการเห็นได้" ดังนี้
 วุตฺตนเยเนว สปฺปฏิฆํ. อุกฺกปฏิกฺเขเปน เพราะกระทำให้เป็นเสมือนรูปอื่นไป. ด้วย
อนิตฺสสนอปฺปฏิฆํ. กมฺมโต ชาตฺนติ เอตฺถ ยํ ว่า บรรคาคธรรมที่เป็นอย่างเดียวกัน โดย
 เอกนฺตกมฺมสมฺภูจฺจํ อุกฺกจินฺทฺริยานิ, เป็นภาวะที่เสมอกัน โดยความเป็นธรรม
 ททฺยณฺจาทิ นววิธํ รูปํ, ยณฺจ นววิธํ ข้อแปลกกันที่กระทำความต่างกันอันใด, ข้อ

^๑ ก. ฐมฺมสภาวสามณฺเณ.

^๒ ฉ. วิการูปตฺติ.

จตุสมุฏฐานเน กมฺมสมุฏฐานํ นววิธเมว
 รูปนฺติ เอวํ อฏฺฐารสฺวิธมฺปิ กมฺมโต
 ออุปชฺชนโต กมฺมชฺ. ยณฺหิ ชาตณฺจ ยณฺจ
 ชายติ ยณฺจ ชายิสฺสติ, ตํ สพฺพมฺปิ
 "กมฺมชฺน"ติ วุจฺจติ ยถา ทุทฺธนฺติ ตทณฺ-
ปจฺจยชาตนฺติ กมฺมโต อณฺณปจฺจยโต ชาตํ
 อุตฺตจิตฺตาทารชฺ. น กุโตจิ ชาตนฺติ
 ลกฺขณรูปมาห. วิณฺณตฺตฺทวยํ, สทฺโท,
 อากาสธาตฺ, ลหฺตาทิตฺตยํ จิตฺตสมุฏฺฐานานิ
 อวินิพฺโภครูปานีติ เอตํ ปณฺจทสฺวิธํ รูปํ
 จิตฺตชฺ. อากาสธาตฺ, ลหฺตาทิตฺตยํ, อาหาร-
 สมุฏฺฐานานิ อวินิพฺโภครูปานีติ เอตํ ทฺวาทสฺวิธํ
 รูปํ อาหารชฺ. เอตถ สทฺทํ ปกฺขิปิตฺวา
 เตรสฺวิธํ รูปํ อุตฺโต สมุฏฺจित्तํ อุตฺตชฺ. เสสํ
 กมฺมชฺตฺติเก วุตฺตณฺยานุสาเรเนว เวทิตพฺพํ.

แปลกกันอันนั้นควรที่จะกล่าวเทียบเคียง ทำ
 ให้เป็นเหมือนธรรมอื่นเสีย. เพราะอย่างนี้
 ย่อมจะมีความเข้าใจ ความต่างกันของ
 เนื้อความได้ดังนี้. ภาวะที่สัมพัตรูปและ
 อสัมพัตรูปมาเผชิญหน้ากันด้วยตนเอง และ
 ด้วยอำนาจของวัตถุที่อาศัยอันใด ได้แก่
 มาประจวบกันและกัน. ภาวะอันนั้น ชื่อว่า
ภาวะที่กระทบกัน, ซึ่งเป็นเหตุเกิดความ
 เปลี่ยนแปลงในอารมณ์แห่งจักขุเป็นต้น ที่
 ประกอบด้วยปัจจัยอย่างอื่นแห่งความเปลี่ยน
 แปลง มีการชวนชวายเป็นต้น. รูปที่เหลือ
 ได้แก่ โอฟาริกรูป ๑๑ อย่าง. จริงอยู่
 โอฟาริกรูปนั้นชื่อว่า อนิทัสสนะ เพราะไม่มี
 ภาวะที่มีการเห็นได้, ชื่อว่า สัปฺภิฆะ ตาม
 นัยที่ได้กล่าวไว้แล้วนั้นแหละ. สุขุมรูป
 ชื่อว่า อนิทัสสนอฺปฺภิฆะ เพราะการปฏิเสธ
 ทั้ง ๒ อย่าง. ในคำว่า รูปที่เกิดแต่กรรม
 นี้ พึงทราบความว่า รูปใดที่มีกรรมเป็น
 สมุฏฐานโดยส่วนเดียวได้แก่รูป ๘ อย่าง
 คืออินทรีย์รูป ๘ และหทัยรูป ๑, และรูปใด

คุณอารมณ์ บุรณพันธ์
 อุทิศส่วนกุศลให้บุพการี

ในบรรดารูปที่มีสมุฏฐานสี่ ๘ อย่าง เป็นรูป ๘ อย่างเหมือนกัน ซึ่งมีกรรมเป็นสมุฏฐาน รวมรูปดังกล่าวมานี้เป็นรูปทั้ง ๑๘ อย่าง ชื่อว่า กัมมชรูป. จริงอยู่ รูปใดเกิดมาแล้ว ด้วย รูปใดกำลังเกิดอยู่ด้วย รูปใดจะเกิดต่อไปด้วย, รูปนั้นทั้งหมดเรียกว่า "กัมมชรูป" เหมือนน้ำมันที่รีดมาแล้ว. บทว่า ตทณฺณปจฺจยชาตํ แปลว่า รูปที่เกิดแต่ปัจจัยอื่นจากกรรมได้แก่ อุตฺตชรูป จิตชรูป และ อาหารชรูป. ท่านอาจารย์กล่าวถึงลักษณะ-
รูปว่า รูปที่เกิดแต่ปัจจัยอะไร ๆ ก็มีใช้. รูป ๑๕ อย่างนี้ คือ วิญญูติรูป ๒ สัทรูป ๑ อากาศธาตุ ๑ วิการรูป ๓ มีลหุตารูป เป็นต้น อวินิพโกกรุปทั้งหลาย ซึ่งมีจิตเป็นสมุฏฐานชื่อว่า จิตชรูป. รูป ๑๒ อย่าง นี้คือ อากาศธาตุ ๑ วิการรูป ๓ มีลหุตารูป เป็นต้น อวินิพโกกรุปทั้งหลาย ซึ่งมีอาหารเป็นสมุฏฐาน ชื่อว่า อาหารชรูป. ในอาหารชรูป ๑๒ อย่างนี้ เพิ่มสัทรูปเข้าไปเป็นรูป ๑๓ อย่าง ตั้งขึ้นจากอุตฺต ชื่อว่า

อุคฺชรูป. รูปที่เหลื่อฟิงทราบตามแนว มีนัย
ได้กล่าวไว้แล้วในกัมมชติกะนั้นแหละ.

๔๔๘. ทิฏฐาติจตุกกวเสน, รูปรูปาติ-
จตุกกวเสน, วตฺถาติจตุกกวเสนาติ ปาฏุกกั
จตุกกสทฺโท โยเชตพฺโพ. ยํ รูปายตน์
อททกฺขิ ยํ ปสฺสตี ยํ ทกฺขิสฺสตี ยํ ปสฺเสยฺย,
คํ สพฺพํ ทิฏฺฐนฺนาม ทิฏฺฐิสภาวานาติวตฺตนโต
ยถา ททฺธนฺติ. เอส นโย เสเสสฺสปี.
ทสฺสนวิสยตฺตาติ จกฺขุวิญญาณวิญญेยฺยตฺตา.
สฺสนวิสยตฺตาติ โสตฺวิญญาณวิญญेยฺยตฺตา.
กนฺธรสโผฏฺจพฺพตฺตยฺนติ กนฺโธ รโส
โผฏฺจพฺพนฺติ เอตํ ตยํ. มุตฺตํ นาม มุตฺตวา ปตฺวา
กเหตุพฺพโต. เตนาท "สมปตฺตคาทกอินทริย-
วิสยตฺตา"ติ.

๔๔๘. กัพฺพวํ จตุกก เข้าแต่ละบท
ว่า ทิฏฐาติจตุกกวเสน, รูปรูปาติจตุกก-
วเสน, วตฺถาติจตุกกวเสน. จักฺขุได้เห็น
รูปายตนะใด กำลังเห็นรูปายตนะใด จัก
เห็นรูปายตนะใด ฟิงเห็นรูปายตนะใด,
รูปายตนะนั้นทั้งหมดชื่อว่าทิฏฺฐิ เพราะไม่
เป็นไปล่วงสภาพที่ถูกเห็นไปได้เหมือนคำว่า
ททฺธํ แปลว่า น้ํานม. แม้นบพที่เหลื่อก็มี
นัยนี้. บทว่า ทสฺสนวิสยตฺตา ความว่า
เพราะธรรมชาติอันจักขุวิญญาณฟิงรู้. บทว่า
สฺสนวิสยตฺตา ความว่า เพราะเป็นธรรม-
ชาติอันโสตฺวิญญาณฟิงรู้. บทว่า กนฺธรส-
โผฏฺจพฺพตฺตยํ ความว่า อายตนะทั้ง ๓ นี้
คือ กลิ่น รส โผฏฺฐัพพะ. ชื่อว่ามุตฺตรูป
เพราะเป็นธรรมที่ฟิงรู้คือทราบแล้วถือเอา.
ด้วยเหตุนี้ ท่านอาจารย์จึงกล่าววว่า
"เพราะเป็นวิสัยแห่งอินทริยที่รับอารมณ์ที่มา
ถึงได้".

คุณอารมณํ บุรณพันธุ
อุทิสสวนกุศลให้บุพการี

กิมิโท โผฏฐัพพะ นามาติ ? ปจวีเตโช-
 วายุธาตุดุคฺคยํ. กสฺมา ปเนตฺถ อาโปธาตฺ
 อคฺคหิตา, นนุ สีสฺตา ผุสฺติวา คยฺหติ, สา จ
 อาโปธาตฺติ ? สจฺจํ คยฺหติ, น ปน สา
 อาโปธาตฺ. กิณฺจรหิตี ? เตโชธาตฺ เอว มนฺเท
 หิ อุนฺหภาเว สีสฺตพฺพุติ. น หิ สีสฺตนาม โภจ
 คุโณ อตฺถิ, เกวลมฺปน อุนฺหภาวสฺส มนฺทตฺยา
 สีสฺตตานิมาโน. กถเมตํ วิณฺญาตพฺพนฺติ เจ ?
 อนนฺวจฺจิตฺตฺตา สีสฺตพฺพุติยา ยถา ปาราปฺาเร.
 ตถา หิ ขมฺมกาเล อาตเป จิตฺตานํ ฉายํ
 ปวิญฺจณํ สีสฺตพฺพุติ โหติ, ตตฺถเวย ปน
 ปจวีคฺคพฺกโต อญฺฺจิตฺตานํ อุนฺหพฺพุติ. ยหิ หิ
 สีสฺตา อาโปธาตฺ สียา, เอกสฺมึ กลาเป
 อุนฺหภาเว สฺทฺธิ อฺปลพฺภเยย, น จ
 อฺปลพฺภติ. ตสฺมา วิณฺญาตฺติ น อาโปธาตฺ
 สีสฺตตฺติ. อิทฺถจ ภูตฺตานํ อวินิพฺโภคฺวตฺตฺติ
 อิจฺจนฺตฺตานํ อุตฺตรํ, อนิจฺจนฺตฺตานมฺปิ ปน จตฺตฺนํ
 ภูตฺตานํ เอกสฺมึ กลาเป กิจฺจทสฺสเนน
 สภาววตฺตฺติตฺยา^๑ สฺธาติตฺยา อุตฺตรเมว. เย ปน

ถามว่า ที่ชื่อโผฏฐัพพะนี่คืออะไร ?
 คือธาตุ ๓ ได้แก่ ปฐวี เตโช วาโย. ถาม
 ต่อไปว่า ก็ทำไมท่านจึงไม่ถือเอาอาโปธาต
 ไว้ในโผฏฐัพพะนี้เล่า? ความเย็นก็สัมผัส
 เอาได้มิใช่หรือ และความเย็นนั้นก็ถือ
 อาโปธาตฺ ? ถือเอาได้จริง แต่ความเย็น
 นั้นมิใช่อาโปธาตฺ. ถามว่า เป็นธาตฺอะไร
 เล่า ? ตอบว่า เป็นเตโชธาตฺนั่นเอง
 เพราะเมื่อความร้อนลดลงก็จะรู้สึกว่ายเย็น.
 ค้ำยว่าชื่อว่าความเย็นหาคุณค่าอะไรไม่, แต่
 เพราะความร้อนลดลง จึงรู้สึกว่ายเย็นอย่าง
 เดียว. หากจะมีคำถามว่า ชื่อนี้จะฟังรู้ได้
 อย่างไร ? รู้ได้เพราะความรู้สึกว่ายเย็น
 ไม่ตั้งมั่นอยู่ได้เหมือนกับฝั่งโน้นฝั่งนี้. จริง
 อย่างนั้น คนที่อยู่กลางแดดในฤดูร้อน เข้า
 ไปสู่ร่มเงาก็ย่อมมีความรู้สึกว่ายเย็น, แต่
 เมื่อลุกขึ้นจากห้องที่ทำความเย็น ในกลางแดด
 นั้นเอง ก็จะมีความรู้สึกว่ายร้อน. ก็ถ้าความ
 เย็นจะฟังเป็นอาโปธาตฺไซ้ไร, ก็ฟังได้

^๑ ฉ. สภาควตฺตฺติตฺยา.

คุณอารมณฺ์ บุรณฺ์
 อธิศสฺวณฺ์กุลให้บุพการี

"วาโยธาดุยา ลกฺขณํ สีตตาทิ วทนฺติ, เทสมฺปิ อิทเมว อุตฺตรํ. ยถิ ทิ วาโยธาดุ สีตตาทิ ลียา, เอกสฺมึ กลาเป อุนฺทภาเวน สหฺธิ สีตตาทิ อฺปลพฺเภยฺย, น จ อฺปลพฺภติ. ตสฺมา วิณฺณายติ น วาโยธาดุ สีตตาทิ. เยสํ ปน ทฺรวตา อาโปธาดุ, สํ จ ผุสฺสิทฺวา กยฺหฺตฺติ ทสฺสนํ. เต วตฺตพฺพา ทฺรวภาโวปี ผุสฺสิยฺตฺติ आयสฺมนฺตํ อธิมานมตฺตํ สณฺจํ วิยาติ. วตฺตณฺเฑทํ โปราณฺเฑทํ^๑ :

พร้อมกับความร้อนในกลุ่มหนึ่ง, แต่หา
ได้ไม่. เพราะฉะนั้น จึงรู้ว่าความเย็น
ไม่ใช่อาโปธาดุ. ก็อันนี้เป็นคำกล่าวตอบ
ของอาจารย์ทั้งหลาย ผู้ปรารณาความที่
ภุทรูปทั้งหลาย มีความเป็นไปด้วยอวินิพ-
โกกรูป, ส่วนอาจารย์ทั้งหลาย แม้ไม่
ปรารณาอยู่ก็มีคำตอบเช่นเดียวกัน ในเมื่อ
เข้าใจความที่ภุทรูปทั้ง ๔ มีความเป็นไป
สมส่วนกัน ด้วยแสดงถึงหน้าที่ในกลุ่มเดียว
กัน. ส่วนอาจารย์เหล่าใดกล่าวว่า "ความ
เย็นเป็นลักษณะของวาโยธาดุ", แม้อาจารย์
เหล่านั้นก็มีคำกล่าวตอบนี้เหมือนกัน. เพราะ
วาโยธาดุจะเป็นความเย็น, ความเย็นก็จะ
ได้พร้อมกับความร้อนในกลุ่มเดียวกัน, แต่
หาไม่ได้. เพราะฉะนั้น จึงรู้ว่าความ
เย็นไม่ใช่วาโยธาดุ. ส่วนอาจารย์เหล่าใด
มีความเห็นว่า ความเหลวเป็นอาโปธาดุ
และความเหลวนั้นก็สัมผัสเองได้. อาจารย์

^๑ ฉ. ปุราตณฺเฑทํ.

เหล่านั้น ควรจะถูกค้านว่า เพียงความ
เข้าใจของพวกท่านที่ว่าสัมผัสกับความเหลว
ได้ ก็เหมือนกับความเข้าใจว่า เราสัมผัส
สัจฐานได้. ข้อนี้ สมด้วยคำที่อาจารย์ขุน
ครั้งเก่าก่อนกล่าวไว้ว่า

"ทรวตาสหตุตตีนิ

ตีนิ ภูตานิ สมมุสฺ

'ทรวตํ สมมุสฺสามี'ติ

โลโกยมติมณฺณติ

มุสฺ ภูตานิ สณฺจณํ

มนสา กณฺหโต ยถา

'ปจฺจกฺขโต มุสฺสามี'ติ

ณาทพฺพา ทรวตฺตา ตถา"ติ.

เสสนฺติ ยถาวุตฺตฺตฺรฺปาที สตฺตฺตฺวิธ^๑

รูปํ จเปตฺวา อวสิฏฺฐํ เอกวิสฺตีวิธํ

รูปํ. วิณฺณานสฺเสวาทิ มโนวิณฺณานสฺเสว.

อวธารณฺน รูปายตนาทึนฺนํปิ มโนวิณฺณาน-

"สัตว์โลก เมื่อสัมผัสสภูตรูป ๓ ที่มี

ความเป็นไปพร้อมกับความเหลวย้อม

เข้าใจว่า 'เราสัมผัสความเหลว'

บัดนี้ ฟังทราบความเป็นของเหลว

เหมือนกับคน เมื่อสัมผัสสภูตรูปอยู่

ย้อมยัดสัจฐาน ด้วยนึกด้วยใจว่า

'เราถูกต้องโดยประจักษ์' ฉะนั้น".

บทว่า เสสฺ ได้แก่รูป ๒๑ อย่างที่

เหลือเว้นรูป ๑ อย่าง มีรูปตามที่กล่าว

ไว้แล้วเป็นต้น. บทว่า วิณฺณานสฺเสว แปลว่า

แห่งมโนวิณฺญาณนั่นเอง. ด้วยอวธารณะท่าน

^๑ ฉ. ยถาวุตฺตฺตฺรฺปาที สตฺตฺตฺวิธ.

วิญญะยตเต นิยามภาวโต น วิญญาต-
รูปตาคิ สงฺกรากาวั ทสฺเสติ.

อาจารย์แสดงความจริงการปะปนกันว่า แม้
ในเมื่อรูปายคนะเป็นต้น อันมโนวิญญาตจะ
พึงรู้ได้ ก็หาชื่อว่า เป็นวิญญาตรูปไม่ เพราะ
ไม่มีความนิยม.

นิปฺพนฺรูป ปเนตถ รูปฺรูป นามาคิ
ยเตตถ อฏฺฐวีสตีวิธเ รูป "นิปฺพนฺน"ติ
วตฺตํ รูป, ตเทว รูปลกฺขณโยคโต รูป.
รูปนํ รูป, ตํ เอตสฺส อตฺถิติ ยถา
อริสฺโสติ, รูปคุณโยคโต วา ยถา
นึลคุณโยคโต นึลวตฺถนฺติ. สุวายํ รูปสทฺโท
รูปฺพิยา อตฺสภาเวปี วตฺตคฺคิ อปเรน
รูปสทฺเทน วิเสเสตฺวา วตฺตํ "รูปฺรูป"ติ ยถา
คิลเตลฺ, ทุกฺขทุกฺขนฺติ จ, รูปฺปนสฺภาวั รูปนฺติ
อตฺโถ. ยถิ เอวั อากาสธาตฺวาทีนํ กถํ
รูปภาโวติ ? นิปฺพนฺรูปสฺส ปริจฺเจทวิการ-
ลกฺขณภาวโต ตคฺคตฺถิกเมวาติ "รูปน"เตว
วจฺจติ.

คำว่า นิปฺพนฺรูป ปเนตถ รูปฺรูป
นาม ความว่า ในบรรดารูป ๒๘ อย่างนี้
รูปเรียกว่า "นิปผันรูปนั้นแหละ" ชื่อว่า
รูป เพราะประกอบด้วยลักษณะแห่งรูป.
ความแปรผันชื่อว่ารูป, ธรรมชาติชื่อว่ารูป
ด้วยอรรถว่า มีความแปรผันนั้น เหมือนศัพท์
อริสโส แปลว่า คนมีโรคเรื้อรังงอก, อีก
อย่างหนึ่ง ชื่อว่ารูป เพราะประกอบด้วย
คุณของรูป เหมือนผ้าชื่อว่า นึล แปลว่า
สีเขียว เพราะประกอบด้วยคุณคือสีเขียว
ดังนี้. ท่านเรียกว่า "รูปฺรูป" ให้ต่างกัน
ด้วยรูปศัพท์ อีกศัพท์หนึ่ง เพราะรูปศัพท์นี้
นั้นย่อมนั้นไป แม้ในสภาวะที่มีใช้รูปนั้นได้

๑ วิสทฺธิมคฺค. ๓/๔๔.

ด้วยเป็นศัพท์ติดปาก เหมือนคำว่า ตีลเตล้
 แปลว่า น้ำมันงา และคำว่า ทุกขทุกข์
 แปลว่า ทุกข์แท้ ๆ ความว่า รูปมีความ
 แปรผันเป็นสภาพ. ถ้ามว่า ถ้าอย่างนั้น
 อากาศธาตุเป็นต้นจะเป็นรูปได้อย่างไร ?
 ตอบว่า เรียกว่า "เป็นรูปเหมือนกัน"
 เพราะมีคติของรูปนั่นเอง เพราะนิพผันรูป
 เป็นปริเฉทรูป เป็นวิการรูป และเป็น
 ลักษณะรูป.

วสนฺติ เอตถ จิตฺตเจตสิกภา ปวตฺตณฺตีติ
วตฺต, จิตฺตคํสัมปยุตฺตทานํ อารฺหารภูตํ รูปํ.
 ตมฺปน ฉพฺพิธํ. ตตฺถ ททฺยรูปํ วตฺต เอว
 มโนธาตุมโนวิญญฺณธาตุนํ นิสฺสยภาวโต. น
ทฺวาร อณฺณนิสฺสยํ จกฺขาทิ วิย. ยถา ทิ
 จกฺขาทินิ สัมปฏฺิจฺจนาทินิ ปวตฺตติยา ทฺวาร
 โทหนฺติ, น เอวํ ททฺยวตฺต. เตน วุตฺตํ
 "ยมฺปนเนตถ ททฺยรูป นาม, ตํ วตฺต, น
ทฺวารน"ติ. วิญญตฺติทฺว ทฺวาร กมฺมทฺวาร-
 ภาวโต. ตนฺนนิสฺสิตสฺส จิตฺตูปฺปาทสฺส อภาวโต
น วตฺต. ปสาทรูป วตฺต เจว อตฺตสนฺนนิสฺสิตสฺส

ชื่อว่า วตฺต ด้วยอรรถว่า เป็นที่อยู่
 คือเป็นที่เป็นที่ไปของจิตและเจตสิก, ใต้แก่
 รูปอันเป็นที่รองรับของจิตและธรรม อัน
 สัมปยุตกับจิตนั้น. ก็รูปนั้นมี ๖ อย่าง. ใน
 บรรดารูป ๖ อย่างนั้น ททฺยรูปเป็นวตฺต
 อย่างเดียว เพราะภาวะที่เป็นที่อาศัยของ
 มโนธาตุและมโนวิญญฺณธาตุ. มิได้เป็น
ทฺวาร เหมือนอย่างจักขุรูปเป็นต้น ของ
 บรรดารูปที่เป็นที่อาศัยอย่างอื่น. เหมือน
 อย่างว่าจักขุเป็นต้นย่อมเป็นทวารแห่งความ
 เป็นไปของวิถีจิตมีสัมปฏฺิจจนะเป็นต้นฉันใด,

คุณหญิงสงวน ศรี จันทรางศุ

อุทิศส่วนกุศลให้บุพการี

จกขุวิญญาณาติกสฺส, ทวารณจ อณณนิสฺสิตสฺส
 สมฺปฏิจฺจนาทิกสฺส. เสส เอกวิสฺตีวิธํ รูป
 วุตฺตปริยายโต เนว วตฺถ น จ ทวาร.

หทัยวัตถุจะเป็นเหมือนฉนั้นนั้นก็หาไม่ได้. ด้วย
 เหตุนั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า "ก็ใน
บรรดารูปเหล่านี้รูปใดชื่อว่าหทัยรูป รูปนั้น
เป็นวัตถุ, มิใช่เป็นทวาร". วิญญูติรูปทั้ง ๒
 ชื่อว่าเป็นทวาร เพราะเป็นทวารแห่ง
 กรรม. มิได้ชื่อว่าวัตถุ เพราะไม่มี
 จิตตูปบาทที่อาศัยวิญญูติรูปทั้ง ๒ นั้น. ประ-
 สาทรูปเป็นทั้งวัตถุ แห่งจักขุวิญญาณเป็นต้น
 ที่อาศัยตน, เป็นทั้งทวาร แห่งวิถิจิตมี
 สมฺปฏิจฺจนะเป็นต้นที่อาศัยรูปอื่น. รูปที่เหลือ
 ได้แก่รูป ๒๑ อย่าง มิได้เป็นวัตถุเลย และ
มิได้เป็นทวารด้วย โดยปริยายต่างจากที่
 กล่าวแล้ว.

๔๕๐. เอกโต เอว ชาตํ เอกช. นนุ
 จ เอกโต เอว ปจฺจยโต^๑ ปจฺจยูปฺปนุสฺส
 อูปฺตติ นตฺถิติ ? สจฺจํ นตฺถิ, รูปชนกปจฺจเยสฺ
 เอกโตติ อยเมตฺถ อธิปฺปาโย. น ทิ
 รูปูปฺตติ รูปชนกโต อณณํ ปจฺจยํ อเปกฺขติ.

๔๕๐. รูปที่เกิดแต่ปัจจัยอย่างเดียว
 เท่านั้น ชื่อว่าเอกชรูป. ถามว่า ก็ธรรมที่
 เกิดแต่ปัจจัย เกิดขึ้นจากปัจจัยอย่างเดียว
 เท่านั้นไม่มีมิใช่หรือ ? ตอบว่า จริง ไม่มี,
 ความประสงค์ในข้อนี้มีดังนี้ว่า เกิดจาก

^๑ ม. สปัจจัยโก.

ทวิชนฺติอาทิสฺปิ เอเสว นโย. อิมฺสนฺติ อิมฺสํ
 ปเภทานํ วเสน. กมฺมชฺเมวาทิ กมฺมโต เอว
 ชาตํ. จิตฺตชฺเมวาทิ เอตฺถาปิ เอเสว นโย.
 จิตฺตโต จ อุตฺตโต จ ชาตฺนฺติ กาเลน จิตฺตโต,
 กาเลน อุตฺตโต เอว จิตฺตโต จ อุตฺตโต จ
 ชาตํ ทฏฺฐพฺ. ตํ ทวิชฺ ทฺวิหิ ชาตฺนฺติ. ปโรโต
 ทฺวิสฺปิ เอเสว นโย. สทฺทายตฺนเมวาทิ เอตฺถ
 ยํ จิตฺตชฺ สทฺทายตฺนํ, ตํ สวิณฺณตฺตฺกเมวาทิ
 เอเก. อวิณฺณตฺตฺโกปิ อตฺถิ วิตกฺกวิปฺฟาร-
 สทฺโทติ^๑ โปราณา.

ปัจจัยอย่างเดียว ในบรรดาปัจจัยที่ทำให้รูป
 เกิดทั้งหลาย. เพราะความเกิดขึ้นของรูป
 ย่อมเพ่งปัจจัยอื่นจากปัจจัยที่ทำให้รูปเกิด ก็
 หามิได้. แม้ในบทว่า ทวิชรูป เป็นต้นก็มีนัย
 นี้แหละ. บทว่า อิมฺสํ แปลว่า ด้วยอำนาจ
 แห่งประเภทเหล่านี้. บทว่า กมฺมชฺเมว
 แปลว่าเกิดแต่กรรมนั่นเอง. แม้ในบทว่า
จิตฺตชฺเมว นี้ก็มีนัยนี้แหละ. คำว่า ที่เกิดแต่
จิตและแต่อกุ พึงเห็นรูปที่เกิดแต่จิตและแต่
 อุกุอย่างนี้คือ บางคราวเกิดแต่จิต, บาง
 คราวเกิดแต่อกุ. รูปนั้นชื่อว่าทวิช แปลว่า
 เกิดแต่ปัจจัย ๒ อย่างดังนี้. แม้ในอีก ๒ รูป
 ข้างหน้าก็มีนัยนี้เหมือนกัน. ในคำว่า คือ
สทฺทายตฺนนั่นเอง นี้ อาจารย์พวกหนึ่ง
 กล่าวว่า รูปใดเกิดแต่จิตเป็นสทฺทายตฺนนะ.
 รูปนั้น ประกอบด้วยวิณฺณฺติ้อย่างเดียว.
 โปราณจารย์ทั้งหลายกล่าวไว้ว่า เสียงที่
 เกิดด้วยความแผ่ไปแห่งวิตก แม้ไม่มีวิณฺณฺติ
 ก็มี.

^๑ ก. วิตกฺกวิปฺฟารสทฺโท.

<p>วิตกกวิปหารสทโท^๑ โสตวิญญะโยติ หิ เอวมุพตุมหาอฏฐกถาวา^๒ นิสสัย จิตตสมุฏฐานสททสส วิญญตติยา วินาปี อุปตติ อิจจิตพพา. น หิ วิญญตติ "กาย- วาจา วิญญตติ"^๒ วจนโต อโสตวิญญะเยน สทเทเน สท อุปปชชติ, เอว สนุเต, จิตตเขนาปี สทททวนเกน ภวิตพพ. โส จ วาโท "สทโท จ โหติ, น โสตวิญญะโย จา"^๒ วิรุทธเมเวตตติ มณฺณมานะหิ สงฺกทกาเรหิ ปฏิกฺขิตฺโต. อปเร ปน มหาอฏฐกถาวา^๒ อปฺปฏิทฺธิวา ตสฺส อธิปายํ วนฺณเนตติ. กถิ ? "ชีวหา- ตาลจฺจนาทิกํ วิตกกสมุฏฐิตํ วิญญตติสททเมว สุขุมสททํ ทิพฺพโสเตน สุตฺวา อาทิสตี"^๒ติ สุตฺเต, ปฏฺฐาเน จ โอฟาริกํ สททํ สนุชาย โสตวิญญานสฺส อารมฺมณปจฺจยภาโว วุตฺโตติ อิมินา อธิปายเณ วิตกกวิปหารสททสฺส</p>	<p>ความจริงเสียง ซึ่งมีจิตเป็นสมุฏฐาน แม้ วันจากวิญญิตก็เกิดขึ้นได้ ควรจะ ปรารธนาโดยอาศัยวาตะของมหาอรรถกถา ซึ่งเป็นไปแล้วอย่างนี้ว่า เสียงที่เกิดด้วย ความแผ่ไปแห่งวิตก ไม่ใช่เสียงที่จะพึงรู้ได้ ทางโสต เพราะว่าวิญญิตย่อมเกิดขึ้นพร้อม กับเสียงที่ไม่พึงรู้ได้ทางโสต โดยมีคำว่า "กายวาจา วิญญตติ" แปลว่า กายวิญญิต วาจาวิญญิต คั้งนี้ ก็ห้ามได้, เมื่อเป็น เช่นนั้น, แม้รูปที่เกิดแต่จิตต้องเป็นสททก- รูป. ก็พระสังคีติกจารย์ทั้งหลายผู้เข้าใจว่า คำที่ว่า "ก็เสียงย่อมเกิดมี, และไม่ใช่จะ พึงรู้ด้วยโสต"นั้นผิด ได้ค้ำนวางานันไว้แล้ว. ส่วนอาจารย์อีกพวกหนึ่ง ไม่ได้ค้ำนวางาตะใน มหาอรรถกถา แต่พรรณนากความประสงค์ แห่งวาตะในมหาอรรถกถานั้น. พรรณนาไว้ อย่างไร ? พรรณนาไว้ว่า ท่านกล่าวว่า</p>
--	--

^๑ ก. วิตกกวิปหารสทโท.
^๒ อภ. ส. ๓๔/๒๑๔.

อโศตวิญญะยตา วุตตาคี. ตํ จตุขี. อวเสสนติ อวินิพโกครูปเณ สหธิ อากาศ-
ธาตุมหา.

เสียงอันเกิดจากความแผ่ไปแห่งวิตก จะฟัง
รู้ไม่ได้ทางโสต โดยความประสงค์นี้ว่า
ในพระสูตรว่า "ได้ฟังเสียงละเอียด ซึ่งมี
การไหวของลิ้นและเพดานเป็นเบื้องต้น อัน
ตั้งขึ้นด้วยวิตก เกิดร่วมกับวิญญูตินั้นเองทาง
ทิพยโสต แล้วมาสำแดงอ้าง" ดังนี้ และใน
คัมภีร์ปฏิฐานก็ทรงหมายถึงเสียงที่หายไปแล้ว
ตรัสว่า เป็นอารมณ์ปัจจัยแก่โสตวิญญาณ. ตํ
โยค จตุขี. ท่านกล่าวถึงอากาศธาตุกับ
อวินิพโกครูปว่า เป็นรูปที่เหลือ.

ลกขณรูป ปน น กุโตจิ ชาตุนติ
กุโตจิปิ ปจฺจยโต น ชาตํ, นาปี สยเมว ชาตํ
ปจฺจयेหิ วินา สยเมว ชาตสฺส สพฺเพน สพฺพิ
อภาวโต. กถมฺปนเนตํ วิญญาตพฺพิ ลกขณรูป
น ชาตตีติ ? ลกขณาภาวโต. อุปฺปตฺติ-
มนฺตานณฺหิ รูปายตนาทีนํ ชาตืออาทีนํ ลกขณานิ
วิชฺชนฺติ, น เหว ชาตืออาทีนํ. ตสฺมา วิญญา-
ตพฺพเมตํ ชาตืออาทีนํ น ชาตุนฺตีติ. สียา ปเนตํ
"ชาตืออาทีนํ ชาตืออาทีนํ ลกขณานิ วิชฺชนฺตี"ติ?
ตन्न, กสฺมา ? ตถา สติ อนนฺวฏฺจนาปตฺติโต.

คำว่า ส่วนลักขณรูปเป็นนกุโตจิชาตุนติ
ความว่า ไม่เกิดแต่ปัจจัย แม้อะไร ๆ ทั้ง
ไม่เกิดเองด้วย เพราะรูปที่เว้นจากปัจจัย
ทั้งหลายและเกิดเองอย่างเดี่ยวไม่มีทั้งหมด
โดยประการทั้งปวง. ถ้ามว่า ก็คำว่า
ลักขณรูปไม่เกิดนี้จะฟังรู้ได้อย่างไร ? ตอบ
ว่า ฟังรู้ได้เพราะไม่มีลักษณะ. จริงอยู่
ธรรมทั้งหลายมีรูปายตนะเป็นต้น ที่มีความ
เกิด ย่อมมีลักขณรูปทั้งหลายมีชาตุนติเป็นต้น,
ชาตุนติเป็นต้น จะหาว่ามีลักษณะอย่างนั้นก็

ดร.สิริลักษณ์ จันทรางศุ

อุทิศให้ พระยาสุนทรเทพกิจจารักษ์และคุณหญิงแมน

ยทิ หิ ชาตฺถิทฺธิ ชาตฺถิทฺถิมฺนฺตานิ สียํ,
 ตานิปิ ชาตฺถิทฺถิมฺนฺตานิ, ตานิปิ ชาตฺถิทฺถิ-
 มฺนฺตานิตี อนวฺภูจฺจานเมว อาปชฺชตี. ตสฺมา
 สฺมุจฺจ วุคฺคํ "ชาตฺถิทฺธิ น ชายนฺตี"ติ.
 เตนาท "น หิ อุปฺปาทสฺส อุปฺปาโท อตฺถิ,
อุปฺปนฺนสฺส จ ปริปากภทฺมตฺตํ อิตรฺทวฺยนฺ"ติ,
 ชรามรณฺนติ อตฺถโธ.

หาไม่. เพราะฉะนั้น ควรทราบคั้งนี้ว่า
 ชาตฺธิรูปเป็นต้นไม่เกิด. ส่วนคั้งนี้ว่า "ธรรม
 ทั้งหลาย มีชาตฺธิรูปเป็นต้นจะมีลักษณรูปมี
 ชาตฺธิรูปเป็นต้น" คั้งนี้ จะพึงอยู่หรือ ? คั้งนั้น
 หามีไม่, เพราะเหตุไร ? เพราะเมื่อเป็น
 เช่นนั้นก็ถึงความไม่แน่นอน. ก็ถ้าชาตฺธิรูป
 เป็นต้นจะพึงมีความเกิดเป็นต้นไซ้, แม้
 ความเกิดนั้นก็จะมีมีความเกิดเป็นต้น, แม้
 ความเกิดเป็นต้นนั้น ก็จะมีมีความเกิดเป็นต้น
 นั้น เพราะเหตุนั้น จึงถึงความไม่แน่นอน
 อย่างเดียว. เพราะฉะนั้น คั้งที่ว่า "ชาตฺธิ-
 รูปเป็นต้นไม่เกิด" คั้งนี้ ท่านกล่าวไว้
 ดีแล้ว. ด้วยเหตุนี้ ท่านอาจารย์จึงกล่าว
 ว่า "เพราะความเกิดแห่งความเกิด หา
มีไม่, และอีกสองนอกนี้ ก็เป็นแต่ความห่อ
ไปและแตกไปของรูปที่เกิดขึ้นแล้ว", หมาย
 ความว่า มีแต่ความแก่และความตาย.

ตตฺถ "อุปฺปาโท นตฺถิ"ติ เอเตน
อุปฺปาทสฺส ชรามรณภาวมาท. อตฺถิ
อุปฺปาเท กุโต ชรามรณฺนติ มตฺตคฺคทฺถเณ

ในบทเหล่านั้น ด้วยบทว่า "หามี
ความเกิดไม่" นี้ ท่านอาจารย์กล่าวความ
 ไม่มีชราและมรณะของความเกิดขึ้น. เมื่อ

คุณล่ายอง หารินสุต

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ชรามรณสัส อุปปาทากามปิ. ยทิ เอวิ
 ชาตียา กุโตจิ ชาตดาวงนั กถนุติ อาท
 "ยมปิ"ติ อาท.

ไม่มีความเกิด ชราและมรณะจะมีแต่ที่ไท
 เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวแม้ความไม่มีแห่ง
 ความเกิดของชราและมรณะด้วยมัตตะคัพพ.
 ท่านอาจารย์กล่าวคำว่า "ยมปิ" เป็นต้น
 เพื่อจะเลียงเสียซึ่งคำถามว่า ถ้าอย่างนั้น
 การกล่าวว่า ชาติริรูปเป็นกุโตจิชาติริรูปได้
 อย่างไร ?

ตตถ กิจจานุภาวุกขณ^๑ ทิฏฐตตตติ เย เต
 จิตตาทโย รูปายตนาทินั รูปานั ชนกปจฺจยา,
 เตสั ตพฺปาทนั ปตฺติอนุปรตพฺยาปารานั โย
 โส ปจฺจยภาวูปลกฺขณัโย กิจจานุภาวุกฺขณ^๒,
 ตทา ชายมานานั รูปายตนาทินั ธมฺมานั
 วิการภาเวน อุปลพฺภมานตั สนฺธาย เวเนยฺย-
 ปุคฺคฺลวเสน ชาตียา กุโตจิ ปจฺจยโต ชาตตตติ
 ปาพิยั อนุณฺณวาทั ยถา ตั จิตฺตสมฺภูจฺจนาตาทิ-
 วิณฺณตฺตติอาทินั. อยฺเยหฺตตถ สงฺเขปฺตโต : เยทิ
 ปจฺจยธฺมเมทิ รูปาทโย อุปฺปชฺเชยฺยฺม; เตสั

ในบรรดาบทเหล่านั้น บทว่า เพราะปรากฏ
ในขณะอานุภาพแห่งจิต มีความว่า ความที่
 ชาติริรูปเป็นธรรม ที่เกิดแต่ปัจจัยอะไร ๆ
 พระผู้มีพระภาค ทรงยอมไว้ในพระบาลี
 เหมือนกับความที่รูปทั้งหลาย มีวิญญาณุติรูป
 เป็นต้น เป็นธรรมที่มีจิตเป็นสมฺภูจฺจนาเป็นต้น
 ด้วยอำนาจเวไนยบุคคล ทรงหมายถึงความ
 ที่ธรรมทั้งหลายมีจิตเป็นต้น เป็นชนกปัจจัย
 ของรูปทั้งหลาย มีรูปายตนะเป็นต้น ซึ่งมี
 ความขวนขวายของธรรมนั้น ตามไปเบื้อง-

^๑ ก. กิจจานุภาวุกฺขณ.

^๒ ม. กิจจานุภาวุกฺขณ. เอวมฺปิ.

คุณล่ายอง ทะรินสุต

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ปัจจุภาวูปกมณกุชเณ อุลลพภูมามา รูบาทโย
 ตโต บุเร, ปจฺฉา จ อนุปฺปลพภูมามา ตโต
 อูปฺชชุตฺตี วิณฺณายนฺติ, เอว ชาตีปี
 เวทิตพฺพา. ยทิ เอว นีปฺปริยายโต ชาตียา
 กุโตจิ ชาตตา สิทฺธา, อถ กสฺมา เวเนยฺย-
 ปุคฺคฺลวเสนาติ วุตฺตนฺติ ? นยิทเมว
 ชายมานธมฺมวีการภาเวน อุลลพภูมานตฺตา.
 ยทิ หิ ธมฺโม วีย อุลลพฺภยฺย ชาตี,
 นีปฺปริยาโยเยว ตสฺสาป^๑ กุโตจิ ชาตภาโว,
 น เอวมฺปลพฺภติ, อถโข วีการภาเวน. ตสฺมา
 วุตฺตํ "เวเนยฺยปุคฺคฺลวเสนา"ติ.

หลัง เพราะยังรูปเหล่านั้นให้เกิดขึ้น เป็น
 ธรรมที่จะได้อยู่ ด้วยภาวะเปลี่ยนแปลงของ
 ธรรมทั้งหลายมีรูปายตนะเป็นต้น ซึ่งเกิดขึ้น
 อยู่ในขณะอานุภาพแห่งกิจ ที่จะพึงเข้าไป
 กำหนดความเป็นปัจจันนั้น. ในอธิการนี้
 มีความย่อดังต่อไปนี้ : ธรรมทั้งหลายมีรูป
 เป็นต้น ที่จะพึงเกิดขึ้นด้วยปัจจัยธรรมเหล่า
 ใด รูปเป็นต้นที่ได้อยู่ในขณะเข้าถึงความ
 เป็นปัจจยของปัจจัยธรรมเหล่านั้น ย่อมรู้ได้
 ว่าเกิดขึ้นก่อนนั้น และที่ไม่ได้อยู่ในภายหลัง
 ก็ย่อมรู้ได้ว่าเกิดขึ้น ต่อจากนั้น, แม้ชาติรูป
 ก็พึงรู้อย่างนี้. ถามว่า ถ้าอย่างนั้นความที่
 ชาติรูปเป็นธรรมที่เกิดแต่ปัจจัยอะไร ๆ ก็
 สำเร็จแล้วโดยนิตินิยาย, เมื่อเป็นอย่างนั้น
 เพราะเหตุไรท่านจึงกล่าวว่า ด้วยอำนาจ
 ของเวไนยบุคคลเล่า ? ตอบว่า ข้อนี้ไม่ควร
 เห็นอย่างนั้น เพราะเป็นรูปที่ได้อยู่ด้วย
 ภาวะที่เป็นความเปลี่ยนแปลงของธรรม ที่

^๑ จ. นีปฺปริยาโยว ตสฺสา.

กำลังเกิด. ถ้าชาติรูปจะพึงได้เหมือนอย่าง
ธรรม (ที่กำลังเกิด), ความที่ชาติรูปเป็น
ธรรมที่เกิดแต่ปัจจัยอะไร ๆ ก็เป็นนิปริยาย
นั่นเอง, แต่หาได้เช่นนั้นไม่ โดยที่แท้ได้
อยู่ด้วยภาวะเป็นความเปลี่ยนแปลง. เพราะ
ฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า "ด้วยอำนาจแห่ง
เวไนยบุคคล".

ตทา กิร โสตุณฺเ อเว จิตฺตํ อุปฺปนฺนํ
"อัยฺ ชาคิ สพฺเพสํ ธมฺมานํ ปภโว สยณฺจ
น กุโตจิ ชายติ ยถา ตํ ปกฺติวาทีนํ ปกฺติ"ติ,
เตน^๑ เนสํ มิจฺฉาคาหํ วิธเมฺนโต สตุธา
"อุปฺจโย สนฺตติ"ติ ทฺวิธา ภินฺทิตฺวา กุโตจิ
ปฺจฺจยโต ชาคณฺจ กตฺวา เทเสสึ, น ปน
ชรามรณํ ปฺจฺจยธฺมฺมานํ กิจฺจํภาวภูทฺตํ
อหฺสฺสนโต. ยทิ อเว กถํ "ชรามรณํ
ปฏฺิจฺจสมุปฺปนฺนํ"ติ^๒ ปริยาเยน สุตฺเต^๓

ได้ยินว่าในเวลานั้นนักศึกษาทั้งหลาย
เกิดความเข้าใจอย่างนี้ว่า "ชาติรูปนี้เป็น
ตัวเกิดก่อนของสรรพสิ่งทั้งหลายและตัวเอง
ก็มีได้เกิดแต่ปัจจัยอะไร ๆ เหมือนกับ
ประภคตของพวกลัทธิประภคตฉะนั้น", ด้วย
เหตุนี้ พระศาสดาเมื่อจะทรงกำจัดการถือ
ผิดของนักศึกษาเหล่านั้น จึงทรงแสดง
ชาติรูปแบ่งเป็น ๒ ประเภท คือ "อุปฺจยะ ๑
สันตติ ๑" และกระทำให้เป็นธรรมที่เกิดแต่

^๑ ม. ตํ เนสํ.

^๒ ส. น. ๑๖/๓๑.

^๓ ม. สุตฺเตสุ.

คุณล่ายอง หารินสุต

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

วุตฺตํ ? ยสฺมา ปฏิจฺจสมุปนฺนํ ฐมฺมานํ
 ปริปากภฺกตาย เตสุ สนฺเตสุ โทติ,^๑ น
 อสนฺเตสุ. น ทิ อชาติ ปริปจฺจติ, ภิชฺชติ
 วา, ตสฺมา ตํ ชาติปจฺจยตํ สนฺธาย
 "ชรามรณํ ปฏิจฺจสมุปนฺนํ"^๒ ปริยาเยน
 สุตฺเต^๓ วุตฺตํ. โย ปเนตฺถ กามภวาทิสฺสุ
 กมฺมาทีนํ ปจฺจเยน โยนิวิภาคโต ปฏิสนฺธิยํ,
 ปวตฺตียณฺจ รูปฐมฺมานํ ปวตฺตติเกโท วตฺตพฺโพ,
 โส ปรโต ปฏิจฺจสมุปาทกถายํ อวิภวิสฺสตีติ
 น วุตฺตโตติ ทฎฺจพฺโพ.

ปัจจัยอะไร ๆ ด้วย, ส่วนชราและมรณะมิได้
 ทรงแสดงไว้ เพราะปัจจัยธรรมทั้งหลายไม่
 ปรากฏในขณะอานุกาภาพแห่งกิจ. ถ้าเป็น
 อย่างนั้น พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ในพระสูตร
 โดยปริยายว่า "ชราและมรณะอาศัยกัน
 เกิดขึ้นได้" ดังนี้ อย่างไร ? ตรัสไว้ใน
 พระสูตรโดยปริยายว่า "ชราและมรณะ
 อาศัยกันและกันเกิดขึ้นได้" ดังนี้ ทรง
 หมายถึงความที่ชราและมรณะเป็นธรรมชาติ
 ที่มีชาติเป็นปัจจัยนั้น เพราะเมื่อธรรมอัน
 เป็นปัจจัยเหล่านั้นมีอยู่ ชราและมรณะจึงมี
 เหตุว่า ธรรมที่อาศัยกันและกันเกิดขึ้นทั้ง
 หลาย เป็นสภาวะที่ห่อหุ้มและแตกทำลาย
 ไป, เมื่อธรรมอันเป็นปัจจัยเหล่านั้น ไม่มี
 ชราและมรณะก็หาไม่มี. ด้วยว่าธรรมชาติที่
 ไม่เกิด จะห่อหุ้มหรือแตกทำลายไปก็หาไม่.
 ก็ประเภทความเป็นไปแห่งรูปธรรมทั้งหลาย

^๑ ฉ. โทหนติ.

^๒ ส. นิ. ๑๖/๓๑.

^๓ ม. สุตฺเตสุ.

ในปฏิสนธิกาลและในปฏิวัติกาล โดยการ
จำแนกกำเนิด ด้วยปัจจัยมีกรรมเป็นต้นใน
ภพทั้งหลายมีกามภพเป็นต้น ที่ควรจะกล่าว
ในอธิการนั้นนี้ พึงเห็นว่าท่านอาจารย์มิได้
กล่าวไว้ เพราะจักมีแจ้งในปฏิจสมุขบาท-
ถาข้างหน้า.

อติ รูปกฺขนฺธ วิตถารกถามุขวณฺณนา.

พรรณนากถามุขโดยพิสดารในรูปชั้น
ด้วยประการฉะนี้.

วิญญานกฺขนฺธกถาวณฺณนา

พรรณนากถาว่าด้วยวิญญานชั้น

๔๕๑. ยงฺกิญฺจิติ อนวเสสปริยาทาน-
ทีปเกน ปททวเณ เวทยิตสฺส พุทฺเฑทํ
ทสฺเสนโต วุจฺจมานํ ราสฏฺฐํ อุลลิจฺเจติ.
เวทยิตํ อารมฺมณฺรสาณฺภวนํ ลกฺขณํ เอตสฺสชาติ
เวทยิตลกฺขณํ. สพฺพนตํ ธรรมชาตุนติ

๔๕๑. ด้วยบททั้ง ๒ ที่แสดงถึงการ
กำหนดถือเอา โดยหาส่วนเหลือมิได้ว่า
ยงฺกิญฺจิติ ท่านอาจารย์เมื่อแสดงว่าการเสวย
อารมณ์มีมากประเภท ย่อมยกเอาความ
หมายว่ากองที่กำลังจะกล่าวถึงขึ้น. การ

๑ ก. รูปกฺขนฺธนิตฺเทสวณฺณนา.

อธิปาโย, ปุพเพ วา รูปกฺขนฺธกถายํ วุตฺตํ
 อธิการโต อาเนตฺวา สมฺปนฺนิตฺตพฺพํ. เอกโต
กตฺวา อตีตาภิเภทินฺนํ สฺปนฺนํ พุทฺธิยา
 เอกโต กตฺวา. เอวณฺทึ ราสฺสุจฺจ สฺมภโว.

เสวยอารมณ์ คือการเสวยรสแห่งอารมณ์
 เป็นลักษณะของธรรมชาตินี้ เหตุนี้ธรรม-
 ชาตินี้ชื่อว่า เวทิตลกฺขณํ แปลว่า มีการ
 เสวยอารมณ์เป็นลักษณะ. อธิบายว่า
สฺปนฺนํ โยค ฌมฺมชาตํ แปลว่า ธรรมชาติ
 นั้นทั้งหมด, อีกอย่างหนึ่ง ฟังนำเอาคำที่
 ได้กล่าวไว้ ในถาว่าด้วยรูปขันธในตอนต้น
 มาเชื่อมเข้าโดยอธิการ? สอนบทว่า เอกโต
กตฺวา ความว่า กระทำธรรมชาตินั้นทั้งหมด
 ซึ่งต่างโดยประเภทมีการเสวยอารมณ์ที่เป็น
 อดีตเป็นต้นเข้าด้วยกัน ด้วยความรู้. ความ
 หมายถึงว่ามีได้ดั่งนี้แล.

๑ อธิการ คือคำที่เป็นหลักหรือสูตรที่เป็น
 หลักมีอยู่ ๓ คือ :
 - สิทฺตติ เป็นสูตรหรือคำที่คลุมทั้งหมด
 นิยมเรียกว่า สิทฺตติยาธิการสูตร ๑
 - มัชฌกคฺติ สูตรหรือคำที่เป็นหลักใหญ่ ๆ
 ข้ามไปเป็นตอน ๆ เช่นกบกระโดด ๑
 - ยถานุปฺพิกา สูตรหรือคำที่เป็นหลัก
 ตามลำดับ ๑ (รูปสิทธิปกรณ์ในวุดติ
 ของสูตรว่าชินวจนฺยุตฺตัญจะ หน้า ๓๗).

นี้ลาทีเภทสุส อารมมณสุส สลฺขานนํ, "นีลํ
 ปิตํ ทีฆํ รสุสนฺ"ติ^๑ จ อาทีนา สลฺขณฺอุปาท-
 วเสน ชานนํ กณฺโณ ลกฺขณํ เอตสฺสาคี
สลฺขานนลกฺขณํ. อภิสงฺขรณํ आयุหนํ
 พยาปารายตฺติ, อภิสนฺทหนํ วา, อุภยถาปี
 เจตนาปธานตาย สงฺขารกฺขนฺธสุส เอวํ วุตฺตํ
 "อภิสงฺขรณลกฺขณน"ติ. ตถา ที สฺตฺตฺตฺนต-
ภาชนีเย สงฺขารกฺขนฺธํ วิภชนฺเตน ภควตา
 "จกฺขุสมฺผลสุสชา เจตนา"^๒ติอาทีนา เจตนา
 วิภตฺตา.

การจำอารมณ์อันต่างด้วยสีเขี้ยวเป็นต้นและ
 การรู้คือการถือเอาด้วยอำนาจเกิดความจำ
 ได้โดยนัยว่า "สีเขี้ยว สีเหลือง ยาว สั้น"
 เป็นต้น เป็นลักษณะของธรรมชาตินี้ เหตุฉะนั้น
 ธรรมชาตินี้ ชื่อ สลฺขานนลกฺขณํ แปลว่ามี
 การจำได้เป็นลักษณะ. การปรุงแต่งคือการ
 ประมวลไว้ ได้แก่ ถึงการชวนชวาย, อีก
 อย่างหนึ่งได้แก่พร้อมกันเข้า, ท่านกล่าวไว้
 อย่างนี้ว่า "อภิสงฺขรณลกฺขณํ" แปลว่ามีการ
 ปรุงแต่งเป็นลักษณะ เพราะความที่สังขาร-
 ันธ์เป็นเจตนา เป็นประธาน แม้โดย
 ประการทั้ง ๒. จริงอย่างนั้น พระผู้มีพระ-
 ภาคผู้ทรงจำแนกสังขารันธ์ ในสฺตฺตฺนต-
ภาชนีเย ได้ทรงจำแนกเจตนาอย่างเดียว
 โดยนัยว่า "เจตนาเกิดแต่จักขุสัมผัส"
 เป็นต้น.

^๑ อภิ. ส. ๓๔/๒๐๕.

^๒ อภิ. วิ. ๓๔/๑๑.

คุณศรีณย์ ทะรินสุต

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

มินิตพพตถุ นานาพิยา มินมาโน ปุริโส วย วิญญาณย่อมรับอารมณ์ได้ด้วยอาการซึ่งพิเศษ
 เยน สณฺขานนการวิสิฏฺเฐน^๑ อากาเรน วิสัย กกว่า อาการคือการจำได้อันใด เหมือนบุรุษ
 กณฺหาติ, ตํ อารมฺมณฺูปลทฺธิสฺสงฺชาตํ วิชานนํ ใช้ทะนนวนตวงวัตถุที่พึงตวงฉะนั้น, การรู้แจ้ง
 ลกฺขณํ เอตสฺสชาติ วิชานนลกฺขณํ. อิตเร กล่าวคือการได้อารมณ์อันนั้นเป็นลักษณะของ
 เวทนากฺขนฺธาทย โสวียนฺเฉยฺยา โทหนฺตฺติ ธรรมชาตินี้ เหตุนี้ธรรมชาตินี้ ชื่อว่า
 วิญญาณเณน เอกุปฺปาทาทิภาวโต, สฺमानชาติ- วิชานนลกฺขณํ แปลว่ามีการรู้แจ้งเป็นลักษณะ
 อาทิวภาคโต จ. อิตเร โยค เวทนากฺขนฺธาทย แปลว่า

เวทนาชั้นธเป็นต้น นอกนั้นก็ย่อมจะพึงเข้าใจ
 ได้ง่าย เพราะความเป็นสภาวะธรรมที่มีการ
 เกิดร่วมกันเป็นต้น และเพราะจำแนก
 เบ็ดเตล็ดมีชาติเสมอกันเป็นต้น กับวิญญาณ
 ด้วยประการฉะนี้.

อตุตฺตนา "วิชานนลกฺขณนฺ"ติ วุตฺตมตฺถุ
 สุตฺเตน สมตฺถตฺถุ "ยงฺกิลฺลิจิ"ติอาทิ วุตฺตํ.
 ยถาปจฺจยํ ปวตฺตติตมตฺตเมเวตฺ, ยทิทํ
 สภาวธมฺโมติ ทสฺเสตฺ "วิชานนลกฺขณนฺ"ติ
 ภาวสาธนฺวเสน วุตฺตํ. ธมฺมสภาวา วินมฺตฺโต

ท่านอาจารย์กล่าวคำว่า "ยงฺกิลฺลิจิ"
 เป็นต้น เพื่อจะยังเนื้อความที่ตนได้กล่าวไว้
 แล้วว่า "วิชานนลกฺขณนฺ" ให้สำเร็จโดยสูตร.
 ท่านอาจารย์กล่าว ด้วยอำนาจภาวสาธนะ
 ว่า "วิชานนลกฺขณนฺ" เพื่อจะแสดงว่า

^๑ ก. สณฺขานนปชานนการวิสิฏฺเฐน.

โกจิ กตฺตา นาม นตฺถิติ ตสฺเสว กตฺตภาวํ
 ทสฺเสตฺถ "วิชานาติ"ติ วุตฺตํ. ยํ วิชานนฺนฺนุเจณ
 วิญฺญาณํ, ตเทว จินฺตนาทิกฺกุเจณ จิตฺตํ,
 มนฺนฺนุเจณ มโนติ ปริยายโตปิ นํ โโพเธติ.
 เอตฺตาวตา จ ขนฺธโต, เกทโต, ปริยายโต
 จ วิญฺญาณํ วิภาวิทํ โหติ.

ธรรมชาตินี้ใด คือสภาวะธรรม ธรรมชาตินี้
 เป็นเพียงความเป็นไปตามปัจจัย. ชื่อว่า
 กัตตอะไร ๆ ที่พ้นไปจากสภาวะแห่งธรรม
 ย่อมไม่มี เพราะฉะนั้น ท่านพระสารีบุตร
 จึงกล่าวว่า "วิชานาติ" เพื่อจะแสดงความ
 เป็นกัตตของธรรมชาตินั้นนั่นแหละ. ธรรม-
 ชาติใดชื่อว่าวิญฺญาณ คัวยอรรถว่า รู้แจ้ง
 ธรรมชาตินั้นนั่นแหละ ชื่อว่าจิต คัวยอรรถ
 ว่า คิค เป็นต้น, ชื่อว่ามนะ คัวยอรรถว่ารู้
 เพราะฉะนั้น ท่านอาจารย์ย่อมทำให้เข้าใจ
 วิญฺญาณนั้น แม้โดยคำอันเป็นปริยาย. ก็โดย
 คำอันมีประมาณเท่านั้น วิญฺญาณย่อมเป็นอัน
 ท่านให้แจ่มแจ้งโดยชั้นธ โดยประเภทและ
 โดยคำอันเป็นปริยาย.

ชายนฺติ เอตฺถ วิสทิสาปิ สทิสาการาติ
 ชาติ, สมานากาโร. สา ปนายํ ชาติ กามํ
 อเนกวิธา นานปฺปการา, ตํ อิทาธิปฺเปตเมว
 ปน ทสฺเสนฺโต "กุสลํ, อกุสลํ,
 อพฺยาภตฺตจา"ติ อาท. ตตฺถ กุสลนฺนุเจณ

ธรรมชาติชื่อว่าชาติ คัวยอรรถว่า
 เป็นที่เกิดแม่ของธรรมที่ต่างกัน ซึ่งมีอาการ
 เหมือนกัน, ได้แก่อาการที่เสมอกัน. ก็ชาติ
 นั้นนี้มีมากอย่างต่างประการกันก็จริงอยู่. ถึง
 กระนั้นท่านอาจารย์ เมื่อจะแสดงถึงชาตินั้น

คุณอุดมศรี ปลัดรักษา

อุทิศให้แด่ บุพการีและผู้มีพระคุณ

กุสล. โภย กุสลกุโจ นาม ? อาโรคฺยกุโจ
 อนุชชกุโจ สุขวิปากกุโจ. อาโรคฺยกุเจนาปี
 หิ กุสลํ วุจฺจติ "กจฺจि นุ โภโต กุสลนุ"^๑ติ-
 อาทีสุ.^๑ อนุชชกุเจนาปี "กตโม ปน ภนฺเต
 กุสโล กายสมาจาโร ? โย โช มหาราช
 อนุชชโย กายสมาจาโร"^๒ติอาทีสุ.^๒ สุข-
 วิปากกุเจนาปี "กุสลานํ ภิกฺขเว ฐมฺมานํ
 สมาทานเหตุ"^๓ติอาทีสุ.^๓ กุสลจิตฺตณฺหิ รากาทีนํ
 เจตสิกโรคานํ อวชฺชสภาวานํ ปฏฺฐิกุชภาวโต,
 สุขวิปากวิปจฺจนโต จ อโรคํ, อนุชชํ,
 สุขวิปากญฺจาติ.

ที่ประสงค์เอาในที่นี้เท่านั้น จึงกล่าวว่า
 "กุสล อกุสล และอัพยาภต". ในบรรดา
 ชาติทั้ง ๓ อย่างนั้น ชาติชื่อว่ากุสล โดย
 ความหมายคือกุสละ. ที่ชื่อว่าความหมาย
 คือกุสละนี้ ได้แก่อะไร ? ได้แก่ความหมาย
 ว่า อาโรคฺย แปลว่า ไม่มีโรคคือมีความ
 สบาย ๑ ความหมายว่า อนุชช แปลว่า
 ไม่มีโทษ ๑ ความหมายว่า สุขวิปากะ
 แปลว่า มีสุขเป็นผล ๑. จริงอยู่ ท่านเรียก
 กุสละ โดยความหมายว่า อาโรคฺย ความ
 ไม่มีโรค หรือสบายก็มี เช่นในคำว่า "กจฺจิ
 นุ โภโต กุสลํ" แปลว่า ท่านสบายคืออยู่หรือ
 เป็นต้น. ท่านเรียก กุสละ โดยความหมาย
 ว่า อนุชช แปลว่าไม่มีโทษก็มี เช่นใน
 คำว่า "กตโม ปน ภนฺเต กุสโล กาย-
 สมาจาโร ? โย โช มหาราช อนุชชโย
 กายสมาจาโร" เป็นต้น ซึ่งแปลความว่า

^๑ ขุ. ขา. ๒๗/๔๓๓, ขุ. ขา. ๒๘/๖๑.
^๒ ม. ม. ๑๓/๕๐๒.
^๓ ที. ปา. ๑๑/๖๒.

ข้าแต่พระองค์เจ้าผู้เจริญ ก็กายสมาจารที่
เป็นกุศล คือไม่มีโทษเป็นไฉน ? คุณ
มหาบพิตร ได้แก่ กายสมาจารที่ไม่มีโทษ
อันใดแล. ท่านเรียกกุศลละ โดยความหมาย
ว่าสุขวิปากะ แปลว่ามีสุขเป็นผลก็มี เช่นใน
คำว่า "กุศลानัน ภิกขเว ฐมนานัน สมทาน-
เหตุ" แปลว่า คุณภิกษุทั้งหลาย เพราะ
เหตุแห่งการสมทานธรรม ที่เป็นกุศล
ทั้งหลาย คือธรรมที่มีผลเป็นความสุขดังนี้
เป็นต้น. จริงอยู่ กุศลจิต ก็ชื่อว่า อโรค
ไม่มีโรค เพราะความเป็นปฏิปักษ์ต่อโรค
ทางจิตทั้งหลาย มีโรคเป็นต้น, ชื่อว่า
อนวชฺช ไม่มีโทษ เพราะความเป็นปฏิปักษ์
ต่อสภาวะที่มีโทษทั้งหลาย, และชื่อว่า
สุขวิปากะ มีสุขเป็นผล เพราะผลแต่ผล
ที่เป็นสุขฉะนี้แล.

สหตฺตโต ปน กุจฺฉิตฺเต ปาปธฺมเม ก็ว่าโดยความหมายของศัพท์ จิต
สลยติ จลยติ กมฺเปติ วิทฺธเสตีติ กุสลํ. ชื่อว่า กุศลละ โดยความหมายว่า ยังธรรม
กุจฺฉิตฺเตน วา อากาเรน สยฺนตีติ กุสา, อันบัณฑิตเกลียด ได้แก่ บาปธรรมทั้งหลาย
ปาปธฺมมา, เต กุเส ลุนาติ ฉินฺหตีติ กุสลํ. ให้หวั่น คือให้ไหว ให้สะเทือน ให้ทำลาย

คุณอุดมศรี ปลัดรักษา
อุทิศให้แด่ บุพการีและผู้มีพระคุณ

กัจฉิตานัม วา สานโต ตนุกรณโต ฌาณัม กุสฺ
 นาม, เตน ลาคัพพํ คเหตุพพํ ปวตฺเตตพพนฺติ
 กุสฺลํ. ยถา วา กุโส อุกฺขภาคคตฺ
 หตฺถปฺปเทสํ ลุนาติ, เอวมิตํ อฺปฺปนฺนาณฺป-
 ปนฺนวเสน อุกฺขภาคคตฺ สงฺกิลेषปฺกฺขํ ลุนาติ
 ฉินฺหติ, ตสฺมา กุโส วยิ ลุนาตีติ กุสฺลํ.
 กัจฉิตานัม วา สาวชฺชธฺมมานํ สลนโต
 สํวรณโต กุสฺลํ. กุสลธฺมวเสน ทิ อกุสฺลา
 ปวตฺตินิกฺวารณน, อปฺปวตฺตีกาวาปาทเนน^๑ จ
 มนฺจณฺญเจสุ ทฺวาเรสุ อปฺปวตฺตียา สํวตา
 ปิหิตา โทหนฺติ. กัจฉิตเ วา ปาปธฺมเม สลยติ
 กมฺเบติ อปเนตีติ กุสฺลํ. กัจฉิตานัม วา
 ปาณาติปาตาหิณํ ปาปธฺมมานํ สานโต นิสานโต
 เตชนโต กุสา, โทสโลภาทโย. โทสาหิณณฺหิ
 วเสน เจตนาย ติกฺขภาวปตฺตียา^๒
 ปาณาติปาตาหิณํ มหาสาวชฺชตา, เต กุเส
 ลุนาติ ฉินฺหตีติ กุสฺลํ. กัจฉิตานัม วา สานโต
 อนฺตกรณโต วินาสนโต กุसानิ, ปุณฺณกิริยา-

ไป. อีกอย่างหนึ่ง บาบธรรมทั้งหลายชื่อ
 กุสะ โดยความหมายว่า นอนอยู่โดยอาการ
 อันบัดดีดเกลียด, จิตชื่อว่า กุสละ โดย
 ความหมายว่า ตัด คือมันซึ่งกุสะเหล่านั้น.
 อีกนัยหนึ่ง ฌาณชื่อว่ากุสะ เพราะยังธรรม
 อันบัดดีดเกลียดทั้งหลายให้สิ้นไป คือกระทำ
 ให้เบาบาง จิตชื่อว่า กุสละ โดยความ
 หมายว่า อันฌาณชื่อว่ากุสะนั้น ฟังถือเอา
 คือฟังยึดไว้ ฟังให้เป็นไป. อีกนัยหนึ่ง ฌา
 ณาชื่อว่ากุสะ คือฌาณาคาย่อมมาดส่วนแห่งมือ
 ที่อยู่ในค้ำนทั้ง ๒ ฉันใด, จิตนี้ก็ย่อมมาด
 คือย่อมตัดฝักฝายแห่งสังกิลেষทั้ง ๒ ส่วน
 คือที่เกิดขึ้นแล้ว และยังไม่เกิดขึ้นก็เหมือน
 ฉันนั้น, เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่ากุสละ โดย
 ความหมายว่า ตัดได้ คัจฉิตา กุสะ (ทญฺฐาคา).
 อีกนัยหนึ่ง ชื่อว่ากุสละ เพราะปิดกั้นไว้คือ
 ระวังซึ่งธรรมอันบัดดีดเกลียดทั้งหลายได้แก่
 ธรรมที่มีโทษทั้งหลาย จริงอยู่ อกุศลทั้ง-

^๑ ม. อปฺปวตฺตีกาวาปาท เนน จ.

^๒ ฉ. ติกฺขภาวปตฺตียา.

วเสน^๑ ปวตฺตานิ สทฺธาทีนึ อินฺทฺรียานึ, เตหิ
 ลาคพฺพิ ปวตฺเตตพฺพนฺติ กุสลํ. "กุ"อิติ วา ภูมि
 วุจฺจติ, อธิฏฺฏานภาเวน ตํสทิสฺสสุ อตฺตโน
 นิสฺสยภูตฺสสุ รูปารูปบฺพนฺธฺสสุ สมฺปตฺติ,
 อายตฺตญฺ อนุทฺทเนน วินาสนฺโต กุํ สियนฺตฺติ
 กุสา, รากาทย, เต วิย อตฺตโน นิสฺสยฺสสุ
 ลวณฺโต ฉินฺทนฺโต กุสลํ. ปโยคสมฺปาทิตา หิ
 กุสลธฺมมา อจฺจนฺตเมว รูปารูปธฺมเม
 อปฺปวตฺตติกรณฺน สฺมจฺฉินฺทนฺตฺติ.

หลาย ย่อมเป็นอันบุคคลระวางได้แล้ว ปิดได้
 แล้วเพื่อไม่ให้เป็นไปในทวารทั้งหลาย อันมี
 ใจเป็นที่ทก ด้วยการทำห้ามความเป็นไปและ
 ด้วยการให้ถึงภาวะที่เป็นไปไม่ได้ ด้วย
 อำนาจแห่งกุศลธรรม. อีกนัยหนึ่ง จิตชื่อว่า
 กุสละ โดยความหมายว่ากำจัด คือ ขจัด
 ได้แก่ นำปราศไปเสียซึ่งธรรม อันบัณฑิต
 เกลียก คือบาปธรรมทั้งหลาย. อีกนัยหนึ่ง
 กิเลส มีโทษะ และโลภะเป็นต้น ชื่อว่ากุสะ
 เพราะยังธรรมอันบัณฑิตเกลียก คือบาป-
 ธรรม มีปาณาติบาตเป็นต้นให้คมคือให้แหลม
 ให้แข็งยิ่งขึ้น. จริงอยู่ ความที่ปาณาติบาต
 เป็นต้น มีโทษมาก ก็เพราะเจตนาถึงภาวะ
 ที่เข้มแข็งด้วยอำนาจของกิเลส มีโทษะ
 เป็นต้น, จิตชื่อว่า กุสละ โดยความหมาย
 ว่า ตัด คือบั่นซึ่งกิเลสชื่อว่ากุสะเหล่านั้น.
 อีกนัยหนึ่ง อินทรีย์ทั้งหลายมีศรัทธาเป็นต้น
 ที่เป็นไปด้วยอำนาจการกระทำบุญ ชื่อว่า

^๑ ฉ. ปุณฺณกิริยวเสน.

กุสะ เพราะยังธรรมอันบังเกิดเกลี่ยกั้ง-
 หลายให้จบลง คือกระทำให้สิ้นสุดให้พินาศ
 ไป, จิตชื่อว่ากุสละ โดยความหมายว่า
 อันอินทรีย์ชื่อว่ากุสละ เหล่านั้น พึงถือเอาคือ
 พึงให้เป็นไป. อีกนัยหนึ่ง ภาคพื้นท่าน
 เรียกว่า "กุ", กิเลสมีรากะเป็นต้นชื่อว่า
 กุสะ โดยความหมายว่า ทำภาคพื้นอันชื่อว่า
 กุ ให้เสียไป เพราะทำให้พินาศไปด้วยการ
 ตามเผาผลาญทั้งในปัจจุบันและอนาคต ซึ่ง
 สภาวะที่เนื่องด้วยรูปและนามอันเป็นที่อาศัย
 ของตน ซึ่งเหมือนกันกับภาคพื้น อันชื่อว่ากุ
 นั้น โดยภาวะเป็นที่ตั้งอาศัย, จิตอันชื่อว่า
กุสละ เพราะตัดคือบังเสียซึ่งสภาวะที่
 เนื่องด้วยรูปและนาม อันเป็นที่อาศัยของตน
 เหมือนดังกิเลสมีรากะเป็นต้น อันชื่อว่ากุสะ
 เหล่านั้น. จริงอยู่ กุศลธรรมทั้งหลายที่ให้
 ถึงพร้อมแล้วด้วยปโยคสมบัติ ย่อมตัดได้
 เต็มขาดซึ่งรูปธรรมและอรุณธรรม ด้วยการ
 กระทำไม่ให้เป็นไปอย่างแท้จริงที่เคี่ยวคั่งนี้
 แล.

คุณประดับ บุญญานิตย์
 อุทิศให้แก่ พันเอกสนอง บุญญานิตย์

น กุสลนุติ อกุสล, กุสลปฏิปกุชนุติ
 อกุโต. น กุสลนุติ หิ กุสลปฏิกเชเปน
 อกุสลปทสฺส อวยวภเทน อกุเต วุจฺจมาเน
 ยถา ยํ ฐมฺมชาตํ น อโรคฺย^๑ น อนวชฺชํ,
 น สุขวิปากํ, น จ โกสลลสมฺภูตํ, ตํ อกุสลนุติ
 อยมตฺโต ทสฺสีโต โทติ, เอวํ ยํ น กุจฺจิตานํ
 สลนสฺภาวํ, น กุसानํ ลวนสฺภาวํ, น กุเสน
 กุเสหิ วา ปวตฺเตตพฺพํ, น จ กุโส วิย ลวนกํ,
 ตํ อกุสลํ นามาติ อยมปิ อกุโต ทสฺสีโต
 โทติ. เอตถ จ ยสฺมา กุสลํ อกุสลสฺส
 อฺชฺวิปจฺจนิกฺภูตํ, ยโต เจตสิกโรคฺปฏฺิปกุชาธิ-
 ภาวโต อโรคาธิปริยาเยนปิ โโพธิตํ, ตสฺมา
 อกุสลมฺปน กุสลสฺส อฺชฺวิปจฺจนิกฺภูตฺนุติ วุตฺตํ
 "กุสลปฏิปกุชนุติ อกุโต"ติ. ตมฺปน ยถากุภมํ
 ปหายกบฺปหาคพฺพาเวเนวาทิ ทฏฺฐพฺพ.

จิตชื่อว่าอกุสละ ด้วยอรรถว่าไม่ใช่
 กุศล, อธิบายว่า เป็นปฏิปกษต์อกุศล.
 จริงอยู่ เมื่อกล่าวเนื่อความแห่งอกุศลบท
 โดยจำแนกความย่อยด้วยการปฏิเสธอกุศลว่า
 ไม่ใช่กุศล ก็ย่อมเป็นอันท่านแสดงความแม้
 ชื่อนี้ว่า ธรรมชาติใด มิใช่มีการยังธรรม
 อันบัณฑิตเกลียดให้วันไหว เป็นสภาพมิใช่
 มีการตัดบาปธรรมอันชื่อว่ากุสละ เป็นสภาพ
 มิใช่อันญาณ ชื่อว่ากุสละ หรือธรรมทั้งหลาย
 ชื่อว่ากุสละ ฟังให้เป็นไปและมิใช่ตัดเสีย ดุจ
 กุสละ ธรรมชาตินั้นชื่อว่าอกุสละเหมือนอย่าง
 เป็นอันท่านแสดงความชื่อนี้ว่า ธรรมชาติใด
 มิใช่เป็นธรรมชาติที่ไม่มีโรค, มิใช่เป็น
 ธรรมชาติที่ไม่มีโทษ, มิใช่ธรรมชาติที่มีสุข
 เป็นผล, และมิใช่ธรรมชาติอันเกิดแต่ความ
 เป็นผู้ฉลาด, ธรรมชาตินั้นชื่อว่าอกุสละ.
 ก็ในอธิการนี้ เพราะเหตุที่กุศลเป็นข้าศึก
 ตรงต่ออกุศลซึ่งเป็นเหตุให้เข้าใจได้ แม้ด้วย

^๑ ฉ. อโรค.

คำอันเป็นปริยายว่า อโรคะ แปลว่า ไม่มีโรคเป็นต้น เพราะความเป็นปฏิปักษ์ต่อโรคอันเป็นไปทางจิตเป็นต้น, ฉะนั้นอกุศลแลจึงเป็นข้าศึกตรงต่อกุศล เพราะฉะนั้น ท่านอาจารย์จึงกล่าวว่า อธิบายว่า "เป็นปฏิปักษ์ต่อกุศล". แต่กุศลและอกุศลนั้นพึงเห็นว่า ท่านกล่าวไว้ด้วยภาวะที่เป็นธรรมตัวละ และเป็นธรรมที่จะพึงละนั้นเองตามลำดับ.

น พุยากตฺตํ อพฺยากตํ, กุสลากุสล-
ภาเวเนว อภิตตฺตํ อตฺตโต. ตตฺถ กุสลภาโว
อนวชฺชสฺสขวิปากฺกุโธ. อกุสลภาโว สวชฺช-
ทุกฺขวิปากฺกุโธ, ตทฺถภยภาเวเนว อวุตฺตตฺตํ วุตฺตํ
โหติ. เอเตเนว อโรคสโรคาทีภาเวเนว จ
อวุตฺตตฺตา สํวณฺณิตาตี^๑ ทฺถจ พฺพวา. เอตฺถ จ
กุสลํ อกุสฺสณฺตํ จ วตฺวา อพฺยากตฺตํ
วุตฺตตฺตา กุสลากุสลภาเวเนว อวุตฺตตฺตา

จิตชื่อว่า อัพยากตะ โดยความหมายว่าพยากรณ์ไม่ได้, อธิบายว่า ที่กล่าวไม่ได้โดยภาวะว่า เป็นกุศลและอกุศลนั่นเอง. ในภาวะทั้ง ๒ นั้น ภาวะที่เป็นกุศล มีความหมายว่า ไม่มีโทษและมีความสุขเป็นผล. ภาวะที่เป็นอกุศล มีความหมายว่า มีโทษและมีทุกข์เป็นผล, มีอธิบายว่า ที่กล่าวไม่ได้ด้วยภาวะทั้ง ๒ นั้น. กิริยาที่ว่า

^๑ ฉ. วณฺณิตาตี.

วิณฺณายติ, น ปการนฺตเรน. อวตฺตตา
 เจตฺถ น ตถา อวตฺตพฺพตามตฺเตน, อถโข
 ตทฺถยวินิมฺตฺตสภาวตาย เตสํ ธมฺมานนฺติ
 ทฏฺฐพฺพ. ตถา เหน้ อวิปากลกฺขณนฺติ
 วุจฺจติ.

กล่าวไม่ได้ก็พึงเห็นว่า ท่านพรรณนาไว้แล้ว
 ด้วยภาวะทั้ง ๒ นี้แหละ และด้วยภาวะที่
 ไม่มีโรคและมีโรคเป็นต้น. ก็ในอธิการนี้
 เพราะท่านอาจารย์กล่าวไว้ว่า กุศลและ
 อกุศล แล้วจึงกล่าวว่ายักกุต ย่อมทำให้
 เข้าใจถึงกิริยาที่ท่านมิได้กล่าวไว้ด้วยภาวะ
 เป็นกุศลและอกุศลนั่นเอง มิใช่ให้เข้าใจ
 โดยประการอื่น. ก็กิริยาที่ท่านมิได้กล่าวไว้
 ในที่นี้ หาใช่ทำให้รู้โดยเพียงกิริยาที่จะพึง
 พุคไม่ได้อย่างนั้น โดยที่แท้พึงเห็นว่ากิริยา
 ที่ท่านมิได้กล่าวไว้ เพราะความที่ธรรม
 เหล่านั้นมีสภาพพ้นแล้วจากสภาวะทั้ง ๒ นั้น.
 จริงอย่างนั้น อัยยากฤตน์ท่านกล่าวว่า มี
 ความไม่มีวิบากเป็นลักษณะ.

๔๕๒. ฎุมิภทฺโตติ ภวนฺติ เอตฺถ
 ธมฺมาติ ฎุมิ, จานํ อวตฺถา จ. อวตฺถาปี
 ทิ อวตฺถาวนฺตํ ปวตฺติฎฺฎจํ วิย คยฺหติ,
 เอวํ เนสํ สุขคฺคหณํ โทตีติ. ตตฺถ โลกียา
 ฎุมิ จานวเสเนว เวทิตฺพพา, โลกุตฺตรา

๔๕๒. คำว่า โดยความต่างแห่งฎุมิ
 มีอธิบายว่าฐานะคือที่ตั้ง ๑ อวตถาคือกิริยา
 ที่ตั้งลง ๑ ชื่อว่าฎุมิ โดยความหมายว่า
 เป็นที่มีอยู่แห่งธรรมทั้งหลาย. จริงอยู่ แม้
 อวตถาคือกิริยาที่ตั้งลง ท่านก็ถือเอาเหมือน

อวตถาวเสณ เวทิตพพา^๑

อย่างที่ตั้งลงแห่งความเป็นไปของคำ ที่มี
 กิริยาที่ตั้งลงทั้งหลาย, ด้วยอาการอย่างนั้น
 ย่อมจะมีการถือเอาได้ง่ายซึ่งฐานะ คือที่ตั้ง
 ลงและอวัตถา คือกิริยาที่ตั้งลงเหล่านั้นแล.
 ใน ๒ อย่างนั้น ภูมิอันเป็นโลกิยะพึงทราบ
 ด้วยอำนาจฐานะคือที่ตั้งนั่นเอง, ภูมิอันเป็น
 โลกุตระ พึงทราบด้วยอำนาจอวัตถา คือ
 กิริยาที่ตั้งลง.

โลกิยา วา จานาวตถาวเสณ, โลกุตตรา
 อวตถาวเสเนว. กามาวจรนฺติ เอตถ
 วตถุกาโม กิเลสกาโมติ เทว กามา. เตสุ
วตถุกาโม วิเสสโต ปณฺจ กามคฺคา
 กามิยนฺตฺติ, กิเลสกาโม ตณฺหา กามเตตฺติ.
 เต เทวปี สหิตา หุตฺวา ยตถ อวจรนฺติ,
 ตํ กามาวจรํ.

อีกนัยหนึ่ง ภูมิอันเป็นโลกิยะพึงทราบด้วย
 อำนาจฐานะ คือที่ตั้งและอวัตถา คือกิริยา
 ที่ตั้งลง, ภูมิอันเป็นโลกุตระ พึงทราบด้วย
 อำนาจอวัตถา คือกิริยาที่ตั้งลงอย่างเดียว.
 ในบทว่า กามาวจร นี้ กามมี ๒ อย่าง
 คือ วัตถุกาม ๑ กิเลสกาม ๑. ในกามทั้ง
 ๒ อย่างนั้น วัตถุกาม โดยพิเศษได้แก่
 กามคุณ ๕ เพราะอรรถว่าอันสัตว์ใคร่,
กิเลสกามได้แก่ตัณหา เพราะอรรถว่ายัง
 สัตว์ให้ใคร่. กามทั้ง ๒ อย่างนั้นเป็นสภาพ

^๑ ฉ. อย์ ปาโล น ทิสฺสตี.

ก็ ปน ตนุติ ? เอกาทสวโร กามภโว. อิทธิ
 เยภุญเยน ตตถ อวจรติ ปวตตีติ กามาวจร
 เอกสฺส อวจรสทฺสสฺส โลปํ กตฺวา. เอว
รูปารูปาวจรานปิ เวทิตพฺพานิ รูปตณฺหา รูป,
 อรูปตณฺหา อรูปนฺติ กตฺวา.

อถวา กามตณฺหา กาโม อุตฺตรปทโลเปน,
 อวจรติ เอตฺถาติ อวจรํ, กามสฺส อวจร
กามาวจร. เอว รูปาวจรารูปาวจรานปิ
 เวทิตพฺพานิ. โลกโต อุตฺตรตีติ โลกุตฺตร
 กุสลสฺส อธิปเปตตฺตา. อิตรมฺปน โลกโต
 อุตฺตินฺนติ โลกุตฺตร.

ที่เป็นไปร่วมกันท่องเที่ยวไปในธรรมชาติใด
 ธรรมชาตินั้นชื่อว่า กามาวจร.

ถามว่า ก็กามาวจรนั้นได้แก่อะไร ? ได้แก่
 กามภพ ๑๑ ภพ. จิตนี้ยอมท่องเที่ยวไป คือ
 เป็นไปอยู่ในกามภพนั้นโดยมาก เหตุนี้จึง
 ชื่อว่า กามาวจร เพราะกระทำการลบ
 อวจรคัพพ์เสียคัพพ์หนึ่ง. จิตแม่ที่เป็น
รูปาวจรและอรูปาวจร ก็พึงทราบอย่างนี้
 เพราะอธิบายว่า รูปตณฺหาชื่อว่ารูป อรูป-
 ตณฺหาชื่อว่า อรูป.

อีกอย่างหนึ่ง กามตณฺหาชื่อว่ากาม โดย
 การลบบทหลัง, ชื่อว่าอวจร โดยอรรถว่า
 เป็นที่ท่องเที่ยวไป, ที่ท่องเที่ยวไปของกาม
 ชื่อว่า กามาวจร. จิตแม่ที่เป็นรูปาวจรและ
อรูปาวจร ก็พึงทราบอย่างนี้. จิตชื่อว่า
 โลกุตระ โดยความหมายว่า ข้ามขึ้นจาก
 โลก เพราะประสงค์เอากุศลจิต. ส่วนจิต
 นอกนี้ ชื่อว่า โลกุตระ โดยความหมายว่า
 ข้ามขึ้นแล้วจากโลก.

หม่อมราชวงศ์หญิงวรรณภรณ์ สุข เนตร
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

โสมนัสสุเปกขาณาสงขารเภทโตติ
 เอตถ โสมนัสสุเปกขาเภโท ตาว ยุตโต เตส
 ภินฺนสภาวตฺตา, ณาณสงฺขารเภโท ปน
 กถนฺติ ? นายํ โทโส ณาณสงฺขารคโต
 เภโท ณาณสงฺขารเภโท, โส จ เตส
 ภาวาภาวคโตติ กตฺวา. โสภนํ มโน, สุนฺทร
 วา มโน เอตสฺสชาติ สุมโน, ตสฺส^๑ ภาโว
โสมนัสส, มานสิกฺสุชา เวทนา รุพฺพิยา,
 โสมนัสเสน อูปาทโต ปฏฺจาย ยาว ภงฺกา
 สหคตํ ปวตฺตํ สํสฺสจฺ, สมฺปยุตฺตนฺติ อตฺโถ.
โสมนัสสสหคตตา จสฺส อารมฺมณวเสน
 เวทิตพฺพา. อิกฺขารมฺมณเ หิ จิตฺตํ
 โสมนัสสสหคตํ โหติ. นนุ จ อิกฺขารมฺมณํ
 โลกนियวตฺต^๒, กถํ ตตฺถ กุสลํ โหตีติ ?
 นยิทเมกนฺตํ อิกฺขเจปิ อาโภคาทิวเสน
 กุสลสฺส อูปชฺชนโต.

ในบทว่า โสมนัสสุเปกขาณ-
สงฺขารเภทโต นี้มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้ ถ้ามว่า
 ความต่างแห่งโสมนัสและอุเบกขา สมควร
 ก่อน เพราะโสมนัสและอุเบกขานั้นมีสภาพ
 ต่างกัน, ส่วนความต่างแห่งญาณและสังขาร
 จะสมควรอย่างไร ? ตอบว่า ข้อนี้ไม่ผิด
 ความต่างที่ทำให้เป็นญาณ และเป็นสังขาร
 ชื่อว่าความต่างแห่งญาณและสังขาร เพราะ
 อธิบายว่า ก็ความต่างแห่งญาณและสังขาร
 นั้น ทำความมีและไม่มีแห่งญาณ และสังขาร
 เหล่านั้น. ชื่อว่าสมณะ คัวยอรรถว่า
 ใจงาม หรือคัวยอรรถว่า บุคคลผู้มีใจดี,
 ภาวะแห่งสมณะนั้นชื่อว่าโสมนัส, ได้แก่สุข-
 เวทนาทางใจ ตามคำที่ติดปาก, จิตอัน
 สหระคคือเป็นไประคน, อธิบายว่า สมฺปยุต
 คัวยโสมนัส ตั้งแต่เกิดขึ้นจนถึงดับไปก็ความ
ที่กุศลจิตนั้นเป็นจิตสหคตด้วยโสมนัส บัณฑิต
 ฟังทราบด้วยอำนาจอารมณ์. จริงอยู่ จิตใน

^๑ ฉ. สมนัสส.

^๒ ฉ. โลกสฺส วตฺถ.

อิฏฐารมณีย่อมสทรคตด้วยโสมนัส. ถ้ามว่า
ก็อิฏฐารมณเป็นวัตถุที่ตั้ง แห่งความโลภมิใช่
หรือ, กุศลจะมีในอิฏฐารมณนั้นได้อย่างไร?
ตอบว่า ข้อนี้มีใช่เป็นไปโดยส่วนเดียว
เพราะกุศลก็เกิดขึ้นได้ด้วยอำนาจการผูกใจ
เป็นต้น แม้ในอิฏฐารมณ.

ยสฺส ทิ จตุสมฺปตฺติจกฺกสฺมาโยคาทิวเสน
โยนิโสว อาโกโค โทติ, กุสลเมว จ มยา
กตฺตพฺพนฺติ กุสลกรณเ จิตฺตํ นิยมิตฺ, ^๑
อกุสลปฺวตฺติโต จ นีวตฺเตตฺวา กุสลกรณเ
เอว ปริณมิตฺ, อภินฺทกรณวเสน จ สมฺทาจริตฺ,
ตสฺส อิกฺุเจปि อารมฺมณเ อโลภาทิ-
สมฺปยุตฺตเมว จิตฺตํ โทติ, น โลภาทิสฺมฺปยุตฺตํ.

จริงอยู่ บุคคลใดมีความผูกใจอยู่โดยอุบาย
อันแยบคายนั้น เทียบด้วยอำนาจการประกอบ
ด้วยจักรคือสมบัติ ๔ อย่างเป็นต้น คือ
กำหนดจิตไว้ในการกระทำกุศลว่า เราควร
กระทำแต่กุศลเท่านั้นประการ ๑ ห้ามจิต
จากความเป็นไปแห่งอกุศล แล้วทำจิตให้
แนบไป ในการกระทำกุศลแต่อย่างเดียว
ประการ ๑ สั่งสมจิตไว้เนื่องด้วยการ
กระทำอยู่เนื่อง ๆ ประการ ๑ บุคคลนั้น
ย่อมมีจิตสัมปยุต ด้วยอโลภะเป็นต้นอย่าง
เดียว แม้ในอิฏฐารมณ, หาใช่สัมปยุตด้วย
โลภะเป็นต้นไม่.

^๑ ฉ. ปริณามิต.

ฌาณณ สมัน ปกาเรหิ ยุตฺตณฺติ จิตฺ ชื่อว่า ฌาณสัมปยุต โดยความ
ฌาณสัมปยุตต์. เอกุปฺปาทาทย เอว เจตฺถ หมายว่า ประกอบโดยประการทั้งหลาย
 ปการาติ เวทิตพฺพา. ตตฺถ กมฺมุปฺปตฺติ^๑ พร้อมกับฌาณ. ก็อาการทั้งหลาย มีความ
 ทฺริยปริปากกิลลสฺสทฺริภาวา ฌาณสัมปยุตฺตตาย เกิดพร้อมกันเป็นต้นนั่นเอง ฟังทราบว่
 การณํ. โย หิ ปเรสํ ฌมฺมํ เทเสติ, ชื่อว่าประการในที่นี้. ในบรรดาจิตเหล่านั้น
 อนวชฺชานิ สิปฺปายตนกมฺมาตฺตนิชฺชฎฺจานานิ กรรมอุปบัติ ความแก่กล้าแห่งอินทรีย์และ
 ลิกฺขาเปตฺติ เอวมาทิกํ ปณฺณาสํวตฺตนิ^๒ ความเป็นผู้ห่างไกลจากกิเลส เป็นเหตุแห่ง
 กโรติ, ตสฺส กมฺมุปฺปนิสฺสยวเสน กุสลจิตฺต ความที่จิตเป็นฌาณสัมปยุต. จริงอยู่ บุคคล
 อุปฺปชฺชมานํ ฌาณสัมปยุตฺตํ โหติ. ตถา โดยย่อกระทำการม อันยังปัญญาให้เป็นไป
 อพฺยาปชฺเช โลก อุปฺปนฺนสฺส อุปฺปตฺติ พร้อมมีอาทิอย่างนี้ คือ แสดงธรรมแก่บุคคล
 นิสฺสาย ฌาณสัมปยุตฺตํ โหติ. วุตฺตญฺเหดฺ อื่นให้เขาได้ศึกษาศิลปะการงาน และวิชา
 "ตสฺส ตตฺถ สฺขินอ ฌมฺมปทานิ ปลวฺนฺติ, ความรู้ที่หาโทษมิได้, กุศลจิตของบุคคลนั้น
 ทนฺโต ภิกฺขเว สตฺตฺปาโท, อถ โส สตฺโต เมื่อเกิดขึ้นด้วยอำนาจกรรมปัจจัย และ
 ชิปฺปเมว วิเสสภาคี โหติ"^๓ ตถา อุปนิสยปัจจัย ย่อมเป็นฌาณสัมปยุต. อนึ่ง
 ปณฺณาทสํกํ ปตฺตสฺส อินฺทฺริยปริปากํ นิสฺสาย กุสลจิตอาศัยความอุปบัติของบุคคลผู้อุปบัติใน
 กุสลํ อุปฺปชฺชมานํ ฌาณสัมปยุตฺตํ โหติ. เยน โลกที่ปราศจากความเบียดเบียน ย่อมเป็น
 ปน กิลลสา วิชฺชมฺภิตา, ตสฺส กิลลสฺสทฺริภาวํ ฌาณสัมปยุต. ข้อนี้สมเด็จพะพุทธทวณะที่

^๑ ฉ. กมฺมุปฺปตฺติ อินฺทฺริย...

^๒ ฉ. ปณฺณาสํวตฺตนิยํ.

^๓ อญ. จตฺตก. ๒๑/๒๕๑.

นิสสัย ญาณสัมปยุตต์ โทติ.

ตรัสไว้ว่า "บทแห่งธรรมของสัตว์นั้น ผู้มีความสุขอยู่ในโลกนั้น ย่อมเลื่อนลอย, คุกริกษุทั้งหลาย สติก็เกิดขึ้นได้ช้า, แต่สัตว์นั้น ย่อมเป็นผู้มีส่วนแห่งคุณวิเศษ ได้จับพลันทีเดียว". อนึ่ง กุศลอาศัยความแก่กล้าแห่งอินทรีย์ ของผู้ที่บรรลุนิพพานเป็นปัญญาทสกะเกิดขึ้น ก็เป็นญาณสัมปยุตต์เหมือนกัน. อนึ่ง กิเลสที่บุคคลใคร่ข่มได้แล้ว, กุศลจิตอาศัยความเป็นผู้ห่างไกลจากกิเลสของผู้นั้น ก็เป็นญาณสัมปยุตต์.

วุตตมปิ เจตํ "โยคา เว ชายเต ภูริ, อโยคา ภูริสงฺขโย"^๑ อุตฺตโน วา ปรสฺส วา สมฺมสฺสาหชนิตํ จิตฺตํปโยคสงฺขาทํ^๒ สงฺขรณํ สงฺขารो, โส เอตฺสฺส นตฺถิติ อสังขาร. เตน ปน สห สงฺขารเณ วตฺตตฺติติ สสังขาร. ญาณเณ วิปฺปยุตฺตํ วิรหิตนฺติ ญาณวิปฺปยุตฺต. วิปฺปโยโคติ เจตฺถ ญาณสฺส อภาโว

ข้อนี้ สมด้วยคาถาประพันธ์ที่ตรัสไว้ว่า "ปัญญาย่อมเกิดเพราะโยคะ, ปัญญาหมดไปเพราะไม่มีโยคะ". การปรุงแต่งกล่าวคือ การประกอบจิตอันยังอุตสาหะด้วยดี ให้เกิดแก่ตนหรือบุคคลอื่น ชื่อว่าสังขาร, จิตชื่อว่า อสังขาร โดยความหมายว่าไม่มีสังขารนั้น. จิตโดยย่อเป็นไปกับด้วยสังขารนั้น เหตุนี้

^๑ ข. ฐ. ๒๔/๕๒.

^๒ ฉ. จิตตปโยคสงฺขาทํ.

คุณหญิงบุญศิริ ชวลิตธำรง

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

อุปวัตติเยวาทิ ทฏฐพฺพ. อุเปกขตฺติ จิตฺตํชื่อว่า สสังขาร. จิตฺโตพรากคือเว้น
 อุเปกฺขา, เวทยมานาปี อารมฺมณํ จากญาณ เหตุณั้ จิตฺตํ ชื่อว่าญาณวิปยุต
 อชฺฌอุเปกฺขติ มชฺฌตฺตคาการสณฺจิตฺตคาติ และพึงเห็นว่ ความไม่มีคือความไม่เป็นไป
 อตฺโต. อถวา อุเปตา สุขทุกฺขานํ อวิรุทธา นั้นเองแห่งญาณ ชื่อว่าพราก ในบทว่า
 อิกฺขา อนุกวนนฺตํ อุเปกฺขา. ญาณวิปยุตฺตํ นี้. ธรรมชาติ ชื่อว่าอุเบกขา

โดยความหมายว่า วางเฉย, อธิบายว่า
 แม้เสวยอารมณ์อยู่ ก็ชื่อว่าวางเฉยซึ่ง
 อารมณํ เพราะเป็นธรรมชาติดำรงอยู่ โดย
 อากาเรที่ เป็นกลาง ๆ. อีกอย่างหนึ่งธรรม-
 ชาติที่ชื่อว่า อุเบกขา เพราะอรรถว่า
 เข้าถึงคือเห็น ได้แก่เสวยอารมณ์ไม่ผิดไป
 จากสุขและทุกข์.

อถวา อิกฺกเจ จ อนิกฺกเจ จ อารมฺมณเ
 ปกฺขปาตาภาเวน อุปตฺตติโต ยุตฺตติโต อิกฺกขติ
 อนุกวตฺติ อุเปกฺขา, ตาย สหคตฺนติ
อุเปกฺขาสหคตํ. เสสํ สพฺพํ เทภูจฺา
 วุตฺตฺนยเมว.

อีกอย่างหนึ่ง ธรรมชาติชื่อว่าอุเบกขา โดย
 ความหมายว่าเพ่ง คือเสวยอารมณ์โดย
 อุปบัติคือโดยสมควร ด้วยไม่มีความตกไปใน
 ผักฝ้าย ในอิกฺกฐารมณํและอนิกฺกฐารมณํ, จิต
 สหคตด้วยอุเบกขานั้น เพราะเหตุนี้ จึง
 ชื่อว่า อุเปกฺขาสหคตํ สหคตด้วยอุเบกขา.
 คำที่เหลือทั้งหมด มีนัยตั้งได้กล่าวไว้แล้วใน
 หนหลังนั่นเอง.

เอว อฏฐ กามาวจรกุศลจิตตานิ
 อุทฺธิสึตฺวา อิทานิ เตสํ ปวตฺตติอาการํ ทสฺเสตฺถุ
 "ยทา หิ"^๑ติอาทิ อารทฺธํ. ตตฺถ
ปฏิกฺคาหกาทิสมฺปตฺตินฺติ เอตฺถ อาทิ-สทฺเทน
 เทสกาลกฺลฺยาณมิตฺตาทิสมฺปตฺตึ สงฺกณฺหาติ.
อณฺเฑ วา โสมนสฺสเทตฺตุนฺติ เอตฺถ
 อณฺเฑกฺคหณฺน สทฺธาพฺพุลตา, วิสฺสุทฺธิฎฺฐิตา,
 กุสลกิริยา ย อานิสฺสทสฺสวาวิตา, โสมนสฺส-
 ปฏิสฺนธิกฺตา, เอกาทส ปิติสมฺโพชฺฌงฺกฺกุจฺจานิยา
 ฐมฺมาติ เอวมาทินิ สงฺกโห. อาทินยปวตฺตตฺตุนฺติ
เอตฺถ อาทิ-สทฺเทน น เกวลํ "อตุถิ
 ยิฎฺฐนฺ"ติอาทินิ นวนฺนํเยว สมฺมาทิสฺสวฺจฺจฺจฺจฺจฺจฺจ
 กหณฺ, อถโข ฐมฺมวฺจยสมฺโพชฺฌงฺกฺกุจฺจานิยา-
 ทินมฺปิ สงฺกโห เวทิตฺพฺโพ. ปุรฺกฺขตฺวาติ^๒
 ปุพฺพกฺมํ กตฺวา. ตถจ โข สทฺชาตฺปุพฺพกฺม-
 วเสน "มโน ปุพฺพกฺมา ฐมฺมา"ติอาทิสฺส^๓ วิย
 สมฺปโยคสฺส อธิปฺเปตฺตฺตา. อสฺสทฺนโคติ

ท่านอาจารย์ ครั้นยกกามาวจรกุศล-
 จิต ๘ ดวงขึ้นแสดงอย่างนี้แล้ว บัดนี้ประ-
 สงค์จะแสดงอาการ คือความเป็นไปแห่ง
 กามาวจรกุศลจิตเหล่านั้น จึงเริ่มคำว่า
 "ยทา หิ" เป็นต้น. ในบรรดาเหล่านั้น
 ด้วยอาทิ-ศัพท์ ในบทว่า ปฏิกฺคาหกา-
สมฺปตฺตึ นี้ ท่านอาจารย์ย่อรวมถึงสมบัติ
 มีเทศะ กาละ และกัลยาณมิตร เป็นต้น.
 ด้วยอณฺเฑ-ศัพท์ ในคำว่า อณฺเฑ วา
โสมนสฺสเหตุนี้ ท่านรวมเหตุทั้งหลายมี
 อาทิอย่างนี้ว่า ความเป็นผู้มากไปด้วย
 ศรัทธา, ความเป็นผู้มีทิวบริสุทธ์, ความ
 เป็นผู้มีปกติเห็นอานิสงส์ ในการทำกุศล,
 ความเป็นผู้มีปฏิสนธิ ประกอบด้วยโสมนัส,
 ธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งปิติสัมโพชฌงค์ ๑๑ ข้อ.
 ด้วยอาทิ-ศัพท์ในบทว่า อาทินยปวตฺตตฺตุนฺติ นี้
 ท่านถือเอาที่ตั้งแห่งสัมมาทิว ๘ ข้อนั่นเอง

^๑ ม. ม. ๑๒/๕๒๕, ม. ม. ๑๓/๑๐๑.

^๒ ฉ. ปุรฺกฺขตฺวาติ. เอวมฺปริปี.

^๓ ข. ฐ. ๑๕/๑๓.

โลกมจฺจริยาทิวเสน^๑ ปุณฺณกิริยาย สํสีทํ
 สจฺจโกจํ อนาปชฺชนโต, เตน มุตฺตจากตาที
 ทสฺเสติ. อนุสฺสาหิตฺติ เกนจิปี น อุสฺสาหิตฺ.
 สรฺสโต หิ ปุณฺณปฏิปตฺติทสฺสนมิตํ. ปเรหิติ
 ปน ปากฺกุสฺสาหนทสฺสนํ.

มีอาทิว่า "การบูชาย่อมมีผล" ดังนี้ ยัง
 ไม่สิ้นเชิง, โดยที่แท้ พึงทราบการรวมแม้
 ธรรม อันเป็นที่ตั้งแห่งธรรมวิจยสัมโพชฌงค์
 เข้าด้วย. บทว่า ปุรฺกฺขิตฺวา ความว่า
 กระทำให้เป็นเบื้องต้น. ก็เบื้องต้นนั้นแล
 เกี่ยวกับเบื้องต้นที่เกิดร่วมกัน เพราะท่าน
 ประสงค์เอาสัมประโยค เช่นในพระบาลี
 ึ่งหลายว่า "มโน ปุพฺพกฺมา ธมฺมา"
 ธรรมทั้งหลายมีใจเป็นเบื้องต้นดังนี้ เป็นต้น.
 บทว่า อสฺสีทฺนโต ความว่า ไม่ถึงความ
 จมลง คือความท้อแท้ในการกระทำบุญด้วย
 อำนาจโลภะและมัจฉริยะ เป็นต้น, ด้วยบทว่า
 อสฺสีทฺนโต นั้น ท่านแสดงถึงความเป็นผู้
 สละได้เด็ดขาด เป็นต้น. บทว่า อนุสฺสาหิตฺ
 แปลว่า แม้คนบางพวกก็มีได้ทำให้อุตสาหะ
 แล้ว. ก็คำว่า อนุสฺสาหิตฺ นี้ เป็นคำแสดง
 การบำเพ็ญบุญโดยสภาวะ. ส่วนบทว่า
ปเรหิ เป็นคำแสดงถึงการให้อุตสาหะ
 ชัดเจน.

๘

^๑ ม. สิลโลกมจฺจริยาทิวเสน.

ทานาที่นี้ ๑ ทานี่ สี่ลั ยาว ๒ ฏฐุช-
กมฺมนฺติ ๑ อิมานี ทานาที่นี้ ทส ปุณฺณานิ,
ทานาที่นี้ ๒ วา ทานสี่ลภาวามยานิ อิตเรสมฺปิ
สตฺตุนฺนํ เอตฺถเวณฺโทคฺคตฺตคา. ยตฺถ สยํ
อุปัชฺชนฺติ, ตํ สนฺตานิ ปุณฺณติ, ปุชฺชภาวผล^๒
นิพฺพตฺเตนฺตฺติ ๒ วา ปุณฺณานิ. อสฺส ปุณฺณ-
เจตนา^๓ สมฺกฺคิโน. อมฺตตจกฺตา เทยฺยธมฺเม
สาเปกฺขจิตฺตคา. อาทิ-สทฺเท สี่ลสมาทานาที่สี่
อนธิมฺตฺตคาที่ สงฺกฺคฺคาติ. ตทฺเว ติ
โสมนสฺสสทฺคตาทินา สทิสฺตาย วุตฺตํ. สทิสฺมฺปิ
ที "ตทฺเว" ติ โวหริยฺติ ยถา "สา เอว
ติตฺตฺริ, ตานิเยว โอสฺธานี" ติ. อิมสมฺมิตฺ
อุตฺเถ ลีนสฺส จิตฺตสฺส อุตฺสาทนปโยคสงฺขาเต
อุตฺเถ. เอตฺน ติ "สงฺขารอ" ติ เอตํ ปทํ.
ปุพฺพปโยคสฺสา ติ ปุณฺณกิริยายํ สงฺโกเจ
ชายนฺเน ตโต วิเวเจตฺวา สมฺมสฺสาทนฺนเวสน
ปวตฺตสฺส จิตฺตปโยคสฺส, ปุพฺพคฺคทณฺณเจตฺถ

คำว่า มีทานเป็นต้น ได้แก่บุญ
๑๐ ประการ มีทานเป็นต้นเหล่านี้ คือ
ทานสี่ลไปจนถึงทฏฐุชกรรม, อีกอย่างหนึ่ง
คำว่า ทานเป็นต้น ได้แก่บุญที่สำเร็จด้วย
ทาน สี่ล ภาวนา เพราะบุญ ๗ ข้อแม้นอกนี้
ก็จัดเข้าอยู่ในบุญที่สำเร็จด้วยทาน สี่ล
ภาวนานั้นเอง. ชื่อว่าบุญทั้งหลาย โดย
ความหมายว่า ย่อมชำระสันดาน อันเป็นที่
บุญเกิดขึ้นเอง, หรือโดยความหมายว่า ยัง
ผลแห่งภพที่ควรบูชาให้บังเกิด. อสฺส โยค
ปุณฺณเจตนา สมฺกฺคิโน. ความเป็นผู้สะอาด
ไม่เค็ดขาด ได้แก่ ความเป็นผู้มีจิตยังอาลัย
อยู่ในไทยธรรม. ด้วยอาทิ-กัณฑ์ ท่านย่อม
รวมถึง ความเป็นผู้มีใจน้อมไปเป็นต้น
ในสี่ลสมาทานเป็นอาทิ. บทว่า ตทฺเว ท่าน
กล่าวไว้ เพราะความเป็นจิตเหมือนกันกับ
จิตที่สทฺคตด้วยโสมนัสเป็นต้น. จริงอยู่ แม้

^๑ ฉ. ทฏฐุชกมฺมนฺติ.

^๒ ฉ. ปุชฺช ภาวผล.

^๓ ฉ. ปุณฺณเจตนาสมฺกฺคิโน.

คุณหญิงบุญศิริ ชวลิตธารัง

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ตถา ปวตตปุพฺพภาภิสงฺขารวเสน^๑ โส สงฺขารโ
โหตีติ กตฺวา วุตฺตํ, น ตสฺส สงฺขารสฺส
ปุพฺพกาลิกตฺตา.

สิ่งทีเ่เหมือนกัน ท่านก็ใช้โวหารว่า "ตเทว"
คือ ต คัพฺท กับ เอว คัพฺท เหมือนคำว่า
"สา เอว ติตฺติริ, แปลว่า นางนภกระทา
ก็เหมือนกันนั่นแหละ คำว่า ตานิเยว
โอสธานี" แปลว่า เครื่องยาทั้งหลาย ก็ตัว
นั่นนั่นแหละ. สองบทว่า อิสมฺมิตฺติ อตฺเต
ความว่า ในอรรถกล่าวคือ ประโยคที่กำจัด
อันเหตุให้อุตสาหะชั้น. บทว่า เอตํ แปลว่า
บทว่า "สังขาร" นี้. คำว่า แห่งบุพฺพโยค
ความว่า แห่งการประกอบจิตที่เป็นไปด้วย
อำนาจเมื่อเกิดความท้อแท้ในการทำบุญ ก็
ปลดเปลื้องจากความท้อแท้นั้น แล้วให้อุต-
สาหะด้วยดี, ก็คัพฺทว่า ปุพฺพ ในคำว่า แห่ง
บุพฺพโยคนี้ ท่านกล่าวไว้ เพราะอธิบายว่า
สังขารนั้น ย่อมมีด้วยอำนาจการปรุงแต่งใน
เบื้องต้น ที่เป็นไปอย่างนั้น, หาใช่กล่าวไว้
เพราะสังขารนั้น เป็นไปในกาลก่อนไม่.

^๑ ม. ตถาปวตตปุพฺพภาภิสงฺขารวเสน.

"อตุถิ ทินนุ"^๑คืออาทินยปวตฺตตาย สมมา-
ทิกฺขจียา อสมฺภวทสฺสณฺตํ พาลทารกคฺคฺคณฺ^๒
สฺสีทนุสฺสาทนาภาวทสฺสณฺตํ สหสาคณฺ.
โสมนสฺสรหิตา โหนติ ปุณฺณํ กโรนฺตาคิ
อธิปฺปาโย. โสมนสฺสเหตุณฺ อภาวํ อาคฺคมาติ
อิทํ นิตสฺสณฺมคฺคํ ทฏฺจพฺพํ. มชฺฌตฺตารมฺมณ-
ตถารูปเจโตสงฺขาราทโยปิ หิ อุกฺเขชา-
สหคตตาย การณํ โหนติเยวาคิ.

ท่านใช้ศัพท์ว่า เด็กไร้เดียงสา เพื่อจะ
แสดงความไม่มีแห่งสัมมาทริฐิ ที่เป็นไปโดย
นัยว่า "ทานที่ให้แล้ว ย่อมมีผล" เป็นต้น.
ท่านใช้ศัพท์ โดยพลัน เพื่อจะแสดงความ
ไม่มีความท้อแท้และความอุตสาหะ. อธิบาย
ว่า ย่อมเป็นผู้เว้นจากโสมนัส กระทำบุญ.
คำว่า อาศัยความไม่มีเหตุแห่งโสมนัส นี้
พึงเห็นว่า เป็นเพียงตัวอย่าง. เพราะว่า
แม้ชฉัตตารมณจิต และสังขารเห็นปานนั้น
เป็นต้น ย่อมเป็นเหตุแห่งความเป็นจิต-
สหรคตด้วยอุเบกขานั้นแล.

เอวนฺตืออาทิ นิคมนํ. ตยิทํ อฏฺฐวิธมฺปิ
กามาวจรกุสลจิตฺตํ รูปารมฺมณํ ยาว
ธมฺมารมฺมณนฺตึ จสฺ อารมฺมณฺเสสฺ ยํ วา ตํ
วา อาลมฺพิตฺวา อุกฺเขชาสหคตาเหตุกิริยา-
มโนวิญญานธาตานนฺตรํ กายทวาราทึหิ ตึหิ
ทฺวาเรหิ กายกมฺมาทิวเสณ อุปฺปชฺชตึติ

บทว่า เอวํ เป็นต้นเป็นคำนิคม.
กามาวจรกุสลจิตทั้ง ๘ ดวงนั้นนี้ พึงทราบ
ว่า หน่วงเหนี่ยวเอาอารมณ์อย่างใดอย่าง
หนึ่ง ในบรรดาอารมณ์ทั้ง ๖ คือ รูปารมณ
จนถึงธรรมารมณ แล้วเกิดขึ้นด้วยอำนาจ
กายกรรมเป็นต้น ทางทวารทั้ง ๓ มีกาย-

^๑ ม. ม. ๑๒/๕๒๔, ม. ม. ๑๓/๑๐๑.

^๒ ม. พาลคคคณ.

เวทิตพพ์. ตตถ ฅานสมปยุตตานิ จตุตถาริ ทวารเป็นต้น ในลําคับแห่งมโนวิญญานธาตุนั้น
 ยทา ติเหตุกํ ปฏิสนธิ อูปาเทนุติ, ตทา อันเป็นอเหตุกวิญญาน สหรัคคด้วยอุเบกขา.
 โสฬส วิปากจิตตานิ ผลนุติ. ยทา ปน ในบรรดากามาวจรกุศลจิตทั้ง ๘ ดวงนั้น
 ทุเหตุกํ, ตทา ทฺวาทส ติเหตุกวัชฺชานิ. ที่เป็ญญานสัมปยุต ๔ ดวง ย่อมให้เกิด
 อเหตุกมฺปน ปฏิสนธิ ติเหตุกานิ น ติเหตุกปฏิสนธิขึ้นในกาลใด, ในกาลนั้น
 อูปาเทนุเตว, ทุเหตุกานิ ปน ทุเหตุก- วิปากจิตทั้ง ๑๖ ดวงก็ย่อมให้ผล. แต่ใน
 ปฏิสนธิทานกาล ทฺวาทส, อเหตุกปฏิสนธิ- กาลใด ให้เกิดตุเหตุกปฏิสนธิ, ในกาลนั้น
 ทานกาล อฏฺจ ผลนุติ. ติเหตุกา ปน ปฏิสนธิ วิปากจิต ๑๒ ดวง เว้นที่เป็นติเหตุกะเสีย
 ทุเหตุเกหิ น โหติเยว. "อฏฺจ ผลนุติ"ติ ย่อมให้ผล. ก็วิปากจิตที่เป็นติเหตุกะย่อม
 เจตํ ปฏิสนธิ ชนกกมฺมวเสน วุตตํ. อณฺเณน ไม่ให้เกิดอเหตุกปฏิสนธิเลย, ส่วนวิปาก-
 ปน กมฺมุนา "สเหตุกํ ภวํกํ อเหตุกสฺส จิตที่เป็นตุเหตุกะ ในกาลที่ตุเหตุกปฏิสนธิ
 ภวํกสฺส อนนฺตรปจฺจเยน ปจฺจโย"ติ^๑ ย่อมให้ผล ๑๒ ดวง, ในกาลที่ให้อเหตุก-
 วจนโต สเหตุกมฺปิ วิปากจิตตํ อเหตุก- ปฏิสนธิ ย่อมให้ผล ๘ ดวง. ก็ติเหตุก-
 ปฏิสนธิกสฺส โหติเยว. อิมสฺมิณฺจ ปกฺเข ปฏิสนธิ ย่อมมีไม่ได้ด้วยวิปากจิตที่เป็น
 พลวตา ปจฺจเยน อูปนฺนํ อสงฺขารํ, ทุพฺพเลน ตุเหตุกะเลย. ก็คำว่า "ให้ผล ๘ ดวง" นี้
 สสงฺขารนุติ เวทิตพพ์. เย ปน อากมโต^๒ จ ท่านกล่าวไว้ด้วยอำนาจกรรม ที่ให้ปฏิสนธิ
 วิปากสฺส อสงฺขารสสงฺขารภาวํ อิจฺฉนุติ, เกิด. อนึ่ง แม้วิปากจิตที่เป็นสเหตุกะก็ย่อม

^๑ อภ. ป. ๔๒/๕๐.
^๒ ฉ. อากมนโต.

คุณหญิงลมัย หงษ์ยนต์
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

เตสั มเตน ทฺวาทส, อฏฺฐ จ ผลนฺตึติ
 โยเชตพฺพ. เอวนฺตึธา ผลั ททฺนตฺตญเจตฺ
 กามาวจรสุคตีย^๑ อุปฺปตฺตี สุกฺตึทฺตคฺตึสฺ
 โภคสมฺปทญจ กโรตึ. นาคสฺปนฺณาทึนฺมปิ หิ
 ยั เทวโภคสมฺปตฺตึสทึสั โภคชาตฺ อุปฺปชฺชตึ,
 ตมฺปิ กามาวจรกฺุสฺลสฺเสว ผลั. น หิ
 อกฺุสฺลสฺส อฏฺฐํ ผลั อตฺถึติ.

มีแก่สัตว์ที่มีเหตุกปฏิสนธิได้เหมือนกัน ด้วย
 กรรมอื่น โดยมีพระบาลีว่า "ภวังค์ที่เป็น
 สเหตุกะเป็นปัจจัยโดยอนันตรปัจจัย แก่
 ภวังค์ที่เป็นอเหตุกะ". ก็ในฝ่ายนี้ พึง
 ทราบว่า จิตที่เกิดขึ้นด้วยปัจจัยมีกำลังเป็น
 อสังขาร, ที่เกิดขึ้นด้วยปัจจัยอ่อนกำลังเป็น
 สสังขาร. ส่วนอาจารย์เหล่าใดปรารณา
 ความที่วิบากจิตเป็นอสังขาร และสังขาร
 โดยปกรณ์เป็นที่มา, ตามมติเป็นที่มาของ
 อาจารย์เหล่านั้น พึงประกอบว่า ย่อมให้ผล
 ๑๒ ดวง และ ๘ ดวง. ก็วิบากจิตนี้ เมื่อ
 ให้ผล ๓ ประการอย่างนี้ ย่อมกระทำอุปบัติ
 ให้สุคติภูมิที่เป็นกามาวจร และความสมบูรณ์
 ด้วยโภคะทั้งในสุคติภูมิและทุกคติภูมิ. จริงอยู่
 แม้โภคสมบัติเหมือนกับ โภคสมบัติของเทวดา
 ที่เกิดขึ้น แม้แก่นาคและครุฑเป็นต้น. เพราะ
 ผลที่น่าปรารณาของอกุศล หามีไม่แล.

^๑ ม. กามาวจร สุคตีย.

รูปาวจร ปนาติ ปน-สหโท ปน-ศัพท์ในบทว่า รูปาวจร ปน เป็น วิเสสตุลฺโยชตโก. เตน ยถา กามาวจร นิบาตวิเสสโชตกะ. ด้วยปน-ศัพท์นั้น ท่าน กิเลสานํ ตทงฺกปฺปทานมตฺตกรํ, น เอมิหํ, อาจารย์ย่อมส่งเนื่อความที่ต่างออกไป ที่ อิทมฺปน วิกฺขมฺภนปฺปทานกรํ. ยถา วา ตํ กำลังจะกล่าวถึงว่ารูปาวจรกุศลนี้ไม่เหมือน เวทนาญาณสังขารเภทโต อฏฺฐธา ภิชฺชติ, กับกามาวจรกุศล ซึ่งทำหน้าที่เพียงตทงฺก- น เอมิหํ; อิทมฺปน ตโต อณฺณตา วาติ ปทาน ซึ่งกิเลสทั้งหลาย, ส่วนรูปาวจรกุศล วกฺขมานํ วิเสสํ โชเตติ. นี้ ทำหน้าที่วิกขมภนปทาน. อีกอย่างหนึ่ง รูปาวจรกุศลนี้ ไม่เหมือนกับกามาวจรกุศล นั้น. ซึ่งจำแนกออกเป็น ๘ ดวง โดยความ ต่างแห่งเวทนา ญาณ และสังขาร, ส่วน รูปาวจรกุศลนี้ จำแนกโดยประการอื่นจาก กามาวจรกุศลนั้นเทียว.

ตมฺปนเนตํ สวตฺตูกํ, สาสวํ, วินีวรณญจ กิฺกุศลจิตนั้นนี้ ประกอบด้วยวัตถุมีอาสวะและ รูปาวจรนฺติ ทฏฺฐพฺพํ. "สวตฺตูกํ เอวา"ติ หิ ปราศจากนิเวรณ พึงเห็นว่า เป็นรูปา- อิมินา อรูปาวจรํ นีวตฺเตติ, "สาสวณ"ติ วจร. ก็ด้วยคำว่า "ประกอบด้วยวัตถุ อิมินา ปจฺมมกฺกจิตฺตํ, "วินีวรณน"ติ อิมินา นั้นแหละ" นี้ ท่านยอมห้ามอรูปาวจร, ด้วย ปฏฺฐิสสทิตทวฺยํ. กตฺตจฺจิ ปณฺจ ฌานงฺกานิ, คำว่า "มีอาสวะ" นี้ ท่านห้ามมรรคจิต กตฺตจฺจิ จตฺตาริ, กตฺตจฺจิ ตีณิ, กตฺตจฺจิ เทว, ดวงที่ ๑, ด้วยคำว่า "ปราศจากนิเวรณ" กตฺตจฺจิ อปรานิ เทวติ เอวํ ฌานงฺกโยคเภทโต นี้ ท่านห้ามมรรคจิต ๒ ดวง (คือโสคา- ปณฺจวิธนฺติ สงฺเขปโต วุตฺตมตฺตํ วิวริตฺตํ ปตฺติมรรคจิตและสกทาคามิมรรค) อัน

จอมพลประภาส จารุเสถียร

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา

"เสยยถีนุ" คืออาทิ อารทฐิ.

ประกอบด้วยปฏิษะ. ท่านอาจารย์เริ่มคำว่า "เสยยถีนุ" เป็นต้น เพื่อจะเปิดเผย เนื้อความที่กล่าวไว้โดยสังเขปว่า รูปา-
วจรกุศลจิตมี ๕ ดวง โดยความต่างแห่ง การประกอบตัวขององค์ฌานอย่างนี้คือ บาง
ดวงมีองค์ฌาน ๕ บางดวงมีองค์ฌาน ๔ บางดวงมีองค์ฌาน ๓ บางดวงมีองค์ฌาน ๒ บางดวงมีองค์ฌานอีก ๒ นอกนี้.

ตตถ ยั วตตพพิ, ตั เหฏฐา ฌานกถายั
วตตเมว. ตยิทิ ภาวนามยเมว หุตฺวา
วตฺตนเยน ปจฺวิกลีณาทิกิ อาลมฺพิตฺวา ยถารทึ
ฌานสมฺปยุตฺตกุสฺลนฺตรึ อุปฺปชฺชติ, หนีนาทึ-
เภทภินฺนมนฺเต ยถากุภมึ พุรฺหมปาริสฺชชาทิสฺสุ
โสฬสฺสปี พุรฺหมโลเกสุ อุปฺปตฺตินิปีผาทกนฺติ
ทฏฺฐพพิ.

คำที่ควรจะกล่าวในค่านั้น ท่านอาจารย์ได้
กล่าวไว้แล้วในฌานกถา ในตอนต้นนั่นเอง.
รูปาวจรกุศลนั้น เป็นส่วนภาวนามัยกุศล
อย่างเดียว หนึ่งเห็นยวเอากสิณมีปฐวิกลีณ
เป็นต้นเป็นอารมณ์ ตามนัยที่ได้กล่าวไว้แล้ว
เกิดขึ้นในลำดับแห่งกุศล ที่เป็นฌานสมฺปยุต
ตามควร, หนึ่ง รูปาวจรกุศลนั้น ซึ่ง
จำแนกโดยประเภทมีขั้นต่ำเป็นต้น ฟังเห็น
ว่า ให้สำเร็จการอุปบัติในพรหมโลกทั้ง
๑๖ ชั้น มีชั้นพรหมปาริสฺชชาตามลำดับ.

รูปสณฺณาสมตฺตีกุมาทินา สมธิคนฺตพพิ จิตทีฬิงบรฺรลฺกัวยตี ด้วยการก้าวล่วง
อรุปาวจร. จตฺนนึ อารุปปานนติ อุกฺเขชา- รูปสณฺญาเป็นต้น ชื่อว่า อรุปาวจร. สอง

จอมพลประภาส จารุเสถียร

สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

สมาธิสงฺขาเทหิ จตุอารุပ္ปชฺฌาเนหิ^๑ กรณ
 ธิ เอตํ สามิวจัน. อรูปานํ วา โย
 อารมฺมนาทิกโต สมฺปยุตฺตธมฺเมหิ โยโค
 โยคเกโท, ตสฺส วเสน.

บทว่า จตุ อารุ ป น แปลว่า ด้วย
 อรูปฌานทั้ง ๔ กล่าวคืออุเบกขาและสมาธิ.
 กับทว่า อารุပ္ปานํ นี้ เป็นฉฐฐวิภักติ ลงใน
 ภาวะ. อีกอย่างหนึ่ง การประกอบ คือ
 ความต่างแห่งการประกอบ ทำรูปทั้งหลาย
 ให้เป็นอารมณ์เป็นต้น อันใด, ด้วยอำนาจ
 แห่งการประกอบนั้น.

วุตฺตปฺปกาเรนาติ เภฏฺฐา อารุပ္ปกถาย^๒
 วุตฺตปฺปกาเรน. ปจฺมนฺติ ปจฺมํ อรูปาวจร-
 กุสลจิตฺตํ. ทุติยตฺติยจตุตถานีติ เอตฺถปิ
 เอเสว นโย. ตานิมานิ ภาวนามยาเนว หุตฺวา
 ยถานุปฺพุทฺถํ กสิณฺคฺขมาภิมากาสํ, ปจฺมารุပ္ป-
 วิญฺญาณํ, นตฺถิภาวํ, อากิญจณฺญาตนฺนตฺติ
 อิมานิ อาลมฺพิตฺวา อุเปกฺขาสทฺทตฺตวณ-
 สมฺปยุตฺตกุสลานนฺตรํ อูปฺปชฺชิตฺวา จตุสฺส
 อรูปิพฺพรหฺมโลเกสฺส ปฏิสนฺธิปฺปวตฺตติวิปากทายีนี.

คำว่า มี ประการ ตั้ง กล่าว แล้ว คือมีประการ
 ตั้งได้กล่าวไว้แล้ว ใน อรูปกถา ในตอนต้น?
 คำว่า ดวง ที่ ๑ ได้แก่อรูปาวจรกุศลจิต
 ดวงที่ ๑. แม้ในคำว่า ดวง ที่ ๒ ดวง ที่ ๓
ดวง ที่ ๔ นี้ ก็มีนัยนี้เหมือนกัน. อรูปาวจร-
 กุศลจิตทั้ง ๔ ดวงนั้น เป็นภาวนามัย
 อย่างเดียว หน่วงเอาอารมณ์เหล่านี้ คือ
 กสิณคฺขมาภิมากาส(อากาศเพิกกสิณ), อรูป-
 วิญญาณดวงที่ ๑, นตฺถิภาวบัญญัติ, อากิญ-
 จัญญาตนะมาเป็นอารมณ์ตามลำดับ เกิดขึ้น
 ในลำดับแห่งกุศล อันเป็นญาณสัมปยุตที่

^๑ ฉ. จตุหิ อรูปชฺฌาเนหิ.

^๑ วิสุทฺธิมรรค. ๒/๒๓๒.

^๒ วิสุทฺธิมคค. ๒/๓๓๒.

เสสมุขเนตถ ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ เทฏฺจา วุตฺตเมว.
 ฉวิสุทฺธิปรมฺปราย สมธฺคินฺตพฺพํ โลกุตฺตรํ.
 ตตฺถ วตฺตพฺพํ ปรโต อากมฺิสฺสตี. จตุมคฺค-
สมฺปโยคโตติ โสตาปตฺติมคฺโค ยาว
 อรหตฺตมคฺโคติ อิมฺหิ จตุหิ อริยมคฺเคหิ
 สมฺปโยคโต.

จตุพฺพิธมฺปิ เจตํ ภาวนามยเมว หุตฺวา นิพฺพานํ
 อาลมฺพิทฺวา สุญฺญโต วิโมกฺโข, อนิมิตฺโต
 วิโมกฺโข, อปฺปณฺหิตโต วิโมกฺโขติ นามน
 อปฺปชฺชติ, สตฺตภาวาทิภวูปตฺตฺตินิวตฺตกนฺติ
 ทฏฺฐพฺพํ. เอกวิสฺตีวิธํ โหติ นาคิสฺงฺเขป-
 วิตุฏฺถารนเยนาติ อธิปฺปาโย.

สหฺรคตคฺด้วยอุเบกขา ใหวฺิบากในปฏฺิสนธิกาล
 และปวตฺติกาล ในพรหมโลกชั้นอรุปรหม
 ๔ ชั้น.

ส่วนคําที่เหลื่อ ที่จะพฺิงกล่าวในอธิการนี้,
 ข้าพเจําไดคฺกล่าวไวแลวในหนหลังนัันเทียว.
 จิตจะพฺิงบรรลุคฺด้วยดี โดยสื่บต่อกันแ้ทง
 วิสุทฺธิทัง ๖ ชื่อวํ โลกุตฺระ. คําที่จะพฺิงพูด
 ในโลกุตฺระนััน จักมาถึงข้างหน้า. คําวํ
โดยการประกอบคฺด้วยมรรค ๔ ไดคฺแก โดย
 การประกอบคฺด้วยอริยมรรค ๔ เหล่านััน คื่อ
 โสตาปตฺติมรรค จนถึงอรหตฺมรรค.

ก็โลกุตฺรจิตแ้ทง ๔ ดวงนััน เป็นภาวนามัย
 อย่างเดียว หนวงเอานิพฺพานเป็นอารมณฺ์
 เกิดขึ้นโดยชื่อวํ สุญฺญตฺวิโมกฺข์, อนิมิต-
 วิโมกฺข์, อปฺปณฺหิตวิโมกฺข์, พฺิงเห็นวํ ห้าม
 การอุปฺบัติ ในภพมืภพแ้ทงสัตฺว์เป็นคัน.
 อธิบายวํ มี ๒๑ ดวง โดยนัยที่ไมย่อและ
 พิสคารเกินไป.

จอมพลประภาส จารุเสถียร

สร้างคันฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวายเป็นพุทฺธบูชา

๔๕๓. กามาวจรเมวาทิ เอตถ นิกายนุ-
 ตริยา รูปรูปาวจรมฺปิ อกุสลํ อิจฺจนฺตํเตติ เตสํ
 มตฺติเนเสธนตฺถํ กามาวจรคฺคหณํ. มหคฺคตฺถมฺมียํ
 อฺปฺปชฺชชฺนตฺถมฺปิ ตตฺถ รูปธาทุญํ ปวตฺตตีวิปากํ
 เทนตฺถมฺปิ เอกนฺเตน กามาวจรเมวาทิ ทสฺสสนตฺถํ
 อวธารณํ. ยถิ เอวํ กสฺมา กามาวจรเมวาทิ?
 ตตฺถ การณํ วุตฺตเมว. กถํ วุตฺตํ ?
 "กามตฺถนฺหา กาโม อุตฺตรโลปโต,^๑ อวจรติ
 เอตฺถธาติ อวจฺรํ, กามสฺส อวจฺรํ
 กามาวจรนุ"ติ.

๔๕๓. ในบทว่า กามาวจรเมว นี้
 มีอธิบายว่า อาจารย์ผู้อยู่ในนิกายอื่นทั้ง-
 หลาย ย่อมปรารภนาแม้รูปาวจรและ
 อรูปาวจรว่าเป็นอกุศล เพราะฉะนั้น ท่าน
 จึงใช้ศัพท์ว่า กามาวจร เพื่อจะปฏิเสธมติ
 ของอาจารย์ผู้อยู่ในนิกายอื่นเหล่านั้น. ท่าน
 ลงอวธารณะเพื่อจะแสดงว่า จิตแม้เกิดขึ้น
 ในมหัคคตฺถมฺมียํ แม้ให้วิบาก ในปวัตติกาล ใน
 รูปธาทุ ในมหัคคตฺถมฺมียํ นั้น ก็เป็นกามาวจรโดย
 ส่วนเดียวเท่านั้น. ถามว่า ถ้าอย่างนั้น
 เพราะเหตุไร จึงเป็นกามาวจรเท่านั้น
 เล่า ? ในข้อนั้นข้าพเจ้ากล่าวเหตุไว้
 ที่เดียว. กล่าวไว้อย่างไร ? กล่าวไว้ว่า
 "กามตฺถนฺหาชื่อว่ากาม โดยการลบบทเบื้อง
 ปลาย, ชื่อว่า อวจร ด้วยอรรถว่า เป็นที่
 ท่องเที่ยวไป, ที่ท่องเที่ยวไปของกามชื่อว่า
 กามาวจร".

^๑ ฉ. อุตฺตรปทโลปโต.

เอตถ ทิ กามคณฺหาวิสัยตา "กามาวจรภาวสุส
 การณ์"วุตฺตา ยถา รูปรูปคณฺหาวิสัยตา
 "รูปรูปาวจรภาวสุส". เอกังเสน เจตฺ เอว
 อิจฺฉิตพฺพํ. อณฺณตา พฺยาปิลกฺขณํ น สียา.
 ยถิ ทิ อาลมฺพิตพฺพธมฺมวเสน ภูมिवฺภูจํ
 กเรยฺย, เอวํ สติ อนารมฺมณํ สงฺกโ
 น สียา.

ก็ในบทว่า กามาวจรนี้ ความเป็นวิสัยแห่ง
 กามคัณหา ท่านกล่าวว่า "เป็นเหตุแห่ง
 ความเป็นกามาวจร" เหมือนอย่างความ
 เป็นวิสัยแห่งรูปคัณหาและอรูปคัณหา ท่าน
 กล่าวว่า "เป็นเหตุแห่งความเป็นรูปาวจร
 และอรูปาวจร". ก็กามาวจรนี้พึงปรารณา
 อย่างนี้โดยส่วนเดียว. ลักษณะที่ขี้มทราบ
 ไปไม่พึงมีโดยประการอื่น. ก็ถ้าใคร ๆ จะ
 พึ่งทำการกำหนดกมุณี ด้วยอำนาจธรรมที่
 จะพึงหวังเป็นอารมณ์, เมื่อเป็นอย่างนี้
 การรวมธรรมที่ไม่เป็นอารมณ์ทั้งหลาย ก็
 พึ่งมีไม่ได้.

อถ วิปากทานวเสน, เอวมฺปิ อวิปากานํ
 สงฺกโ น สียา. ตสฺมา อาลมฺพณธมฺมวเสน
 ปริยาปนฺนํ สา กาทพฺพา, อปริยาปนฺนํ-
 ปน โลกโต อุตฺตินฺนตฺยา โลกุตฺตรตา,
 อุตฺตริตฺตราภาวโต อนุตฺตรตา จ เวทิตพฺพา.

ถ้าจะพึ่งทำการกำหนดกมุณี ด้วยอำนาจการ
 ให้วิปาก, แม้เมื่อเป็นอย่างนี้ การรวม
 ธรรมที่ไม่เป็นวิปาก ก็พึ่งมีไม่ได้. เพราะ
 ฉะนั้น พึ่งกระทำความเป็นวิสัยแห่งกาม-
 คัณหา นั้น แก่ปริยาบันธรรมทั้งหลาย (โลกีย-
 ธรรม) ด้วยอำนาจธรรมที่เป็นอารมณ์,
 ส่วนอปริยาบันธรรมทั้งหลาย (โลกุตระธรรม)
 พึ่งทราบว่าเป็นชื่อว่า โลกุตระ เพราะเป็น

คุณสุกัญญา คุณศรีวัชร
 สร้างต้นฉบับพระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

ธรรมข้ามขึ้นแล้วจากโลก และพึงทราบว่าเป็นธรรมชื่อว่าอนุตระ เพราะไม่มีธรรมที่ยิ่งกว่า.

ปริยาปนนาติ จ ปริจฺเจทการิกาย
 ตณฺหา ย ปริจฺฉิซฺช อापฺนฺนา, คหิตาติ อตุโถ.
 นฺนุ เจตฺถ กามตณฺหา กตฺมา ? กามาวจร-
 ธมฺมารมฺมณา ตณฺหา, กามาวจรธมฺมา
 กตฺเม ? กามตณฺหาวิสยาติ อิตเรตร-
 สนฺนิสฺสยตา โทโสติ ? นยิทเมว อวิจฺจาติ-
 เอกาทโสกาสนินฺนตาย กิณฺจิ ตณฺหํ
 กามตณฺหาภาเวน คเหตุวา ตํสํภาวาย ตณฺหา
 วิสยาภาเวน กามาวจรธมฺมานํ อุปฺลภฺชิ-
 ตพฺพตฺตา.

กับทว่า ปริยาปนนา ความว่า อัน
 ตัณหาที่กระทำเขตกำหนด ได้กำหนดถือเอา
 แล้ว, คือยึดไว้แล้ว. ถาว่า ก็ในบทว่า
 กามาวจรนี้ กามตัณหาเป็นใจน ? ได้แก่
 ตัณหา ซึ่งมีกามาวจรธรรมเป็นอารมณ์,
 กามาวจรธรรมเป็นใจน ? ได้แก่ธรรมที่
 เป็นวิสัยของกามตัณหา เพราะฉะนั้น
 ความที่ธรรมนอกนี้ เป็นที่อาศัยของธรรม
 นอกนี้จึงเป็นข้อบกพร่องมิใช่หรือ ? ตอบว่า
 ข้อนี้บัณฑิตไม่พึงเห็นอย่างนั้น เพราะพึงถือ
 เอาตัณหาบางอย่าง โดยความเป็นกาม-
 ตัณหา เหตุว่าเป็นธรรมชาติน้อมไปใน
 โอกาส(ภูมิ) ๑๑ มือเวจีเป็นต้น แล้ว
 กำหนดถือเอาธรรมที่เป็นกามาวจร โดย
 ความเป็นวิสัยแห่งตัณหา ซึ่งมีกามตัณหา
 เป็นสภาพ.

คุณทวีพร หุตะมงคล

สร้างต้นฉบับ พระคัมภีร์ เพื่อถวาย เป็นพุทธบูชา

นิกเขปกณฺเฑ^๑ "เอตฺถาวจรา"^๑ติ วณฺเฑ
อวิปริณิมิตฺปริจฺจันโนกาสาเย กามตณฺหาเย
วิสัยภาวํ สนฺธาย วุตฺตุนฺติ คเหตุพฺพํ.
ตโทกาस्ता จ ตณฺหาเย ตนฺนินฺนตาย
เวทิตฺตพฺพา.

มูลโต ทิวินฺติ ตีณิ อกุสลมูลานิ
โลภาทีนึ, เตสํ วเสน ตํสทิตฺตมฺปิ ทิวินฺติ
อตุโถ. ตานิ ทิ สุปฺตึฏฺฐิตฺตภาวการณตฺตยา
มูลมิวาทิ มูลานิ, โลโก มุลํ เอตฺตสฺสาตี
โลภมุลํ. อสาธารณเณ นิตฺเตโส ยถา
ภริสฺสทฺโท ยวงฺกุโรตี. ตถา โทสมุลํ. โมห
เอว มุลํ อิมสฺส, นาณณฺนติ โมหมุลํ.

คำว่า "เอตฺถาวจรา" (ท่องเทียวไปใน
ธรรมนี้) แม้ในนิกเขปกัณท์ ก็พึงถือเอาว่า
ตรัสหมายถึง ความเป็นวิสัยแห่งกามตัณหา
ซึ่งมีโอกาสภูมิกำหนดด้วยอเวจันรก และ
เทวโลกชั้นปรินิมิตะ. ส่วนความเป็น
โอกาสของกามาวจรธรรมนั้น ก็พึงทราบ
โดยความที่ตัดทาน้อมไปในโอกาสนั้น.

ความว่า โดยมูลมี ๓ อย่าง ความว่า
อกุศลมูล ๓ มีโลภะเป็นต้น, อกุศลจิตแม้
ประกอบด้วยอกุศลมูลนั้นก็ มี ๓ อย่าง ด้วย
อำนาจของอกุศลมูล ๓ นั้น. ก็อกุศลมูล
เหล่านั้น ชื่อว่ามูล โดยความหมายว่า
เหมือนรากเหง้า เพราะเป็นเหตุแห่ง
ความตั้งมั่นด้วยดี, โลภะเป็นมูลของจิตนี้
เหตุนี้ จิตนี้จึงชื่อว่า โลภมุล. ท่านนิตเทศ
ไว้ด้วยคำอันเป็นอสาธารณะ เหมือนอย่าง
คำว่าเสียงกลอง หน่อข้าวเหนียว. โทสมุล
ก็เหมือนกัน. โมหะอย่างเดียวกันเป็นมูลของ

^๑ อภี. ลํ. ๓๔/๒๖๐.

จิตนี้, อย่างอื่นไม่ใช่ เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า โมหมูล.

โสมนสฺสเปกฺขาทีฏฺฐิคฺคสงฺขารเภทโตติ

โสมนสฺสเปกฺขาเภทโต ทีฏฺฐิคฺคเภทโต สงฺขาร-
เภทโตติ ปจฺเจกั กฺเขตฺตโท โยเชตฺตพฺโพ.
ยเหตุถ วตฺตพฺพั, ตั กฺเขจฺจา วตฺตณฺยเมว.

บทว่า โสมนสฺสเปกฺขาทีฏฺฐิคฺคสงฺขาร-
เภทโต พึงประกอบ เกษะศัพท์เข้าที่ละบท
ว่า โสมนสฺสเปกฺขาเภทโต แปลว่า โดย
ประเภทแห่งโสมนัสและอุเบกขา ทีฏฺฐิ-
คฺคเภทโต แปลว่า โดยประเภทแห่งทีฏฺฐิ
สงฺขารเภทโต แปลว่า โดยประเภทแห่ง
สังขาร. คำใดที่ควรจะกล่าวในที่นี้, คำนั้น
มีนัยคังได้กล่าวไว้ในตอนต้นนั้นเทียว.

ทีฏฺฐิคฺคสมฺปยุตฺตติ ทีฏฺฐิเยว ทีฏฺฐิคฺคั
"คฺคฺคตฺ, มุตฺตคฺคตฺ"^๑ ยถา. อถวา
วิปริเยสคฺคาทตฺยา ทีฏฺฐิยา คตฺเมว, น
เอตฺถ คนฺตพฺพวตฺถ ตถาสภาวนฺติ ทีฏฺฐิคฺคั.
ตฺยิทิ "อิทฺเมว สจฺจํ, โมฆมณฺณ"^๒

บทว่า ทีฏฺฐิคฺคสมฺปยุตฺต มีอธิบายว่า ทีฏฺฐิ
นั้นเอง ชื่อว่าทีฏฺฐิคฺคั เหมือนคำว่า "คฺคฺคตฺ
แปลว่าคฺค, มุตฺตคฺคตฺ แปลว่า มุตร". อีก
อย่างหนึ่ง ทีฏฺฐิไปอย่างเดียว เพราะเป็น
การถือเอาผิด ๆ, หาใช้วัตถุที่จะพึงไป

^๑ ม. ม. ๑๓/๑๓๙, อัง. นวก. ๒๓/๓๘๘.
^๒ ม. ม. ๑๓/๒๔๐, ๒๖๖, ๕๙๙,
ม. อ. ๑๔/๓๓, ๓๔.